

А. Э. ФУТОРЯН

Больные вопросы экспортного строительства *)

Всеми нами в достаточной мере уже осознана та теснейшая взаимозависимость, какая существует между экспортом, импортом и индустриализацией. Мы знаем, что практическое осуществление генеральной линии партии на индустриализацию страны на данной стадии нашего развития в основном определяется размерами ввоза орудий и средств производства. А это, в свою очередь, стоит в прямой связи с объемом нашего экспорта. В этих условиях особое значение имеет не только возобновление хлебного экспорта, временно выпавшего из нашего внешне-торгового баланса. Чрезвычайно важную роль приобретает также и вопрос максимального форсирования вывоза всех прочих видов сельско-хозяйственной и промышленной продукции, реализация которых может увеличить нашу покупательную способность на внешнем рынке и тем самым расширить объем импортных возможностей, в которых наша страна испытывает такую острую необходимость.

Вполне понятно, что наилучшего использования экспортных ресурсов можно достигнуть при условии индустриализации нашего экспорта и подведения под него твердой технической базы, путем капитальных вложений в экспортные отрасли народного хозяйства.

Естественно, что и в экспортном строительстве, точно так же, как и во всех других видах нашего строительства, первенствующее значение принадлежит качеству работы и эффективности капитальных вложений. Вот почему на пороге второго года капитального строительства в области экспорта не лишне остановиться на недочетах и ошибках прошлого с тем, чтобы наметить ряд мероприятий, которые позволили-бы предупредить возможность их повторения в будущем, и тем самым достигнуть большей эффективности в нашей строительной и экспортной работе.

Об'ективное выявление этих ошибок является тем более необходимым, что перспективным пятилетним планом развития народного хозяйства запроектировано вложение в экспортное строительство многих десятков миллионов рублей.

* * *

Первое условие, которому должно удовлетворять каждое строительство — это близость индустриального предприятия к источнику его сырьевой базы. При этом следует иметь в виду, что если это предприятие рассчитано на переработку животноводческого сырья, то, при существующем административно-экономическом делении Украины, район его сырьевого снабжения не должен выходить далеко за пределы своего округа, ибо только при этих условиях может быть обеспечено соответствующее качество продукции и необходимая рентабельность производства.

*) В порядке обсуждения, Ред.

В свете этого основного принципа особое значение приобретает вопрос оценки правильности выбора места сооружения отдельных предприятий строительства 1927-28 года с точки зрения обеспечения их необходимыми сырьевыми ресурсами района их экономического влияния. Ряд следующих примеров красноречиво свидетельствуют о том, что мы еще очень далеки от полного благополучия в этой области.

Вот, например, Дарницкая беконная фабрика. Несмотря на то, что гор. Киев является крупным потребительским центром, в 8—9 верстах от него — в Дарнице — сооружается беконная фабрика с пропускной способностью в 120 тыс. голов свиней в год. При этом, авторами проекта совершенно игнорируется та коллизия интересов, которая создается здесь между требованиями экспорта и внутреннего рынка, с явным перевесом на стороне последнего. Достаточно для этого сопоставить товарные ресурсы свиного стада Киевского округа с потреблением всего городского населения, чтобы убедиться в значительной дефицитности баланса свиноводства этого округа, составляющей около 35 тыс. голов в год.

Кроме того, нельзя упускать из виду того обстоятельства, что городское население предъявляет спрос преимущественно на сальную и полусальную свинью, а это, как известно, оказывает самое отрицательное влияние на беконизацию свиного стада. Затем, положение Дарницкой фабрики осложняется еще тем, что и качество свиней значительной части Киевского округа находится еще на недостаточно высоком уровне. Естественно, что в этих условиях фабрика будет поставлена в необходимость производить заготовку свиней в смежных с ней и более отдаленных округах, отказавшись на целый ряд лет от заготовки сырья на территории Киевского округа. А это, с одной стороны, будет связано с излишними накладными расходами по концентрации сырья, а с другой — лишит фабрику возможности надлежащим образом влиять на развитие и интенсификацию свиноводства района ее деятельности, как это она могла бы сделать в том случае, если бы она снабжала себя сырьем своего округа.

Совершенно очевидно, что в условиях отсутствия в Киевском округе беконного материала — значительно рациональнее было бы ограничиться переоборудованием существующей в Дарнице свиновойни с тем, чтобы, используя Дарницкий холодильник, обеспечить экспорт мороженной сальной и полусальной свинины в запроектированном регулируемыми органами количестве. Что же касается беконной фабрики, то более удобным и экономически оправданным местом для ее постройки явился бы, например, Белоцерковский округ, располагающий уже в настоящее время достаточно подготовленным для этого свиным стадом как в качественном, так и в количественном отношении. Это имело бы то преимущество, что при совершенно одинаковой стоимости строительства с Дарницкой беконной фабрикой, оба предприятия (Дарницкая свиновойня и Белоцерковская фабрика) находились бы у непосредственного источника своей сырьевой базы.

Приведем еще один пример неудачного выбора места строительства.

В своем экономическом обосновании плана строительства Мелитопольского Мясокомбината украинские планово-регулирующие органы отмечали, что, несмотря на значительный рост свиного стада Мелитопольщины (137 т. голов в 1927 г. против 70 тыс. голов в 1925 г.), построенный в этом районе мясокомбинат в первые годы своей работы не сможет рассчитывать на обеспечение себя ресурсами своего округа и, вследствие этого, вынужден будет прибегать к снабжению себя сырьем из других, прилегающих к нему районов. Однако из этого,

совершенно правильного соображения ими не было сделано соответствующего вывода, как равно не были учтены еще и другие, не менее важные обстоятельства, которые говорят отнюдь не в пользу сооружения беконной фабрики в Мелитополе.

В самом деле, можно ли игнорировать такой серьезный экономический фактор, как подверженность Мелитопольщины периодическим засухам. Нельзя же забывать, что это обстоятельство особенно ощутительно отражается на состоянии ее свиноводства, что уже само по себе делает чрезвычайно неустойчивой и самую сырьевую базу беконной фабрики. О том, насколько непрочна и неустойчива эта база, можно судить хотя бы по одному тому, что в результате недорода прошлого года свиное стадо Мелитопольщины сократилось со 137 тыс. голов на весну 1927 г. до 82 тыс. голов на весну 1928 года, т. е. почти возвратилось к состоянию его на весну 1925 г. С другой стороны, нельзя не учитывать и чрезвычайно низкую плотность стада в отношении посевной площади (12,4 голів на 100 дес. посева против 25 в Полтавском округе и 29 гол. в Роменском), что при бедности округа железнодорожными путями сообщения и почти полным отсутствии шоссейных дорог сильно затрудняет доставку сырья на фабрику. В силу этого, например, вся западная часть округа в составе 4 районов, расположенных на расстоянии 65—120 километров от железной дороги, вовсе не может быть включена в сферу деятельности фабрики. И, наконец, следует еще иметь в виду близость Крыма, который предъявляет большой спрос на свинью и оттягивает значительную часть товарных ресурсов этого округа.

Если все это учесть, то станет ясно, что при разработке дислокации беконных фабрик нашим плано-регулирующим органам не следовало останавливать своего выбора на Мелитопольском округе.

Не касаясь других, более мелких предприятий экспортного строительства, многие из которых также оказались неудачно расположенными в отношении сырьевой базы (маслозавод Госторга в Мелитопле, маслозаводы ВУКС'а в селе Люксембург и Остгейме Мариупольского округа, птицекормушки Кооптаха в Дарнице и Одессе), мы укажем еще и на такой чрезвычайно характерный случай, установленный обследованием НК РКИ УССР.

Полтавский мясокомбинат был первоначально запроектирован на 80 тысяч голов рогатого скота; причем важно отметить, что и эта производительность комбината находилась у самого предела возможного использования сырьевой базы всего района его экономического тяготения в течение всего предстоящего пятилетия. Тем не менее в процессе осуществления строительства техническая мощность комбината была без всякого основания расширена до 189 тысяч голов рогатого скота и превысила, таким образом, в два с лишним раза сырьевые ресурсы района его действия. Вполне понятно, что уже одно это обстоятельство заранее предопределяет всю неэкономичность и нерентабельность Полтавского мясокомбината, который вынужден будет работать с систематическим недогрузом в пределах не менее 50% своей производительности. А это, естественно, ляжет совершенно непосильным бременем на стоимость переработки и общую себестоимость его продукции. В лучшем случае он будет искать выхода в дополнительной нагрузке за счет концентрации сырья из более отдаленных районов, выходящих далеко за пределы намеченного экономического обоснования среднего радиуса снабжения в 150 верст. Но и это мероприятие в свою очередь также не останется без значительного отрицательного влияния на себестоимость продукции как в силу высоких расходов по

концентрации сырья, так и вследствие связанного с доставкой скота на большом расстоянии усиленного падежа, потери в весе и ухудшения его качества.

Таким образом, все сказанное позволяет нам сделать совершенно определенный вывод о том, что значительная часть и притом наиболее крупных предприятий строительства 1927-28 г. запроектирована и построена без должного предварительного изучения их сырьевых возможностей, в силу чего многие из них будут на целый ряд лет обречены на значительный недогруз со всеми связанными с этим отрицательными последствиями.

* * *

Совершенно ясно, что абсолютно необходимое сочетание интересов экспорта с интересами интенсификации сельского хозяйства требует, чтобы экспортному строительству предшествовало и сопутствовало планомерное проведение комплекса агрикультурно-зоотехнических мероприятий, направленных как к количественному, так и качественному усилению и улучшению сырьевой базы строящихся предприятий. Между тем приходится констатировать, что значительная часть предприятий не обеспечена ими в той степени, в какой это вызывается действительной необходимостью.

Если в области беконного производства уже намечалась определенная система мероприятий, то в отношении мясного крупно-рогатого скотоводства сделано еще чрезвычайно мало.

Еще очень много оставляет желать работа по метизации стада рогатого скота улучшенными породами. Достаточно указать, что в районе строящихся Полтавского и Винницкого мясокомбинатов общее число коров, покрытых улучшенными производителями, составляет по отношению ко всему коровьему стаду: по Полтавскому округу — 12,8%, по Лубенскому — 7,5%, Прилукскому — 15,4%, а по Винницкому этот процент едва превышает 4% от общего числа коров этого округа. Попутно с этим следует отметить, что, в частности, на Полтавщине в метизации стада намечалась совершенно определенная тенденция к усилению молочного направления. Это можно видеть из того, что в то время, как в 1925-26 г. общее количество улучшенных производителей краснемецкой (молочной) породы составляло 18,3% от общего числа улучшенных бугаев, — в 1927-28 г. удельный вес и значение их поднялось уже до 22%.

Хотя эта тенденция сама по себе целиком соответствует общему направлению крупного рогатого скотоводства Полтавщины, однако она ни в какой мере не разрешает вопроса мясных ресурсов для Полтавского мясокомбината. Тем более, что в ряду проводимых земельными органами агрозоотехнических мероприятий — мы не встречаем мероприятий, направленных к усилению продуктивности мясной части стада, путем сохранения в крестьянском хозяйстве сверхремонтного молодняка, увеличения убойного веса скота и усиления его скороспелости, несмотря на то, что местные породы представляют весьма благодарный материал для такой работы.

Приведенные данные с достаточной убедительностью говорят об отсутствии необходимой увязки между планом торгового строительства и планом мероприятий земельных органов, уделяющих очень слабое внимание вопросам подведения сырьевой базы под строящиеся экспортные предприятия.

Правильность сделанного нами вывода находит себе полное подтверждение и при анализе агрозоотехнических мероприятий, осуществляемых

в районах строительства маслодельных заводов. Для этого достаточно привести следующую таблицу, характеризующую динамику роста коровьего стада, средней удойности и заноса молока в районе действия трех заводов Мелитопольского округа — крупного, средней мощности и мелкого:

(1928 г. в % к 1927 г.)

Наименование заводов	Изменения коровьего стада	Средний удой на 1 корову	Средний занос на 1 корову
1. Гальбштадский (мех. зав.)	—18,7%	+20,0%	+61,4%
2. Чехоградский (полумех.)	—10,8%	—	+32,3%
3. Давидовский (ручной)	—4,9%	+25,3%	+109,1%

Отсюда мы видим, что в районе действия крупного механического завода коровье стадо уменьшается в значительно большей степени, чем в районе полумеханического и в еще большей мере по сравнению с ручным заводом. В то же время средняя удойность коров и средний занос молока в районе крупного завода возрастает значительно медленнее, чем в остальных. Все это свидетельствует об отсутствии определенного руководства со стороны центральных органов в области агрозоотехнической работы на местах. В этом деле периферия оказывается предоставленной самой себе. Проводимые ею мероприятия носят по существу случайный характер, являясь продуктом инициативы и активности отдельных районов действия индустриальных предприятий.

В ряду мероприятий, имеющих целью поднять и улучшить сырьевую базу, далеко не последнюю роль призваны сыграть и ветеринарно-санитарные мероприятия. Вместе с тем, имеющиеся в нашем распоряжении материалы показывают, что и в этой области работы земельных органов отмечается большое неблагополучие. Значительная часть районов экспортного строительства все еще чрезвычайно бедна ветеринарной сетью. Крестьянское стадо обслуживается ею настолько слабо, что подавляющее большинство его совершенно остается без всякой лечебной помощи. В этих условиях нет ничего удивительного в том, что общее количество пораженного эпизоотией скота не только не уменьшается, но, напротив, значительно увеличивается из года в год. Так, общее число заболеваний всех видов скота в районе Полтавского и Винницкого мясокомбинатов возросло по сравнению с 1926-27 г. на 71%, с колебаниями — от 25% по Бердичевскому округу до 272% по Лубенскому. При всем том нужно отметить, что рост заболеваемости идет в основном за счет ящура, являющегося настоящим бичем молочного хозяйства.

Вместе с тем отмечается все еще большая пораженность свиного стада трихинозом и финозом. На одной только Одесской бойне было зарегистрировано в 1927-28 г. 260 случаев заболеваний свиней трихинозом. Что же касается финоза, то в некоторых районах Подолии и Правобережья им заражено от 10 до 18,5% всего свиного стада.

Ко всем этим фактам следует относиться со всей возможной серьезностью, ибо они не только отрицательно сказываются на качестве и себестоимости экспортной продукции, но и могут повлечь за собой полное запрещение вывоза наших мясопродуктов в отдельные импортирующие страны, как это имело место, например, в Англии, категорически воспретившей с 1925-26 г. ввоз мороженного и охлажденного мяса из стран всего Европейского континента только потому, что ею были отмечены отдельные случаи зараженности ввезенных мясопродуктов.

Не останавливаясь на вопросах кормового обеспечения районов экспортного строительства, хотя и в этом отношении сделано еще чрезвычайно мало и здесь имеется совершенно непочатый край работы (травосеяние, посевы корнеплодов, силосование кормов, рационализация кормления скота и т. п.), — мы хотим лишь отметить, в какой мере недостаток нашего внимания к вопросам качественного улучшения животноводческого сырья отрицательно сказывается на интересах экспорта, а вместе с тем и на всей сумме народно-хозяйственных интересов Украины.

Бесьма показательными в этом отношении являются следующие данные о реализационных ценах, выручаемых за отдельные с.-хоз. продукты на Лондонском рынке различными экспортирующими странами:

(цена сиф в рубл. за 1 пуд.)

	Украина	Нов. Зеландия	Польша	Голландия	Дания
1. Бекон	11,2	—	12,26	12,26	13,75
в % к Украине	100%	—	109%	109%	122%
2. Масло коровье	24,31	26,25	—	—	27,0
в % к Украине	100%	108%	—	—	111%

Цифры этой таблицы показывают, что Украина не добывает валюты — на 1 пуде бекона от 1 руб. (по сравнению с Польшей) до 2,5 руб. (по сравнению с Данией), а на 1 пуде масла от 1,9 руб. до 2,7 руб.

Если учесть, что в 1927-28 г. Украиной было экспортировано около 432 тыс. пудов бекона и около 96 тыс. пудов масла, то мы получим, что недоувручка в валюту составила: по бекону от 432 т. руб. до 1075 тыс. руб., а по маслу от 186 тыс. руб. до 258 тыс. рублей, или всего на обоих этих продуктах от 618 тыс. руб. до 1.333 тыс. руб. Эта недоувручка фактически оказалась значительно выше, поскольку в 1927-28 г. Украина сверх того экспортировала еще около 360 тыс. пудов мороженной свинины, увручая за нее также более низкие цены, по сравнению с другими странами — экспортерами (примерно, на 1,5 — 2 руб. на 1 пуде).

Для того, чтобы отвести возможные сомнения относительно причин, обуславливающих пониженные реализационные цены на украинские товары, мы укажем, что Торгпредства относят их, главным образом, за счет неудовлетворительного качества украинского сырья и менее всего жалуются на переработку, упаковку и тарировку экспортируемых товаров.

Все сказанное со всей определенностью диктует настоятельную необходимость решительного сдвига в области агрикультурно-зоотехнической работы, ибо только при этом условии мы сможем заметить улучшить качество наших экспортных товаров и тем самым повысить их валютную эффективность.

* * *

От вопроса сырьевого обеспечения строящихся предприятий мы переходим к вопросам технического оформления и практического осуществления строительства.

План торгового строительства 1927-28 г., явившийся в сущности первым планом широко развернутого экспортного строительства, был разработан лишь в конце декабря 1927 года, т. е. всего за 3 месяца до начала истекшего строительного сезона. Это обстоятельство явилось основной причиной того, что строительство прошлого года было

начато со значительным опозданием (май-июнь 1928 г.) и проводилось по *эскизным* проектам, поскольку к началу строительного сезона ни одно из предприятий не имело окончательных технических проектов и смет. Вместе с тем и самое проектирование строительства страдало рядом существенных недочетов, почти целиком переняв и унаследовав все те дефекты, которые так характерны для всех видов нашего капитального строительства. Здесь мы также встречаемся с множественностью и пестротой технических типов однородных предприятий, нерациональным расположением отдельных зданий, излишними запасами прочности и т. д. и т. п. Многие из перечисленных нами дефектов являются настолько серьезными, что на них стоит остановиться несколько подробнее.

Общезвестно, что от выбора технического типа предприятия зависит не только его строительная стоимость, но и целесообразность технологических процессов и всего хода производства, а следовательно, и величина хозяйственно-эксплуатационных расходов этого предприятия.

В отношении наиболее крупных объектов торгового строительства — беконных фабрик и мясокомбинатов — следует иметь в виду, что процесс убоя свиней и рогатого скота, переработки их в бекон и мясо-продукты для экспорта и внутреннего рынка — делится на несколько операций, для которых требуются отдельные помещения, специальное оборудование и т. п. Если все эти помещения находятся в нескольких этажах одного и того же здания, то туши и отходы могут постепенно передаваться из верхнего этажа в нижний при помощи силы собственной тяжести, без затраты какой-либо сторонней энергии. Если же фабрика состоит из ряда отдельных одноэтажных зданий, то передача промежуточных продуктов из одного здания в другое требует горизонтальных передвижений с применением дорого-стоящей механической силы, или еще более дорогого человеческого труда.

Между тем, из трех наиболее крупных предприятий мясоперерабатывающей промышленности лишь один Винницкий комбинат отвечает требованиям наиболее экономичной конструкции сооружений, представляя из себя трехэтажное здание, в котором производственные процессы происходят последовательно в каждом этаже, начиная с верхнего и постепенно переходя в подвальное.

Прямой противоположностью этому является Дарницкая беконная фабрика, состоящая из ряда домов, где некоторые процессы (например, обработка подозрительных и больных туш, топка сала и т. п.) происходят в отдельных зданиях, вызывая необходимость затраты энергии на передачу промежуточных и окончательных продуктов из одного помещения в другое. Немногим лучше обстоит в этом отношении и на Полтавском мясокомбинате, где для убоя свиней отведен нижний этаж, а для их обработки — верхний, тогда как простая логика требует обратного расположения процессов. Далее, нужно принять во внимание еще ряд принципиальных соображений в отношении конфигурации и размера зданий. Естественно, что чем компактнее здание, чем ближе площадь его подходит к квадрату, тем более уменьшается объем его и тем дешевле обходится постройка. Кроме того, чем менее расстояние между капитальными стенами, тем легче и дешевле междуэтажные перекрытия.

Ближайшее ознакомление и анализ проектов отдельных предприятий с этой именно точки зрения показывает, что вопросам компактности и удешевления построек также не было уделено достаточного внимания. В качестве иллюстрации этого укажем на Дарницкую фабрику, которая представляет из себя продолговатый прямоугольник, т. е.

фигуру с большой длиной наружных стен при сравнительно небольшом объеме. Одесский же холодильник построен в виде левой половины буквы Т, а новый проект расширения превращает его в букву П. Совершенно ясно, что обе эти фигуры одинаково нерациональны и дают весьма неудовлетворительное соотношение между длиной стен и площадью холодильника.

Птицеяичные комбинаты состоят из ряда сравнительно небольших и дешевых построек очень несложной конструкции. Проектирование каждого здания в отдельности не представляет никакого затруднения. Основное и существенное значение здесь имеет лишь возможно удобное и рациональное взаимное расположение отдельных зданий. Между тем, не будет большим преувеличением, если мы скажем, что почти ни один из запроектированных и выстроенных птицеяичных комбинатов не отвечает этим требованиям. Многие из них построены без всякой идеи: здания расположены совершенно случайно, там, где имелось свободное место, и находятся поэтому в полном противоречии с основными принципами рационализации и механизации производственных процессов.

До сих пор мы говорили об ошибках и недочетах в проектировании строительства и совершенно не касались самого выполнения строительных работ. Тем не менее и этот последний этап экспортного строительства характеризуется значительной дефективностью. Мы уже не будем говорить об излишних запасах прочности зданий, об отсутствии каких-либо намеков на использование имеющихся возможностей замены привозных стройматериалов местными, о систематическом применении материалов более крупных размеров и более высоких сортов, чем это требуется по расчетам и техническим условиям. Все это стало у нас таким обычным явлением, что теперь, пожалуй, никого этим не удивить. Но больше всего вызывает недоумение то, что почти все без исключения организации, строящие экспортные предприятия, считают почему-то для себя обязательным воздвигать дорогостоящие железобетонные сооружения и совершенно не используют возможности замены железобетона, например, кирпичем на известковом растворе. А это могло бы не только целиком обеспечить необходимую прочность зданий и заметно удешевить стоимость постройки, но и освободило бы значительную часть остро-дефицитных стройматериалов (железа и цемента) для других видов капитального строительства.

Строющие организации не дают себе труда подумать и о других возможностях удешевления строительства, хотя бы за счет отказа, например, от постройки громоздких каменных хлевов для содержания скота, которые в кругах строителей получили уже наименование „свиных дворцов“.

Далее, обращает на себя внимание, что строящие организации и местные исполкомы проявляют очень мало заботы о том, чтобы своевременно подготовить для строящихся предприятий необходимые им организационно-хозяйственные условия. Достаточно сказать, что ни одно из более или менее крупных предприятий до сих пор еще не обеспечено электроэнергией, водой и канализацией. Более того, в некоторых случаях положение с этим делом является настолько серьезным, что имеются определенные опасения относительно возможности пуска этих предприятий в эксплуатацию по окончании их строительства.

Большим злом экспортного строительства является еще чрезмерная продолжительность сроков его осуществления, значительно превышающая темп аналогичного строительства в капиталистических странах. В то время, как, например, в Дании бетонные фабрики обычно строятся в один год, у нас на Украине срок их сооружения измеряется, как,

правило, двумя годами. Все отрицательное значение этого обстоятельства настолько очевидно, что не нуждается в особых пояснениях. Одно лишь следует сказать: если мы еще можем позволить себе несколько „пренебречь“ соображениями о скорости оборачиваемости капитала, то необходимость достижения наиболее быстрого экспортного эффекта — со всей повелительностью и настойчивостью требует максимально-возможного уплотнения и ускорения темпа строительства.

Наконец, остановимся еще на одном существенном моменте. Мы уже перестали удивляться и даже „привыкли“ к тому, что окончательная стоимость строительства у нас обычно выходит далеко за пределы первоначальной сметной стоимости. Этого же „закономерного“ явления не удалось избежать и нашему экспортному строительству. Без тени преувеличения можно утверждать, что почти по всем предприятиям фактические затраты на несколько десятков процентов превышают сметные предположения, на основе которых Украинское Правительство утверждало то или иное строительство.

Такое положение отмечается, например, по Мелитопольскому мясокомбинату, стоимость которого была первоначально исчислена в 1,9 мил. руб., а фактические затраты составляют 2,3 мил. руб. Еще большую разницу мы имеем по Полтавскому комбинату — 3,5 мил. руб. против 2,9 мил. руб. И, наконец, прямо таки рекордную цифру расхождения между окончательной и сметной стоимостью дают Дарницкая фабрика — 2 мил. руб. против 1,2 мил. руб. и Винницкий мясокомбинат — 3,3 мил. руб. против 2,1 мил. руб. (Немногом лучше с этим делом обстоит на птицеводческих комбинатах и маслодельных заводах).

Не говоря уже о том, что такое обстоятельство, как превышение первоначально намеченной стоимости на 60—70% нарушает всякую плановость строительства и опрокидывает все финансовые расчеты, следует еще иметь в виду, что оно грозит большими убытками для следующих организаций. Последние, приступая к осуществлению построек со сравнительно небольшими средствами (соответственно ориентировочной предварительной смете), уже через очень непродолжительное время становятся перед необходимостью расходования средств в размере, значительно превышающем первоначальные ассигнования, а за неимением таковых нередко возбуждают вопрос о частичной и даже полной консервации начатой постройки, на которую ими уже затрачены большие суммы.

Вместе с тем это же обстоятельство не может не вызвать у нас вполне естественного сомнения и в самой реальности запроектированной эффективности строящихся предприятий и себестоимости их продукции. Более того, в этих условиях мы не можем быть уверены в том, что стоимость продукции новых предприятий не окажется выше той, какую мы имеем уже на действующих экспортных предприятиях.

Приведенными нами примерами и фактами из практики истекшего года, разумеется, далеко не полностью исчерпывается вся сумма вопросов и дефектов проектирования и практического осуществления экспортного строительства. Мы указывали лишь на наиболее серьезные недочеты, от устранения которых будет в основном зависеть степень эффективности нашего капитального строительства в области экспорта.

* * *

Нет необходимости доказывать, какое исключительное значение имеет вопрос правильного и хозяйственно-целесообразного распределения капиталовложений между отдельными отраслями экспортного строительства. А между тем мы должны со всей определенностью

подчеркнуть, что этому именно вопросу нами уделяется совершенно недостаточное внимание. Мы попытаемся это показать на следующем анализе имеющихся в нашем распоряжении данных, полагая, что этот анализ позволит сделать соответствующие выводы о дальнейшем направлении капиталовложений.

Если сопоставить фактическое распределение средств по основным экспортным отраслям сельского хозяйства в 1927-28 г. с удельным значением их товарной продукции, то мы получим такую картину (в мил. руб.):

	Мясная про- дук. рогат. скота, сви- ней и овец	Молочная продукция	Птица и яйца	Всего
1. Товарные ресурсы 1927-28 г.	120,6	50,6	47,7	218,9
2. Капиталовложения 1927-28 г.	9,0	5,5	3,2	17,7
	То-же в %			
1. Товарные ресурсы	55%	23%	22%	100%
2. Капиталовложения	51%	31%	18%	100%

Цифровые данные этой таблицы выявляют почти полное соответствие между относительной ролью товарной продукции каждой из взятых нами отраслей сельского хозяйства с удельным весом ее в общей сумме капиталовложений в экспортное строительство 1927-28 г.

Однако это обстоятельство само по себе отнюдь еще не имеет решающего значения при оценке правильности планирования экспортного строительства. Здесь необходимо еще учесть степень валютной эффективности каждого вида продукции. Для выяснения этой стороны вопроса приведем следующую таблицу (в рублях):

Валютная выручка на 1 рубль стоимости предприятия

	Масло коровье	Бекон и морожен. свинина	Битая птица и яйца
1. Экспортальность	2,00	1,80	1,50
2. В процентах к битой птице . . .	133%	120%	100%

Отсюда мы видим, что наиболее благоприятные показатели в отношении валютно-экспортной эффективности имеют — масло коровье, бекон и мороженая свинина. В наихудшем положении в этом смысле находится битая птица, которая дает всего только 1 р. 50 к. валюты на 1 руб. капиталовложений или на 17% меньше бекона и свинины и на 25% меньше коровьего масла. Вместе с тем нужно учесть, что экспорт битой птицы дает кроме того еще и значительно более низкую рентабельность, многим уступающим другим видам животноводческих продуктов.

Уже одно это обстоятельство требует к себе серьезного внимания, диктуя необходимость соблюдения известной осторожности в разворачивании строительства предприятий птицеперерабатывающей промышленности.

Еще более яркое подтверждение сделанного нами вывода мы находим в сопоставлении реализационных возможностей и емкости рынков сбыта для каждой из анализируемых нами продукций:

№№	Наименование таваров	Импорт в Европей- ские страны	Экспорт УССР за 1927-28 г.	Экспорт всего СССР за 1927-28 г.	% отноше- ние Украин. экспорта к Европейск. импорту	% отноше- ние экспорта всего СССР к Европейск. импорту
		В тысячах тонн				
1	Бекон 1928 г. . . .	450,0	7,08	15,50	1,6	3,4
2	Морож. св. 1927 г. .	200,0	6,00	6,00	3,0	3,0
3	Масло кор. 1927 г. .	395,0	1,58	32,85	0,4	8,3
4	Яйцо (в тыс. ваг.)	36,4	4,2	8,6	11,4	24,0
5	Битая птица (Анг- лия, Германия и Австрия) 1928 г.	40,2	2,5	16,4	6,3	41,0

Анализ цифр этой таблицы показывает, что в то время, как общесоюзный экспорт бекона, свинины и коровьего масла занимает (соответственно) всего только 3,4% 3% и 8,3% во всем Европейском импорте этих продуктов, вывоз битой птицы составляет свыше 40% общего годового ввоза этого товара тремя основными импортирующими странами мира — Англией, Германией и Австрией. Если же еще учесть, что один из крупнейших импортеров — Австрия ввозит главным образом парную битую птицу из близлежащих к ней стран (Венгрии и Югославии), каковая не может быть нами экспортирована в силу географической отдаленности нашего Союза от Австрии, и если к тому же принять во внимание, что цены на Австрийском рынке стоят на таком низком уровне, который делает чрезвычайно убыточной и почти невозможной ее реализацию в этой стране, — то окажется, что доля участия общесоюзного экспорта битой птицы в мировом импорте будет еще выше.

Ограниченность рынков сбыта для битой птицы и протекающие отсюда значительные трудности, с которыми связано дальнейшее продвижение ее на внешние рынки, определяются не только тем, что нашему Союзу удалось занять столь высокий удельный вес в Европейском и мировом импорте. Это обуславливается еще и совершенно ничтожным процентным значением битой птицы в бюджете потребления стран — импортеров. Достаточно указать, что в Англию, занимающую примерно 45% во всем мировом импорте битой птицы, ввоз последней составляет по отношению к общегодовому импорту бекона всего только 4%. Это становится совершенно понятным, если учесть разницу в ценах на битую птицу и бекон, являющихся в основном предметом массового потребления. В то время, как реализационная цена за украинский бекон на Лондонском рынке в 1927-28 г. составила 11,2 руб. за 1 пуд, — продажная цена битой птицы выразилась в 13,6 руб. за пуд или на 22% дороже бекона (по сравнению же с мороженой свининой битая птица дает еще большую разницу, составляющую, примерно, 55%).

Таким образом, битая птица невыгодно отличается от других продуктов животноводства (бекона, свинины и масла) не только по размерам своей валютной эффективности и рентабельности, но имеет вместе с тем и значительно меньшие реализационные перспективы на внешних рынках.

Все это приводит нас, во-первых, к тому выводу, что темп строительства птицеводческих комбинатов необходимо замедлить, отказавшись, в первую очередь, от сооружения самостоятельных и обособленных предприятий этой отрасли промышленности. Сооружение их следует допускать исключительно в меру расширения рынков сбыта битой птицы и при том, преимущественно, лишь в комбинации с основными мясоперерабатывающими предприятиями. Это является тем более

необходимым, что с окончанием строительства 1928-29 г. производственная мощность птицеперерабатывающих предприятий на Украине и по всему Союзу возрастает, по сравнению с 1927-28 г., не менее чем в три раза.

Правда, из всего этого вопроса следует особо выделить вопрос о яйце, которое имеет несколько более благоприятные показатели, чем битая птица. Однако, это обстоятельство ни в какой мере не должно менять совершенно определенной установки на замедление темпа строительства птицевичных комбинатов, поскольку необходимую для сезонного хранения яйца холодильную емкость можно обеспечить путем расширения существующих холодильников разного типа, включая сюда и холодильники при действующих и заканчиваемых постройкой птицевичных комбинатах.

Во-вторых, основная масса капиталовложений должна быть направлена в строительство экспортных предприятий по переработке продукции свиноводства и молочного хозяйства (беконные фабрики, свиной бойни и маслодельные заводы), поскольку наряду с более высокой валютной эффективностью и рентабельностью и значительно более широкими реализационными возможностями, — все эти предприятия дают еще и наиболее благоприятное сочетание в смысле использования отходов маслодельных заводов в качестве дополнительного кормового ресурса для свиноводства. А в условиях большого напряжения кормового баланса Украины последнее обстоятельство имеет далеко немаловажное значение.

Размеры настоящей статьи не позволяют нам более подробно остановиться на других вопросах, связанных с экспортным строительством. Правда, объективность требует сказать, что некоторые из них, как например, вопрос об эффективности вложений в отдельные экспортные предприятия и не могут быть нами надлежащим образом проанализированы по той простой причине, что они не нашли почти никакого отражения в самом экономическом обосновании строительства истекшего года.

Имеющиеся у нас по атому вопросу материалы позволяют лишь установить один чрезвычайно характерный факт, который вскрывает еще одну крупную ошибку в планировании экспортного строительства.

Речь идет о Полтавском мясокомбинате, который, как это уже теперь выяснилось с полной достоверностью, дает невероятно низкую экспортнаябельность — всего только 96 коп. валюты на 1 рубль капиталовложений.

Объясняется это тем, что комбинат в основном рассчитан на убой и переработку продукции рогатого скота, не имеющей в силу целого ряда причин сколько-нибудь значительных реализационных перспектив на внешнем рынке (низкое качество нашей говядины, непомерно высокая ее себестоимость при наличии высоких, а в отдельных случаях даже запретительных пошлин на нее в основных масоимпортирующих странах, и проч.).

В связи с этим и экспортность мясокомбината, т.-е., соотношение стоимости той части его продукции, которая может быть им предъявлена к экспорту (мороженая свинина, птица, яйца и боевские отходы), к стоимости всей его валовой продукции — составляет всего только 35%. Иначе говоря, Полтавский комбинат имеет в основном внутреннее а не экспортное значение.

Отсюда, естественно, возникает такой вопрос: как могло случиться, что сооружение Полтавской хладобойни, общей стоимостью свыше 3 милл. руб., было включено в план экспортного строительства

и финансировалось за счет и без того ограниченных средств, предназначенных для индустриализации исключительно экспортных отраслей сельского хозяйства.

Произойти это могло только потому, что, как нами уже выше отмечалось, план истекшего года был построен и самое строительство было начато не только без тщательного предварительного изучения сырьевой базы запроектированных предприятий, но и без надлежащего исследования их сбытовых возможностей.

* * *

Переходим к выводам.

Для того, чтобы не повторять всего уже сказанного, мы попытаемся сформулировать свои выводы в виде основных задач, которые нам представляется необходимым поставить перед планово-регулирующими и хозяйственными органами.

Естественно, что в первую очередь основное внимание необходимо сосредоточить на своевременном окончании сооружений, начатых строительством в 1927-28 г., с тем, чтобы они могли вступить в эксплуатацию хотя-бы в новую экспортную кампанию 1929-30 г.

Совершенно ясно, что для этого нужно прежде всего обеспечить строительство дополнительными средствами сверх утвержденных Правительством первоначальных ассигнований, разумеется, проверив при этом обоснованность заявок строящих организаций. Иначе — вложенные средства будут лежать мертвым капиталом, а строительство не сможет быть во-время закончено.

Затем, необходимо категорически потребовать от местных Исполкомов, чтобы они выполнили в срок свои обязательства по финансированию начатого строительства из средств местного бюджета и (что особенно важно) чтобы они обеспечили предприятия необходимыми им организационно-хозяйственными условиями (электроэнергией, водой и канализацией).

Далее, нужно разработать и преподать местам план конкретных агрозоотехнических мероприятий по всем вопросам сырьевой базы.

Вместе с тем, надо всемерно расширить практику контрактации животноводческого сырья, используя для этого все возможности по усилению снабжения контрактующих хозяйств концентрированными кормами. Кстати, это можно сделать за счет сокращения вывоза их за границу, тем более, что валютная эффективность экспорта концентрированных кормов в натуре значительно (примерно, в три раза) уступает экспорту их в переработанном виде (в виде масла, бекона и мороженой свинины).

Наконец, следует принять все меры к тому, чтобы устранить технические дефекты строительства, если их исправление еще представляется возможным.

Мы перечислили основные мероприятия, касающиеся строительства, начатого в истекшем году. Попутно с этим перед нами возникает ряд задач, относящихся к перспективному пятилетнему плану экспортного строительства. Их можно свести к следующим основным положениям.

1) В свете того анализа, который был нами произведен в отношении экспорта битой птицы (крайне ограниченные реализационные перспективы на внешнем рынке при чрезвычайно низкой ее рентабельности и валютной эффективности), нам представляется, что запроектированная Госпланом к концу предстоящего пятилетия цифра вывоза этой продукции (1 милл. пуд. в 1932-33 г. против 152 тысяч пуд. в

1927-28 г.) является чрезвычайно преувеличенной. Исходя из этого, мы и считаем, что планово-регулирующим органам следует пересмотреть перспективный план экспортного строительства с тем, чтобы, произведя в нем соответствующее перераспределение капиталовложений, сделать основной и преимущественный упор на техническую переработку и экспорт продукции свиноводства и молочного хозяйства. Вместе с тем, идя по пути замедления темпа строительства птицеперерабатывающих предприятий, следует иметь ввиду необходимость обеспечения дополнительной холодильной емкости для сезонного хранения экспортного яйца.

2) Нам нужно, наконец, отказаться от укоренившейся у нас консервативной точки зрения, сводящейся к тому, что только вступившее в эксплуатацию индустриальное предприятие может и должно создавать для себя сырьевую базу. В известной мере это, конечно, верно. Работавшее предприятие действительно начинает оказывать стимулирующее влияние на сельское хозяйство и вызывает к жизни его потенциальные возможности по продуцированию соответствующих видов сырья. Однако, нельзя же в самом деле допускать, чтобы предприятие, строящееся в течение двух лет, было загружено в первые годы своей эксплуатации максимум на 50% своей производительности. Поскольку мы составляем пятилетний план строительства, постольку, нам думается, мы обязаны озаботиться заблаговременной подготовкой сырьевой базы. Тем более, что возможности для этого у нас имеются. Нужно их только умело и своевременно использовать. Для этого:

1) Прежде всего, Госплану, совместно с НКЗемом и НКТоргом, необходимо разработать дислокацию сети новых экспортных предприятий, разумеется, с учетом районирования производства отдельных видов сельскохозяйственного сырья.

2) Наркомзем, с своей стороны, должен на основе этой дислокации наметить и провести на местах определенную систему агрозоотехнических мероприятий гнездового порядка, направленных к количественному и качественному улучшению сырьевой базы в районах предполагаемого строительства. При этом НКЗему не следует упускать из виду того обстоятельства, что себестоимость животноводческого сырья в крестьянском хозяйстве все еще непомерно высока. И, поэтому, ему надлежит решительно встать на путь удешевления производства этого сырья; путем рационализации кормления и ухода за скотом на основе использования и большей полуляризации достижений с.-х. опытных станций.

3) Наркомторгу, естественно, также следует принять самое активное участие в деле постепенного развития и стимулирования производства экспортного сырья в районах намеченного строительства. Его работа в этой области должна выразиться в усилении рыночного воздействия в этих районах, путем увеличения объема заготовок соответствующих видов сырья, на первых порах хотя бы для нужд внутреннего рынка.

4) Имея ввиду, что заранее разработанная дислокация сети новых предприятий наметит объекты, характер и место (округ) строительства, местные органы получат полную возможность своевременно подготовить для него необходимые организационно-хозяйственные условия.

5) У нас очень часто совершенно непроизводительно расходуется валюта на ввоз несложного импортного оборудования, которое с успехом могло бы быть произведено на отечественных заводах. Мы, например, умудряемся ввозить такие вещи, как котлы низкого давления и даже трубы для отопления. И делаем мы это только потому, что наши заводы не в состоянии дать нам их своевременно, к сроку. Но, так как

теперь мы уже имеем пятилетний план экспортного строительства, мы, естественно, должны поставить перед собой задачу — елико возможно, избавиться от излишней зависимости от иностранного рынка. Нам кажется, что мы этого сможем достигнуть, если поручим НКТоргу и ВСНХ наметить номенклатуру машин и оборудования для экспортных предприятий, которые могут быть изготовлены на Украинских и Союзных заводах и озаботиться своевременным размещением заказов, применительно к перспективному плану строительства.

6) Наконец, надо твердо помнить, что и в экспортном строительстве, точно также как и во всех других видах нашего капитального строительства, совершенно обязательным является — равнение и ориентация на технико-экономические достижения передовых капиталистических стран. И поэтому, возможно полное изучение их опыта, привлечение иностранной технической помощи и экспертизы — являются непременным условием успеха в этом деле.

Вот все те вопросы, на которых мы считали необходимым заострить внимание планово-регулирующих органов.

Не подлежит сомнению, что только при условии успешного и своевременного разрешения всех этих задач мы сможем достигнуть наибольшей эффективности экспортного строительства как в отношении валютных результатов, так и в деле реконструирующего его влияния на сельское хозяйство.

Только при этом условии намеченное пятилетним планом многомиллионное экспортное строительство сможет дать тот народно-хозяйственный эффект, которого вправе от него ожидать наша страна, с таким большим напряжением осуществляющая дело индустриализации народного хозяйства.

Д. Н. БОГАТИРЬОВ

Комунальні електростанції України

Комунальні електростанції є найбільш розвинена галузь комунального господарства. За даними НКВС УСРР тепер (на 1-XI 1928 р.) є на Україні 118 комунальних станцій загальної потужності — 82,356 квт. Припадає з цієї потужності над 50% на електростанції п'яти великих центрів України — Харків, Київ, Одеса, Дніпропетровське та Кременчук, що дає близько 45 тис. квт; решту потужності розподілено між 113 електростанціями, даючи пересічно невеличку величину одиничної потужності електр. встановок (рідко коли 100 квт.)

Хоч ми маємо електростанцій чималеньку кількість, проте комунальні станції незадовільні як своєю потужністю, як своїм технічним станом. Звичайна характеристика комун. електростанцій це: недостатня потужність, перевантаженість мережі, відсутність резервів, зношеність агрегатів і цілком неекономічні експлуатаційні показники тощо. Чи диво, що за таких умовин потреби міст поважно переросли ту спроможність комун. станцій, що її, за свого стану й розміру, вони можуть дати. Тим то, ані розмір потужності станцій, ані кількість подаваної енергії не вимірюють потреб, які потенційно ховаються в житті міста та з першим виявом зайвої енергії виявляють себе тим, що наново встановлювана потужність хутенько завантажується. Певною мірою об'єктивними показниками незадовільного обслуговування електроенергією міського населення є порівняльні цифри про душеву витрату енергії і пито- тому витрату її в інших містах і країнах.

Протягом 1927-28 р. всі комунальні станції відпустили 204,2 міл. кв. годин, які розподілено по окремих галузях народного господарства так: промисловість — 31,5%, комунальні підприємства — 28%, побутове споживання — 38%, інші — 2,5%. Потрібно зазначити, що комунальне й побутове споживання своїм розміром дещо перебільшує ту кількість енергії, яку міські станції відпускають, а різниця компенсується коштом районних і промислових встановок. Однак, доля участі цих останніх дуже невеличка та оцінюється лише в 1,5% від потреби.

Якщо взяти споживання кв. годин на душу (коли розглядати весь вироб ком. станцій), то воно сильно коливається по різних містах та максимум не перебільшує 105 кв. годин (Київ), мінімум же опускається по округових містах до 5 кв. год. (Ніжин), по районних містах навіть до 1,4 кв. год. (Літин). Пересічне споживання на душу по всіх містах України слід вважати в 48 кв. годин.

Якщо розглянути душеве споживання тільки на побутові потреби здебільшого головно-на освітлення, то пересічна цифра по Україні падає до 14,5 кв. год. За статистичними даними Німецької Спілки Центральних Станцій, що опрацював проф. Деттмар, норма душева коливається залежно від числа мешканців міста і підвищується зі збільшенням мешканців. Для міст з населенням у 10—20 тис. чол., як мінімум — пересічна душева норма становить 66 кв. год., і для міст з числом мешканців понад 100 тис. чолов. питома витрата підноситься до 220 кв. год., Для Москви через 1926-27 р. за даними Головелектра — питома витрата становила на всю виробку станцій — 251,6 кв. годин і по побутових потребах — 62,5 кв. годин; через той же відчитний період і за тими ж вимірниками становить для Ленінграду — 174,0 і 42,1 кв. годин. Ці порівняння свідчать, як відстають українські питомі витрати від тих цифр, які ми беремо за пересічні норми. Якщо розглянути всі види комунальних послуг, саме: водопостачання, трамваї, каналізацію, освітлення вулиць, тощо, то всюди ми знаходимо на диво низькі душеві показники споживання, коли тарифи за послуги і собівартість є відносно високі. Ці низькі душеві показники, хоч і намагано піднести їх до пересічних норм, зв'язані з тим — що не можна було їх обслужити електро-енергією; а високі тарифи на комунальні послуги не можна було знизити, серед інших причин, бо зроблено чималі витрати по продукції енергії на зношених і нерациональних агрегатах. Від цього й те, що відбудовна доба в цій царині почалась раніш за інші комунальні підприємства, та поважніш за ці розгорнулась.

Протягом уже 1928-29 року маємо процес побудови й поширення великої кількості електростанцій. Саме почато будувати на сумарну потужність у 30 тис. кв. і додатково поширено установок на 40 тис. кв. Отже, комунальні станції вступають у нову 5-річку широко розгорнутим фронтом робіт, і станції, почавши працювати спочатку нового свого будівництва, дадуть близько 85% теперішньої потужності установок. Задачі, що стоять протягом 5-річчя перед комунальним електро-господарством такі: впорядкувати й раціоналізувати господарство і погодити з економічного боку з нормальними показниками експлоатації, вдовольняти зростаючі потреби в енергії по всіх видах міського впорядкування й промисловості, розміщеної в містах, та знижувати вартість виробки енергії і на неї тарифів. Ці задачі допомагають здійснювати два основних чинники: це реконструкція, яку почато й провадиться тепер (установка додаткової потужності на 70 тис. кв.), і районні станції, що мають взяти на себе поважну частину навантаження комунальних станцій. Ми зазначали, що 50% встановленої потужності станцій падає на декілька великих міст України, власне — Харків, Київ, Дніпропетровське, Одеса.

Якраз перші 3 міста попадають у район ділення районних централів; і тим подальше їм електропостачання розв'язується, а Одеса вже тепер посилює свою станцію (на 10 тис. кв.), і тому протягом 5-річчя вона матиме досить задовільний стан свого електро-господарства.

Питання, як покрити потреби міст в енергії, зв'язане з збільшенням потужності встановок, що генерують. Це збільшення можна здійснити, залежно від розміру й характеру навантажень та інших місцевих умовин, різними методами: чи будуючи нові станції, чи поширюючи й модернізуючи теперішні, чи, нарешті, прилучуючи споживачів живитися енергією з районних станцій. При цьому треба збільшувати потужність, не тільки маючи на одні потреби зростаючий попит, а також, щоб замінити потужність машин і станцій, які, будучи спрацьованими, вибувають з роботи, та забезпечити безперервну працю установок, утворюючи на це потрібні резерви.

Власне передбачається будувати не таку вже велику кількість самостійних комунальних станцій; і до того будуватимуться невеличкої потужності: саме гадається побудувати 17 станцій на загальну потужність 6100 кв., що пересічно становить на станцію близько 350 кв. Зрозуміло, розмір такої потужності вже говорить, що місцями побудови станцій є здебільша районні міста. Отакий невеличкий обсяг запроектованого нового будівництва з'ясовується тим, як ми вже казали вгорі, що тепер почато будувати велику кількість станцій на сумарну потужність у 30 тис. кв., які ступнево й вступатимуть в роботу з перших початків 5-річчя.

Досить поважну кількість недостатньої потужності станцій буде покрито розвитком існуючих установок, що вже з перших початків 5-річчя охопили потужність до 40 тис. кв. і потребують протягом цього періоду ще деяких додатків потужності в 20—25 тис. кв.

Три великі споживні райони — Дніпропетровський, Харківський і Київський, яким треба було-б додатково дати поважну потужність, припиняють подальший розвиток міських станцій, будують бо районні станції, що беруть на себе подальше постачання споживача. Так, розв'язуючи питання про електропостачання цим районам, визволяємо комунальні господарства від потреби збільшувати потужність своїх станцій принаймні на 100—120 тис. кв.

Скільки потребує енергії народне господарство, охоплене комунальними станціями, показують на 5-річчя ось-які цифри:

	1927-28	1928-29	1929-30	1930-31	1931-32	1932-33	
Міл. кв. год .	204,2	250,9	334,5	396,8	410,0	455,2	приріст 123%
Тис. кв. . . .	68,0	100,0	134,0	158,0	164,0	182,0	

З цієї кількості припадає на потреби побуту і комун. підприємств:

Міл. кв. год .	136,5	153,4	183,8	215,7	259,9	302,5
----------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Щоб покрити повну позначену потребу, потужність усіх станцій повинна розвиватися ось-як:

	1927-28	1928-29	1929-30	1930-31	1931-32	1932-33	
Тис. кв. .	82,3	110,83	173,46	213,22	210,35	238,11	(приріст 190%)

Потрібно зазначити, що коли ми вираховуємо повну потребу по всіх видах споживачів, то динаміка встановленої потужності охоплює

не тільки комунальні станції, але й районні: „Есхар“ і „Київську“. Якщо спробуємо вилучити зі позначеної потужності такий розмір, який відноситься до цих районних станцій, а рівно ж і до потужності міських станцій Києва й Харкова, що правитимуть за резерв для районних, то картина динаміки потужності комунальних станцій буде ось-яка:

Тис. кв. . 45,28 65,76 95,74 107,02 104,15 109,91 (приріст 142%)

Ці цифри, як цифри сумарної потужності, щоб-то з районними станціями, є результатом від 2 процесів: розвитку й побудови нових станцій та ліквідації зношених і спрацьованих потужностей; тому й спостерігається в деяких випадках навіть зниження потужності проти минулих років. На цих потужностях буде вироблено енергії по роках:

Міл. кв. год. . 108,47 134,62 175,53 201,85 185,98 193,7 (приріст 79%).

З цієї кількості енергії буде відпущено на потреби побуту й комунальних підприємств на останній рік разом 76,1 міл. кв. год, щоб-то 25% всієї потреби цього роду споживачів (302,5 міл. кв. год.); решта 75% повинні бути покриті роботою районних і промислових станцій

Порівнюючи зростання потужності станції зі зростанням їхнього виробу, щоб-то виробки енергії, маємо одну й ту ж картину, як для враховування потужності (щоб-то з Есхаром, Київською станцією) як і для комунальних виключно станцій, — що зріст потужності бере гору над зростанням виробки.

І в той час, коли приріст потужності станцій протягом 5 річчя визначається в 120% для повної і 142% для комунальних, виробка енергії протягом цього-ж періоду збільшилась на 123% для перших і 79% для других. Ще явище слід з'ясувати тим, що розмір резервних потужностей наприкінці 5-річчя збільшується. При цьому спостерігається посилене зростання потужності станцій проти виробки для станцій виключно комунальних, більш ніж для комунальних плюс районних, що також закономірно, коли взяти на око, що за дроблення потужності на менш самостійні одиниці, сумарний резерв має бути більше, ніж об'єднуючи їх у невеличку кількість великих одиниць. Розглядаючи динаміку потужності станцій, виявляємо досить поживлений темп зростання у першій половині 5-річчя, і майже стабільну потужність їхню останніми роками; це зрозуміємо цілком, коли зважити, що комунальні електро-господарства оздоровитись почали трохи раніш 1928-29 року, та закінчуються найбільші реконструкції, займаючи перші роки 5-річчя; подальше ж змінювання потужності є наслідок природного зростання попиту на енергію за одночасної ліквідації зношених потужностей.

Накреслені реалізовані заходи щодо врегулювання електро-господарства міст, успроможнюють утворити тривку базу й надалі плавно й розгортати їм електро постачання. Перенісши центр ваги електропостачання у найвідповідальніших пунктах з комунальних станцій на районні, матимемо слушне розв'язання цього питання як з боку технічного, як і економічного.

З'явлення великих продуцентів з економічними показниками експлоатації в місцях перебування низки дрібних електроустановок, успроможне ліквідувати їхнє різностатне господарство й здійснити стандартне постачання споживачем. Прим. по Харкову буде скасовано понад 7 таких установок (ДЕЗ, ХПЗ, Серп і Молот, Канатка, Протятг. майстерні та інші), по Києву близько 10 станцій, тощо, які мають різну потужність, гатунок току й напруженість з дуже не економічною їхньою

експлоатацією. Централізація продукції енергії на звеличених станціях, зменшуючи початкові витрати на одиницю встановленої потужності, знижують побічні видатки на виробку енергії та успроможнюють знизити тариф.

Застосовуючи на звеличених станціях досконаліші механізми щодо перетворення енергії палива й води в електричну, успроможнюємо знизити прямі видатки на виробку енергії з одиниці виробу (1 кв. год.), саме: паливо, мазання й обслуговування, тощо, впливаючи на собівартість і тариф. Перехід комунальних станцій зі сталого току на змінний з одночасним підвищенням напружености, поширює радіус охоплення споживачів і утворює сприятливіші умовини для нормального обслуговування приймачів току, за зменшених втратах у живих та розподільних мережах. Достаток енергії, забезпеченої резервами, дозволяє поширити вживання електрики в побуті, комунальних підприємствах і промисловості міст, сприяє механізації продукційних процесів.

Конкретні наслідки здійснюваної реконструкції комунального електро-господарства почуватимуться в усіх галузях комунального господарства.

В царині водопостачання містам теперішнє споживання на душу коливається в межах од 1,5 літрів на добу (Маріупіль) до 85 літрів (Одеса), становлячи пересічно по Україні 31 літр на добу, у продавній ціні один куб. метр. — від 21,2 коп. (Чернівці, Бердичів) до 60,5 коп. (Зіновівське). Поширюючи водогонну мережу, збільшуючи число скалубин (скважина), замінюючи парові смоки (насос) на електричні тощо, цим підноситься душеву витрату наприкінці 5-тиріччя з 31 літр. на добу до 42,5 літр.; а зменшуючи собівартість куб. метра води через раціоналізацію й здешевлення вартости електричної енергії, знизимо тариф на 10 — 15%. Очікувана продажна вартість куб. метра наприкінці 5-тиріччя, коливатиметься від 16,5 коп. (Київ) до 50 коп. (К. Подільське).

В галузі обслуговування трамваєм населення міст на 1927-28 р. такий був стан, що його змальовує число поїздок на одного мешканця на рік; по окремих містах це число коливається від 35 (Зіновівське) до 200 (Дніпропетровське), становлячи пересічно 138 поїздок, за пересічного тарифу з поїздки від 6,3 коп. (Дніпропетровське) до 9,5 коп. (Вінниця).

Наприкінці 5-тиріччя число поїздок на одного мешканця на рік коливатиметься від 50 — 250, за пересічного числа по Україні — 166. Вартість електричної енергії в експлоатаційних витратах трамваю становить поважну децидцію; тим-то очікуване зниження вартости кв. год. наприкінці 5-тиріччя дасть поважне зниження собівартости з перевозки пасажира й тарифу. Знизити пересічний тариф гадають на 1 пасажира дільницю від 5,5 коп. до 7,5 коп.

Що збільшиться наприкінці 5-тиріччя витрата електроенергії в усіх галузях комунального господарства, то відібється і на його душевій витраті, яка підноситься з 48 кв. год. до 87,5 кв. год. Зосібна по побутовому споживанню ця витрата виростає майже на 100%: у 1927-28 р. — 14,5 кв. год., на 1932-33 рік — 27,6 кв. год. Проте, слід зазначити, що головна витрата цього споживання це освітлення, яке підвищується коштом більшого охоплення споживачів у робітничих околицях міста і збільшення освітлення, як унутрішнього — приміщень, як і зовнішнього — вулиць.

Інший вид побутового споживання — це використовувати електроенергію для нагріву кухонних плиток, кастриоль, чайників то-що є досить прибутковий; та дарма, що це вигідно для споживачів і для електростанцій, ми не вважали за можливе включити його в плян електро-

постачання, як масового абонента, бо в цій галузі наступлять ще чималі практичні й організаційні роботи. Ще досі твердо переконані, ніби електричні нагрівальні прилади — це розкіш мало кому приступна. І цей пересуд триває, тому що прилади дорогі й хутко спрацьовуються, час служби 2—3 роки, енергія теж дорога). Тимчасом, будучи електромісткими приладами саме на ті години доби, коли станції мають мінімум свого графіка, отакі абоненти вельми вигідні для встановок, що генерують, сприяють найкращому заповненню графіка роботи станцій і для них треба ввести дуже знижені тарифи.

Потрібно також ще розв'язати питання про виносилу й раціональну конструкцію нагрівальних приладів, щоб одночасно на їхнє ділення витрачалося небагато електроенергії.

Усе разом взяте не може стимулювати хоч трохи поважне поширення цього виду навантажень, принаймні протягом поточної п'ятирічки.

Теперішня реконструкція у всіх ділянках електро-господарства міст і допомога з боку районних електростанцій, що почнуть функціонувати — успроможнять знизити собівартість виробу одної кіловат-години енергії. Тепер пересічна собівартість коливається між 12-13 коп., на 1932-33 рік сподіваються знизити до 8—10 коп., що дасть пересічно по всіх містах України близько 30% від існуючих вирахувань собівартості. Приблизно на такий же процент знизиться функціонуючий тариф на електроенергію.

Наостанці слід підкреслити, що ми ще досить далекі в своїх проєктуваннях по комунальних електро-станціях от сьогоднішніх пересічно-світових норм. Та в теперішній фазі робіт ми виконуємо аж як важку, а малоплідну роботу в цій галузі нашого народного господарства. Саме тепер ми оздоровлюємо й зміцнюємо базу нашого комунального електро-господарства, на якій вже легше дійти шаблів і норм, які електро-господарство має в капіталістичних країнах.

Ю. ТАСКІН

Нерудні копалини України, як предмет експорту

Розв'язати як слід проблему нашого експорту, — саме як поширити й посилювати — щоб надати йому більшої сталості — його неабіжжєву частину — можливо тільки систематично вивчаючи т. зв. природні витвори сили країни, та старанно переглянувши без винятку всі галузі народного господарства, що ці сили експлуатують. Тим часом, якщо навіть і помітно останнім часом деякі зрушення в бік поширення експортної номенклатури, то це є наслідок енергії наших експортних організацій, та до цього ніяк не спричинилася плянова систематична робота відповідних установ щодо вивчення наших експортних ресурсів.

Ми маємо на увазі саме гірнично-добувальну промисловість, яка може збільшити експорт свого виробу, про що останнім часом лунають голоси дедалі настирливіше¹⁾. Проте й тут мова мовилася мерщій про збільшення експорту тих копалин, що мають поважну експортну давність (манганові руди, сіль, донецьке паливо, азвест, шляхетні камінчики

¹⁾ Див. прим. „Пути индустриализации“ 1928 р. № 19, 20 стаття А. Зворикіна „Ближайшие задачи горного экспорта“. Горний журнал за 1928 рік № 8—10 статтю Любімова „Очередные организационные задания горной промышленности СССР в свете проблем активного внешнего торг. баланса“, ст. Дюкалова в „Горном журнале“ № 5 за 1927 р.

то-що). Не говорили однак про те, щоб виявити нові, придатні для експорту багатства, які з тих чи інших причин не вивозили за кордон, хоч і мали на це всі дані.

Здобич нерудних копалин
(у тисячах тонн)

		Гіпс	Граніт	Графіт	Каолін	Фарби	Скалинці (Полювний шпат)	Лосняк (Слюда)
1913	{ СРСР . . .	207,4 ¹⁾	1.308,4	2,0	27,2 ²⁾	6,7	дан. нема	—
	{ УРСР . . .	94,8	1.247,5	1,9 ₂₎	8,0 27,2	нема дан.	—	—
	{ % уч. УРСР	45,7	95,3	94,1	7,2 100	"	—	—
					90			
1924-25	{ СРСР . . .	169,0	251,1	2,5	22,8	18,4	10,3	0,2
	{ УРСР . . .	65,8	210,7	1,7 ₂₎	49,7 22,8	15,6	2,5	—
	{ % уч. УРСР	38,9	83,9	68,0	49,5 100	84,5	8,8	—
					99,6			
1925-26	{ СРСР . . .	308,2	626,1	6,4	45,3	30,2	20,9	0,5
	{ УРСР . . .	143,5	542,6	2,2 ₂₎	93,6 45,3	24,5	2,3	0,006
	{ % уч. УРСР	46,5	86,6	34,4	92,7 100	81,2	5,9	1,0
					99,0			
1926-27	{ СРСР . . .	283,0	894,9	6,8	42,0	19,9	19,3	1,5
	{ УРСР . . .	134,5	693,1	1,6 ₂₎	9,7 42,0	15,2	2,9	0,01
	{ % уч. УРСР	47,5 ¹⁾	77,4	23,6	9,1 100	76,4	15,0	0,7
					93,8			

Ми вважаємо за потрібне зосібна притягнути увагу до так званих нерудних копалин УСРР, які, за винятком вугілля й соли, фігурували у нашому зовнішторговельному балансі переважно на боці імпорту.

Тим часом, що ми далі покажемо, чимало з цих копалин могли б з належною поставою справи, допомогти не витратити валюту закордон, повнотою задовольнити наші внутрішні потреби, та й ще утворити сталий експортний фонд.

Поглянемо передусім, що таке нерудні копалини України?

У наведений далі таблиці ряда нерудних копалин по СРСР і по Україні¹⁾ ми даємо цифри видобутку, про які є будь-які дані.

Щодо величини запасів, то слід зазначити цілковиту невідомість запасів українських нерудних копалин. Таке становище, віддай, треба з'ясувати історичного походження поглядом, що Україна в експортному розумінні це країна ніби аграрна і в мінеральному розумінні ніби

¹⁾ 1911 г.²⁾ Графіт.—руда. ³⁾ В числителі — отмеченный, в знаменателі — вторичный (отложившийся.)

²⁾ Таблицю сформульовано даними Укргеолкому (частично й проф. Д. Соболева), доповнені цифрами про видобуток по СРСР з „Обзора минер. ресурсов СССР за 1925-26 г.“ (вид. Геолкому, Ленінград. 1927 р.).

бідна (проти дійсних і можливих запасів Сибірських і Уральських родовищ). Тим часом питома вага України у видобутку нерудних копалин СРСР досить велика, і в кожному разі перевищує ту питому вагу, яку Україна посідає по всій промисловості.

За теперешніх часів, коли, з одного боку, береться твердий курс на індустріалізацію й перетворення України на індустріально-аграрну країну, а з другого, вживають усіх можливих заходів використати щонайкраще наші ресурси, конче треба переглянути наведений горі погляд.

Чи є будь які дані на це?

Горі ми показали, що у важливій для нас галузі народного господарства Україна посідає досить поважне місце, дарма, що надто невеличку увагу віддавали її мінеральним (нерудним) багатствам. Окрім цього, треба взяти на око низку чинників, які утворюють вельми сприятливе становище для України, як експортера корисних копалин, проти інших районів СРСР.

До числа отих умовин, що не абияк сприяють розвиткові експорту, передусім треба віднести близькість України до західного європейського кордону й портів, як наші звичайні експортні пункти для масових вантажів. Ми знаємо, що як раз більшість важливих для нас нерудних копалин міститься в двох геологічних районах: у так званій українській кристалічній плиті і Подільській закраїні (шельфі), дебто з одного боку на Правобережжі, на Волині й на Поділлі, які межуть з Польщею чи тягаться до Одеси, і з другого боку — в районі південної частини Донбасу, що притикає до узбережжя Озівського моря, з природним виходом за кордон через Маріюпіль. Вигоди отакого доброго розміщення головних масивів копалин поважно збільшуються через другий іще сприятливий чинник. Саме те, що на Україні є розвинена мережа залізниць, які будовано у свій час, маючи на оці посилити наш експорт збіжжя, — і тим самим їхній напрямок до портів Чорного й Озівського морів мав для експорту цільове призначення. З цього погляду, який має виключне значення, оскільки питання транспорту відограє в експорті копалин, здебільша малоцінних товарів, вирішальну роль — Україна є в ген кращому стані ніж Сибір, ба навіть Урал, для яких, хоч як вони багатіші на різні мінерали, питання транспорту є серйозною перешкодою для розвитку тої чи іншої галузі добувальної промисловості.

Інший чинник, що сприяє розвиткові не лише експорту, та й взагалі добувальної промисловості на Україні, це велика кількість наддостатньої робочої сили. Особливо це є на Правобережжі (Поділля, то-що). Там через велику густість населення й відсутність великих індустріальних центрів ця проблема, як використати наддостатнє сільське населення, є вельми пекуча. Тому, коли б притягнути цю частину населення до гірничих робіт і без особливої кваліфікації, зробити це не було б важко та мало б це величезну вагу.

Отож, щодо розміщення родовищ, транспорту виробу добувальної промисловості й постачання цій останній робочої сили, Україна є в дуже вигідному становищі. І це змушує щонайсерйозніше говорити про потребу конче розвивати її викопні багатства не тільки для внутрішнього споживання, а й для експорту.

Звичайно не всі види нерудних копалин можуть мати у близькому майбутньому експортне значення. Так групу субобудівельних матеріалів: вапняк, пісковик, звичайна глина, крейда, почасти декотрі інші (прим. фосфорити) через різні причини (порівняльна мала цінність, дефіцит на внутрішньому ринку, брак попиту на зовнішньому то-що), ми виключаємо в нашому огляді експортних можливостей нерудної промисловості України. З другого боку, на Україні є такі корисні копалини, яких

тепер не добувають, та які проте мають все ж експортне значення хоч би на те чи інше далеке майбутнє. До таких треба зарахувати: триплою, абразивні матеріали то-що.

Спинемося коротко на деяких видах нерудних копалин, які вже тепер важливі для нас з погляду їхнього можливого експорту.

Гіпс. У довоєнні часи в Росії добувалося і перероблялося (за даними інж. В. Кисельникова) близько 500 тис. тон гіпсу щороку. Крім цього високі сорти гіпсу для потреби хірургічних і художніх виливок імпортовано із за кордону. Імпорт гіпсу в куснях і непаленого становив у 1912 р. 1.610 тон на суму 28,3 тис. крб. і в 1913 р. — 1.075 тон на суму 12,4 тис. крб.

Гіпс добували у різних місцях Росії; на Україні родовища його були в Донбасі, зосібна на Артемовщині й стан. Деканський, поблизу якої є багаті поклади гіпсу, і на Поділлі. Близьке сусідство Поділля до кордону та, особливо, низька собівартість успроможнювали експортувати цей продукт, який не витримує далеких перевозок. Тепер рівень видобутку гіпсу дійшов, ба й перейшов довоєнний рівень (див. горі зведену таблицю); разом з тим, однак, собівартість його поважно виросла і становила останніми роками (за даними Моссілікату) за 1 пуд штукатурського гіпсу: 1923-24 р. — 58 к., 1924-25 р. — 46,4 коп., 1925-26 р. — 48,6 коп., 1927-28 р. — 40 коп. Дарма, що собівартість гіпсу впала останніми роками, все ж вона ще декілька разів перевищує довоєнну (12—15 коп. за пуд), як і вища проти теперішніх цін світового ринку: так, штукатурний гіпс, який коштує нам 40 коп. за пуд чи 24 крб. тона, в Америці тона коштує лише 3 долари (6 крб.), а в Німеччині — 9 крб. 20 коп.

За таких умовин, зрозуміло, не годен було вивозити гіпс за кордон, а питання експорту взагалі не актуальні.

Тим часом маємо не аби який попит на світовому ринку, і деякі країни велику кількість його експортують закордон. Так, відомо, що вивіз Німеччини становить у 1924 р. — 107,9 тис. тон, а в 1925 р. — 110,8 тис. тон; при цьому 30% цієї кількості вивозилось у Чехо-Словаччину, близько 15% у Данію й 10% у Голяндію; решту 45% падало на такі далеченькі краї, як Японія, Китай, Бразилія й Австралія. Певна річ, отак експортувати можливо було лише з низькою собівартістю німецького гіпсу.

Експорт чималої кількості німецького гіпсу в Чехо-Словаччину свідчить, що остання не має власного гіпсу та користується переважно з імпортованого гіпсу. Справді, оголошені нашим чехо-словацьким торговельним цифри імпорту гіпсу в Чехо-Словаччину говорять: в 1923 р. імпортовано 14.694 тон натурального гіпсу і 19.812 тон паленого й відмученого гіпсу; для 1924 р. імпортовано 20.415 тон і 25.355 тон, для 1925 р. — 18.335 і 32.673 тон, для 1926 р. — 18.258 і 37.720 та для 1927 р. — 19.817 і 42.744 тон.

Зростання рік-у-рік імпорту і відсутність ввізного мита на гіпс цілком ясно свідчать про заінтересованість Чехо-Словаччини мати закордонний гіпс. Нас цей ринок також може цікавити, коли: 1) спроможемося видобувати значні кількості гіпсу в Каменецькому районі, 2) знизимо собівартість гіпсу до 10—12 коп. за пуд, 3) знизимо залізничний тариф на експортний гіпс, бо теперешній тариф од місця розробки тільки до Шепетівки чи Волочанська (близько 6 крб. з тони) становить 40—50% існуючої ціни на ринкові.

Граніт. Про теперішній видобуток граніту проти довоєнного часу говорить наведена горі таблиця. Що видобуток зменшився сливе на 50% треба з'ясувати не тільки припиненням роботи на цілому ряді розробок,

що раніш були у приватній власності, а ще недосконалими методами обчислень дрібного видобутку. Загалом маємо такі пункти, де головню добувають тепер граніт і важливі для нас з погляду перспектив на експорт: 1) Поділля з її великими (запаси вичислено до 12 міл. тон) родовищами поблизу ст. Гнивань Південно-Західної залізниці; там за довоєнні часи видобувано близько 50 тис. тон, в 1925-26 р.— до 100 тис. тон, а 1926-27 р. добуто 146,1 тис. тон; 2) Первомайщина з видобутком у 1926-27 р.— 45,1 тис. тон і в 1926-27 р.— 60,3 тис. тон, 3) Волинь з її розробками в районі Житомира, Полонного, Шепетівки.

Решта місць з родовищами граніту (в районі Радомислю, Кривоїржжя) хоч як вони потужні булиб, не мають для нас великого інтересу для експорту, далекі бо від кордону.

Природний ринок збувати нам граніт це Польща, яка не має власного граніту і користується з шведського, німецького, чехо-словацького граніту, а перед війною мала наш граніт (у Варшаві, Львові то-що). Решта поближких країн мають свій камінь, а віддалені, прим. Англія, користуються з дешевого шведського й німецького граніту. Польща ж, яка тепер посилено „європеїзується“, потребує головню вимощувати вулиці в своїх містах. Окрім того, що Польща є найвигіднішим територіяльно ринком, вона дає ще високі ціни.

Які перспективи експорту нашого граніту?

Запаси нашого граніту величезні, як при станції Гнивань, як і на Первомайщині. Зосібна, в останньому нараховують близько 300 тис. тон (у Кисилівському кар'єрі в 2 км. від ст. Голта і в 450 м. від залізничної колії). У 1928 р. видобуто близько 10 вагонів кубиків і 8 ваг. гранітних шашок у місяць, та роблено це кустарним способом, коштувало дорого, даючи розрив з польськими цінами (рахуючи транспорт, мито й інші видатки в 60—65%).

Зменшити цей розрив можливо тоді: 1) коли поважно знижено буде собівартість, що можливо зробити механізуючи роботи по видобутку, відкочуванню й навантаженню каміння, влаштуваючи підїздний тупик (на Кисилівському кар'єрі), заводячи замість тягової доставки автотранспортну, то-що, 2) коли знижено буде залізничний тариф од місць розробки до кордону. Тепер перевіз тони граніту від ст. Гнивань до кордону виносить 3 крб. 38 коп. Укредержторг порушив відповідне клопотання, щоб знизил ціей тариф, і є дещо відомо, що Управа Південно-Західної Залізниці піде щодо цього йому на зустріч.

Графіт. У довоєнні часи Росія користувалась сливе виключно зі закордонного графіту; власний видобуток у Росії це цілком випадкове явище і приступали до розробки родовищ головню тільки тоді, коли з тих чи інших причин не годе було ввозити зі закордону (прим. підчас війни). На 50% імпорту давала Німеччина, 24% — Австро-Угорщина, 21% — Англія.

На початку пореволюційного господарського розвитку СРСР становище ґрунтовно повернулося на краще. Це бачимо з ось-яких цифр: утворювалась і розвивалась графітна промисловість протягом 3 років— 1925-26, 1926-27, 1927-28 р. р. видобуток унутрішній у СРСР становить 2.000 тон, 4.500 і 3.100 тон; а відповідні цифри імпорту графіту за тіж роки: 508 т., 712 тон і 556 тон. Перспективи розвитку графітної промисловости так сприятливі, що можемо не тільки перестати ввозити закордонний графіт, а навпаки ми годні постійно постачати закордонним ринкам наш графіт.

Серед родовищ СРСР заслуговують на увагу Сибірські родовища на Туруханщині, в районі річок Курейки й Фатянихи, потів т. зв. аліберівські у Східних Саянах Іркутщини та на Уралі, у Пермському

райони повз річки Байки. Родовища ці відкрито в середині минулого сторіччя. На Україні, що найважливіше для нас, відкрито родовища на початку теперішнього сторіччя.

Розглянемо їх докладніше, використовуючи на це наявний матеріал: 1) Надбузький район—родовища графіту розміщені на Першомайщині біля селищ Константинівки, Люшноватої, Кошара—Олександрівського та Хощеватого. Графіт грубозернистий, подібний до Цейлонського. Розвідки провадив улітку 1927 р. Інститут Прикладної Мінералогії й Металургії. 2) Криворізький район—родовища графіту по р. Жовтій та Інгульцю, поблизу селищ Камчатки, Зеленого й Петрового. Організації, які там робили розвідки (у 1926 р. названим Інститутом, у 1927 р.—„Хемвугіллям“) орієнтовно визначають запаси цих родовищ у декілька сот тисяч тон. Графіт дрібнозернистий. Треба зазначити, що ці родовища розроблювано від 90 років 19 стор. й перед війною. Добуто (в районі с. Петрового) 2.700 тон, і тепер ці розробки майже використано. Звідси графіт ішов переважно на тиглі для металургії. 3) Надозівський район—родовища між Маріуполем і Бердянськом коло сіл Старого Криму, Вишняків, Темрюків, Троїцького, тощо. Тут графіт переважно грубозернистий. Почато розроблювати (коло с. Старого Криму, 12 км. від Маріуполя) лише від 1912 р. і добуто через 5 років до революції 6.100 тон. У Маріуполі ж були й заводи по переробці що раніш належали до відомого гірнопromисловця Рутченка, а тепер до Хемвугілля.

Останній у 1926 р. провадив розвідки, в районі хут. Вишняки на р. Коротюк, і коло села Темрюки, при цьому запаси навглибши 10 метрів визначено в 60 тисяч тон. Крім цього у 1927 р. Інститут прикладної Мінералогії й Металургії дослідив родовище коло села Троїцького (в 55 км. од Маріуполя і 35 км. од Бердянського). Фактичні запаси навглибши 10 метрів визначаються в 35 тис. тон, імовірно навглибши 20 метр.—у 64 т. тонн, і гадані над 300 тис. тонн.

По всіх наведених місцях розвідки ще робитимуть, та й цих результатів буде, щоб вважати українські родовища за доволі потужні не тільки задовольнити наші потреби, ба ще й вивозити закордон.

А зваживши на запаси позаукраїнських родовищ, серед яких одні лише сибірські містять у собі мільйони тонн, можна сміливо говорити про не-аби які експортні перспективи для українського графіту¹⁾.

А тепер перейдімо й розглянемо ті ринки, на яких можна реалізувати графіт.

Увесь світовий видобуток за останні роки коливається від 90 до 120 тис. тонн, з яких 75—80% розподілено сливе порівну між 6-7 країнами: Цейлоном, Мадагаскаром, Кореєю, Німеччиною, Австрією, Чехо-Словаччиною та Італією, яка наздоганяє по видобутку графіту. Оскільки до 75% графіту йде на потреби металургійної промисловості, експортовано графіт переважно до країн з високо-розвинуеною металургією—в Сполучені Штати Півн. Амер., Англію, Францію, останніми роками в Японію й Австралію. Німеччина, хоч сама і вивозила (1913 р.—4,5 т. тонн. 1922—6,0 т. тонн, 1924 р. 2,1 т. тонн), проте більш завозила графіту до себе, дарма що має величезний свій внутрішній видобуток: так у 1913 р. завезено 37,2 т. тонн, у 1922 р.—17,3 т. тонн, у 1923 р.—

¹⁾ За даними проф. Федоровського Союз приблизно споживав графіту 4 т. тонн. Академик Іпат'єв обчислює майбутню потріб СРСР у 9,5—10,5 тис. тонн. 5-тірічний план розвитку графітної промисловості СРСР передбачав внутрішнє споживання в ось-яких числах: 1927-28 р. 3.600 т. 1928-29 —4.550, 1929-30—6.400, 1930-31—7.200, 1931-32 р.—8.000 тонн. У той же час, видобуток і переробка за цим планом так розгорнуться, що товарова маса графіту збільшиться з 7.400 тонн 1926-27 р. до 35 т. тонн у 1931-32.

13,8 т. тонн та в 1924—15,2 т. тонн. Найголовніші постачальники Німеччині були Австрія, Чехо-Словаччина, а потім Мадагаскар і Цейлон.

Цейлонський графіт помітно витісняє мадагаскарський, який через не чималі поважні поліпшення стає першим постачальником світовому ринкові. Що-ж до Сполуч. Шт. Півд. Америки й Канади, то наслідком невеликого власного видобутку вони примушені не тільки імпортувати, але й вдаватися до штучного графіту. Збільшувати, проте, продукцію останнього можна тільки певної межі, обумовленої либонь якістю цього продукту, яка не може замінити високосортні марки природнього графіту.

Щодо експорту шляхів беручи справу, треба спинитися насамперед на Німеччині й Англії. Потрібно зазначити, що вже перед війною й по революції графіт пробувано експортувати; проте лише спорадично виступаючи на зовнішніх (переважно німецьких) ринках, ми не могли дійти тих добрих наслідків, які могли б мати на підставі високої оцінки нашого графіту закордоном. Що правда, у даний момент тенденції світового ринку не досить сприятливі, і до недавня відчувалась декотра депресія через велику перепродукцію мадагаскарського й цейлонського графіту. Разом з тим, і якість українського графіту така, щоб витримати конкуренцію, він потребує певного оброблення (збагачення). Отже, коли здійснити потрібні заходи (щодо збагачення графіту й його стандартизації), можна з великою рацією гадати, що український графіт реалізуватиметься так же успішно як і сибірський; це то більше, що собівартість його сif закордонний порт через географічні умовини буде поважно нижча.

Скалинець (польовий шпат): Продукція скалинця належить до тих галузей нашої промисловости, що її дореволюційна б. Росія ледве чи знала.

Усю пstrбріб Росії, приблизно в 10—12 т. тонн, задовольнялося принаймні на 90—95% ввозом закордонного скалинця¹⁾. Тільки на Україні—на Волині й дещо в Карелії розроблювано родовища кустарним способом і цим обслуговувано потреби місцевої керамічної промисловости.

Та вже в 1922 р. почато так сяк налагоджувати видобуток скалинця з пегматитових жил спершу в Півд. Карелії, а згодом на Уралі й на Україні. Загалом, за перші 4 роки видобуток (за даними І. Гінсбурга) становив у тоннах:

	1922-23	1923-24	1924-25	1925-26
Разом у СРСР	1.400	3.300	8.650	18.616
В тому числі				
Карелія	1.100	2.750	6.170	12.816
Урал	—	550	1.000	3.500
Україна	300	—	800	1.100
Сибір	—	—	680	1.200

Серед українських родовищ передусім слід відзначити волинські, бо через близьке уложення до кордону вони для нас найважливіші. Зосібна в районі м. Житомира по р. Тетереву й Камінці, коло Чуднова, по р. Случу й інших місцевостях добувано скалинці і раніш кустарним способом; та аж тепер (останній рік, два) там починають переходити на комерційну розробку. Потім, у 10 км. від ст. Полонне перед війною розроблювали родовища скалинця, при цьому вартість становила лише

¹⁾ Дореволюційна митна політика окремо не вилучала імпорт скалинця, а зараховувала його вкупі з кременем і кварцом. За цією статтею ввезено ось-скільки: 1912 р.—38.779 тонн на 251 т. крб., 1913—63.797 тонн на 499 т. крб., 1915—3.794 тонн на 70 т. крб. Пореволуційний імпорт теж не маленький, а саме: 1924-25—2.052 тонн на 41 т. крб., 1925-26—613 т. на 14 т. крб., 1926-27—803 т. на 21 т. крб. і 1927-28—987 т. на 26 т. крб.

5 коп. за пуд і доставка коштувала 2 коп. з пуда. Загалом, по багатьох місцевостях Волині й Поділля подибується поклади скалинця; та з'ясувати їхні запаси і промислове значення можна тільки після докладного спеціального дослід. А геолог Бельський визначає орієнтовно, після побіжного дослід, запаси скалинця в 21.400 тонн і пегматитів 12 т. тонн.

Ці скалинці багато кварцеві та найбільш лоснякові (слюда) зі всіх скалинців СРСР; це вимагає пристосувати до них подвійне сортування: до і по випаленні, що, хоч вони на місці й дешево коштують, сильно відбивається на кінцевій собівартості.

Смуга уложення скалинця тягнеться від західного кордону на південний схід і подекуди—на Київщині, Одещині, Зинов'євщині та в районі Гуляй-Поля, Бердянську й Маріюполя виходить на поверхню, де збільша перед війною й розроблювано родовища. Прим. у районі Волновахи коло с. Нової Ігнатівки (у 1922-23 р. там добуто 207 тонн), коло Гуляй-Поля (ішов на завод порцеляни Кузнецова), коло с. Елисеева Бердянського району (добуто в 1922-23 р. 300 тонн), тощо.

Загалом многість з одного боку і розкинутість та дрібність українських родовищ, з другого, примушують визнати, що не зважаючи на згаданий горі поступовий зріст видобутку скалинця, як на Україні, як і по цілому Союзу, є ще чимало нез'ясованих питань, без яких не можна остаточно висновити, чи можливо й доцільно експортувати цей мінерал.

Насамперед сюди відноситься питання про величину родовищ і запасів скалинця; потім іде питання про якість продукту з окремих родовищ, про собівартість видобутого виробу, тощо.

Мінеральні фарби: В СРСР подибуємо родовища мінеральних фарб головню в північно-західному районі—Череповецькій, Новгородській губ. і на Україні. Є також поклади і на Кавказі, в Криму, на Уралі, в Сибіру, та мають там менше промислове значення.

Серед українських родовищ слід відзначити околиці Житомира, Одещину (у 1924 р. добуто 200 тонн вохристої глини), Поділля, Київщину і Криворіжжя. Останній район є найкращий і найбагатіший не тільки серед українських, але й серед родовищ цілісного Союзу. Досить сказати, що перед війною тут добували 50% усіх російських фарб. Запаси вохри й мумії колосальні. А їхня якість, за дослідями І. Д. Курбатова, та ж що й у французьких фарбах. У 1923 р. ПРТ пустив завод мінеральних фарб: при цьому виріб становив, приблизно, щось до 6 т. тонн що-року. Крім цього заводу маємо ще напівкустарну продукцію: поблизу Верхньодніпровського в селі Покровському, Дніпропетровська Промспілка, Корсунський завод (на Черкащині), Ізюмський завод мінеральних фарб ВМГ'у, тощо. Продуктивність усіх цих підприємств до 2 т. тонн на рік. Разом по СРСР вяробляється фарб до 12—13 т. тонн.

Довоєними часами споживано фарб до 18 т. тонн на рік, з них близько 8 т. тонн вохри імпортовано. Окрім вохри, імпортовано 6 т. тонн ще інших фарбівних глини. Вартість імпорту всіякого гатунку фарбівних глини становила в 1913 р.—1163 тис. крб.

По революції імпорт відразу падає, і в 1923-24 р. становить 27 тонн на 22 т. крб., у 1924-25 р.—56 тонн на 8,4 т. крб., у 1925-26 р.—15 т. на 7 тис. крб., у 1926-27 р.—35 т. на 8 тис. крб., та в 1927-28 р.—38 тонн на 16 т. крб.

Цікаво зазначити, що імпортувати перед війною вохру прим. у Ленінград було дешевше зі закордону ніж з Кривого Рогу; це тому, що перевіз одного пуда вохри з Криворіжжя вивозив 23 коп. а з Марсело тільки 8 коп.

А в тім, були навіть спроби експортувати фарби: так у 1908 р. 300 тон вохри вивезено до Фінляндії. Німеччина також почасти споживала нашу фарбу, використовуючи на це вивезений туди криворізький залізняк.

Чи можна тепер ставити питання про експорт наших фарб? Відповідь маємо позитивну: ресурси наші достатні, щоб вивозити. Криворізький завод, коли упевнитися у постійному збуті свого виробу, може збільшити виробництво вохри з теперешніх 4 тис. тон до 16 тис. тон на рік. Випуск залізної манії (сурик) у 1928-29 р. накреслено в 1, 5-2 тис. тонн. Дніпровська промисла може давати до 100 тонн вохри й мумії щомісяця. Нарешті, Ізюмський завод склав уже договора з Укрдержторгом на продаж 367 тон вохри.

Справу з погляду можливих ринків збуту нашим фарбам беручи, треба передусім спинитися на Німеччині, потім на лімітрофних державах та країнах близького Сходу. Зосібна щодо Німеччини відомо, що, сама добуваючи фарби незначною кількістю, вона змушена їх імпортувати. Так, ввезено вохри в 1913 р. — 1,3 т. тон, у 1924 р. — 1,1 т. тон. Щодо фарб з окису заліза (без вохри), у тому числі з манії, то тут вивіз Німеччини сливе дорівнює ввозові; так, прим. в 1927 р. ввезено 1650 тон., а вивезено 968 тон.

Лімітрофні країни, зосібна Латвія, зужитковують виключно імпорт у французьку й німецьку — фарбу. Зі східних країн — Туреччина має власну фарбу (манію); та хоч так — через її невисоку якість мусить імпортувати чужоземню, головню німецьку, фарбу. От і на цих ринках, колиб добре організувати обробку нашої сировини, ми, що й казати, посіли б належне нам місце.

Каолін. Каолінова промисловість має вже чималорічну практику. Тому тут ми не спинятимосся докладно на родовищах, запасах, розмірах видобутку та інших питаннях щодо цієї галузі промисловости.

Досить лише вказати по лінії ресурсів, що за даними відомого дослідника наших каолінів проф. В. І. Луцицького на території України у 14-тих родовищах (більш менш освітлених розвідкою) є близько 43 міл. тон промислових запасів первинного каоліну, а коли одмучувати — можна одержати до 17 міл. тон чистого каоліну. Запасів повторних каолінів для 19-тих родовищ нараховують приблизно 4 міл. тон.

Що ж до можливостей експорту наших каолінів — доводити це річ зайва. Попит на каолін з боку європейського ринку не може задовольнити ані Англія, ані Чехо-Словаччина, головні продуценти і поставальники європейським ринкам. Тим то перед нами добрі перспективи. Слід лише зауважити, що найбільші й інтересні для нас це Німеччина й Польща, а потім Італія й Франція. Справу з погляду цін беручи, треба сказати, що собівартість нашими останніми досвідами почастило поважно зменшити; тому безперечно зменшиться розрив наших цін зі світовими, який доходив 30 — 50%.

А в тім, дарма що твердо переконані про величезні запаси каоліну, про прекрасну виявлену їхню якість, про безперечну можливість їхнього експорту — все таки експорт каолінів не має у зовнішторг. балансі того місця, яке він зі всіх даних міг би посісти.

Разом експортовано¹⁾: у 1926-27 — 2.088 тон. каоліну на 41 тис. крб. і в 1927-28 р. — 5.897 тон. на 95 т. крб.

Лосняк (слюда). Родовища лосняку в СРСР є в Сибіру, на Уралі, у Півн. Карелії та на Україні. Українські родовища не так добре досліджено, щоб уже тепер можна говорити про їхню потужність. Проте,

¹⁾ За даними митниці.

цікавлять вони нас тим, оскільки це родовища лосняку мусковіту, цінovanого міжнароднім ринком удвічі дорожче за флогопіт — поширеніший від лосняку.

Серед українських родовищ слід відзначити: 1) на Волині — околиці села Чуднова, Полонного, де лосняк досить низької якості, і видобуток його мавби промислове значіння лише вкупі з видобутком скалинця і 2) район Маріюполя, де саме тепер розроблюють родовище, щоб надіслати пробну партію лосняку за кордон.

Перед війною внутрішній видобуток б. Росії не покривав попиту краю на цей цінний товар; а тому імпортовано його близько 100 тон. Видобуток же давав дуже нерівномірні кількості, регулярно бо працювала тільки одна Канська копальня (Сибір), яка дала в 1913 р. — 3,1 тони, у 1916 р. — 69 тон, і в 1917 — 71 тонну. Відтак видобуток падає, та й у 1922 р. він становить лише 14 тон. У подальші роки видобуток формуеться, що уможливило почати експорт цієї копалини; так, у 1925-26 р. вивезено 10 тон, у 1926-27 р. — 32,3 тони. Через 1927-28 р. експортовано більше: 107 тонн на 167 тис. крб. Поруч з розгортанням експорту сильно зменшується імпорт: так, 1925-26 ввезено 76 тон на 264 тис. крб., у 1926-27 р. — 7 тон на 35 тис. крб., а в 1927-28 р. — 5 тон. на 29 тис. крб. З подальшим посиленням видобутку й відповідної переробки імпортувати зовсім не треба буде.

Згідно з даними п'ятирічного пляну розвитку цієї галузі промисловості, видобуто й експортовано буде в тоннах ось скільки: у 1927-28 р. 100 тон, у 1928-29 р. — 185, у 1929-30 — 275 у 1930-31 — 375 та в 1931-32 — 500 тон. Намічено добути протягом того ж періоду: в 150, 255, 395, 550 і 750 тон.

Щоб оцінити вагу цих цифер, треба пам'ятати, що світовий ринок споживає тепер лосняку близько 10 тис. тон на рік.

Щодо рентабельності чи збитковості експорту, щось певне тепер сказати не годен, бо немає даних про правдоподібну собівартість українського лосняку. Потрібно лише зазначити, що правильно організувати експорт лосняку можна роблячи численні геологічні розвідки аби виявити придатні експортів родовища лосняку; також треба мати кваліфіковану робочу силу для належної обробки лосняку, а це, природно, потребує поважних витрат, що чи на силу місцевим організаціям, які тепер розробляють лоснякові родовища (прим. Маріюпільський Окргмісгосп).

Крім змальованих горі нерудних копалин, в загальних рисах подано ще декілька видів їх, саме: лябрадор, трипля й так звані абразивні матеріали.

Лябрадор: — Цей рідкий мінерал у СРСР відкрито іще в середині минулого сторіччя на Київщині, Волині й почасти на Херсонщині. З огляду на те, що потребував внутрішній ринок лябрадору дуже мало, лябрадорний камінь і довоєнними часами експортовано за кордон; так, у 1896 р. експортовано лябрадор з майстерень у селі Камінний Брід до Німеччини, Франції, Австро-Угорщини й Італії на 100 тис. крб. З Добринського родовища також експортовано лябрадорний камінь у ціні 35 — 40 крб. за куб. аршин фр. станція рудання. У 1926-27 р. поновлено розробку Турчинського родовища під проводом Інституту Прикладної Мінералогії й Металургії. Питання про експорт лябрадору взяло на себе Акційне Т-во „Промекспорт“, яке нагромадило щодо цього чималенький матеріал. Зосібна, з'ясовано, що тепер провадять розробку лябрадору лише в Житомирському районі на відстані 18—20 км. від. ст. Горбаші. Роботу веде „Волинське об'єднання цегельень і розкопок корисних копалин“ під доглядом Житомирського ВМГ'у. Ринки

збуту це Італія, Чехо-Словаччина, Австрія, Німеччина, Франція; Польща раніш купувала наш лядрадор, а тепер розробляє ті родовища, які залишилися потойбіч Волині за Ризькою умовою. Тому найближчим ринком для нас це Італія, бо доставляти лядрадор, прим., у Німеччину чи Австрію також обходиться дешевше морським шляхом, ніж доставляти залізницею. Приблизна ціна реалізації в Італії сіф. Генуя — 110 крб. за кубометр каменю в 180—200 пудів. Морський фрахт Одеса — Генуя близько 60 шіл. (близько 28 крб. 20 коп.) за кубометр. Залізничний тариф та інші витрати на дільниці Житомир — Одеса 10 крб. 60 коп. з тонни або близько 25 крб. з кубометра. Загалом собівартість 1 кубометра в Генуї — близько 150 крб., що дає збитковість експорту близько 35%. Головна перешкода для широкого розвитку експорту що важко доставляти вантажі до залізниці, що бракує відповідних механічних приладів за його видобутком й розробкою, та інші моменти, які потребують капітальних вкладень.

Трипля (трепел). Великою кількістю подибуємо триплю (інфузорна земля, кізельгур, діатоміт) в СРСР, і зосібна на Україні. А втім, перед війною розроблювано родовища цих речовин вельми мляво; і частинно на одному з найбагатших родовищ (поблизу м. Ахалдиха, Кутаїської туб.) добуто вельми мізерну кількість: 1900—740 тонн, 1910—200 тонн, 1912—360 тонн, 1913—250 тонн, 1915—90 тонн.

Збільшується видобуток триплі (і діатоміту) аж 1924 р., коли власне на Брянжчині й Калушині почато розробляти; добутом у 1926-27 р. за пляном на Калушині — 6.500 тонн і на Брянжчині — 2.460 тон.

Решту розробок ведено, головню, на Ульяновщині, потім на Пензенщині й Саратовщині тощо.

Щодо України, то різні автори вказують родовища триплі по різних місцевостях Поділля, Волини, Київщини, Полтавщини, Донбасу, Зіновіщини. Заслугує на найбільшу увагу Подільська трипля, і головню ті, що на р. Дністрі, на північ од Камінки. Аналіз показав їхню високу якість, досліджування (1926 р.) виявило велику могутність покладів, та й географічне їхнє розміщення сприяє експортові. Окрім цього, надібали родовища триплі на Поділлі поблизу Могилева. Проте, будь-яких даних про видобуток української триплі ми не маємо.

А в тім питання про експорт цієї копалини вже порушував Укреджторг; при цьому з'ясовано, що Міськпромкомбінат може постачити з Могилів-Подільського району (зі станції Ізраїловки) до 50—80 т. тонн. Щодо ринків збуту, то слід зазначити, що триплю (чи його рівностаті) добувають майже по всіх країнах, але в невеликій кількості (до 10 тис. тон). Тільки Сполучені Штати Півд. Америки щодо цього є винятком, бо видобуток триплі й діатоміту становить велику цифру 80—100.000 тонн. Тому експорт нашої триплі можливий переважно в ті країни Європи, де розвиток техніки утворив велике поле її споживати, а також там де власний видобуток є недостатній.

Поле пристосовання триплі досить широке: ізоляційні матеріали, фільтрування, керамічна продукція, хемічна промисловість, поглинальні плинностей, продукція сірників й паперу — всюди там пристосовують триплю.

Однак найбільше гадають його пристосувати в будівельній справі; в цьому напрямку тепер робляться поважні досвіди, а як що від цього матимуть успішні результати, то відразу поважно зросте загальне споживання триплі.

Не маючи певних систематичних відомостей, не можемо вичерпно змалювати споживних ринків триплі. А в тім, порівнюючи дані не повні

матеріали про її споживання в різних країнах з даними видобутку та враховуючи загальну промислову ситуацію окремих країн, можемо сказати, що з погляду напрямку експорту нашої триплі нас може цікавити насамперед Англія, що на 100% імпортує триплю, далі Чехословаччина, Фінляндія, а можливо Польща й лімітрофні країни. Щодо Німеччини, то будучи сама великим імпортером триплі (головно з Данії — до 93% усього ввозу), вона експортує її до цілої низки країн, як європейських, як й поза Європою. Тимто експортувати нашу триплю в Німеччину слід визнати за недоцільне доти, доки німецька промисловість не почне в будівельній справі триплю широко вживати.

Абразивні матеріали — Шміргель (наждак), пемза, корунд, тощо). Дарма, що в СРСР є великий запас абразивних матеріалів, перед війною не тільки експорт, і внутрішній ринок не міг задоволити власний видобуток.

Імпортовано ці матеріали великою кількістю і при цьому розміри імпорту рік-у-рік збільшувалося. Тільки пореволюційна практика ґрунтовно міняє оце ненормальне становище щодо більшості природних абразивів, і останніми роками імпорт знизився до мизерної цифри. Що правда, імпорт штучних абразивних матеріалів є великий, бо навіть збільшується. Та й тут є перелім в зв'язку з передбаченою будовою заводів в Ленінграді, розрахованого на виробництво 6.000 тон, і при „Дніпрельстані“ на 5.000 тон штучних абразивів.

Щодо видобутку штучних абразивів, то за останні роки зроблено великий успіх; так в 1926-27 році добуто в тоннах: корунду й шміргелю на Уралі й на Казакстані — близько 5.700 тонн; пемзи (у Вірменській СРР в 1925-26 році) — 1.500 тон. Передбачувалося й на Уралі в 1926 р. добувати гранат; та результати нам не відомі.

Україна ж на ці абразивні матеріали не багата, хоч в літературі подекуди говориться про гранати поріччя Бузі. Зате щодо точильного каменю й особливо жорен — Україна безперечно може і повинна відіграти велику роль в організації видобутку цих матеріалів. А саме, родовища на Наддніпрянщині (на Поділлі, в районі річок Мурафи, Лядової й Тарнави), і Наддніпрянщині (район Чигирини, та інш.), а також в інших місцевостях УСРР (Артемівщина, Чернігівщина, та інш.) мають за обчисленням геологів великі запаси (над 3 міл. тон) жорнових і точильних пісковиків.

Скільки добувано перед війною цих матеріалів не годен підрахувати через те, що здебільша видобуток провадили дрібні кустарні артілі, ба навіть одинці.

Проте відомо, що частина жорен (переважно молоти кукурудзу) йшла закордон — у Румунію. Загалом видобуток не покривав усієї потреби булої Росії в цих матеріалах, і тому також імпортовано на чималенькі суми.

Та й тут революція сильно скоротила імпорт і примусила звернути серйозну увагу на власний видобуток.

З погляду експорту абразивних матеріалів, Україна може вивозити лише жорна й точильний камінь, для яких перспективи видобутку є цілком реальні. Але треба підкреслити, що теперішня організація, або слушніше, брак належної організації видобутку цих матеріалів надзвичайно утруднюють поставити справу так високо, щоб легко задовольняти повнотою не тільки внутрішній ринок, але й вивозити закордон.

Щодо зовнішніх ринків, то окрім Румунії, з якою ми не маємо торговельних зносин, із західно-європейських країн, які споживають переважно штучні абразиви, найкращими ринками для наших абразивів є країни Сходу, в першу чергу Туреччина й Персія.

Накреслений нами короткий огляд стану й перспектив експорту окремих нерудних копалин на Україні аж не вичерпує щодо цього всіх її можливостей.

Окрім наведених копалин, Україна має ще інші види нерудної сировини: лупаки (сланці), нефеліни, палкі гази, тощо. Проте, оскільки нема ані вказівок на розміри й потужність родовищ, їхнє промислове значення, ані статистичних даних про їхній видобуток, ми обмежились тут тими об'єктами нерудної промисловості України, які мають цілком актуальне значення для експорту.

Ми вже бачили, що частину з цих копалин вже експортовано, а решту підготовляють до експорту відповідні експортні організації. А втім треба підкреслити, що наслідки роботи цих організацій мало відповідають потенціально можливостям у нашій нерудній промисловості.

Отакий повільний розвиток нерудного експорту, оце забарне тупцювання на місці очевидно залежить од якихось чинників, які заважають довести цю справу до ладу.

Насамперед тут треба вказати, що бракує даних про величину запасів важливих для нас родовищ, і це слід поставити на карб головно геологові, який недостатньо ув'язує свою роботу з вимогами народного господарства на мінеральну сировину.

Що-правда, п'ятирічний план передбачає робити пляномірні здійснення й оконтурювання родовищ скалинців, лосняку, кварцю, каолінів української кристалічної плати; накреслено вивчати родовища лябрадоритів Волини й Київщини, жорнових пісковиків, триплі (трепела), графіту, фосфоритів, і ряд інших корисних копалин України; та на жаль, всі ці роботи накреслено аж наприкінці п'ятиріччя, цебто на 1932 р. Крім цього є чимало підстав сумніватися за міркувань попередньої роботи Геолкому, чи виконана буде вся ця накреслена програма.

Тим то кінце треба посилити темп роботи Геолкому, підпорядковати його роботу під пильний догляд високих інстанцій і виклопотати відповідні побільшені асигнування, щоб якнайхутчіше закінчити його роботу, особливо на важнющих ділянках. Поряд Геолкому, треба також посилити роботу відповідних науково-дослідницьких інститутів і лабораторій, які вивчають різні прикмети нерудної сировини по різних родовищах, аналізують їх, опрацьовують належні методи переробки, щоб одержувати стандартний товар, тощо.

Друга перешкода, також важлива для розвитку нерудної промисловості, це теперішня її дезорганізація. Справді нема жодного виду сировини, що його добувала б тільки одна організація. Здебільша обробляють одну й ту ж копалину не менш ніж 5-6 організацій; при цьому фігурують не тільки безпосередні споживачі даного виду сировини, як різні трести, залізниці, комунгоспи, ВМГ"и, а ще всілякі кооперативні й "псевдо-кооперативні" об'єднання, артілі, і нарешті приватні особи. Само собою, що шкода чимала від такої многи підприємців; тут розпоршуються сили й кошти, та постає нездорова конкуренція, хизацька розробка, пристосовують кустарні методи розробки, тощо.

Розпорощування таке не дозволяє поставити роботу щодо експортації родовищ на відповідний науково-технічний рівень сучасності. Тимчасом механізація й раціоналізація гірничої справи, обумовлена важними капітальними витратами, править за доконечну умовину знижати собівартість виробництва; а від цього залежить перспектива експорту і розвитку транспорту. Більшість розробок міститься в тій чи іншій віддалені від залізничної колії, до якої потрібно підвозити викопчу сировину. Тут виявляється вага місцевого транспорту й місцевих шляхів комунікаційних (сошових, дорожніх). Ці останні, як відомо, є в кепському

стані, і сюди рівнож треба вкласти чималі кошти, щоб не було перешкод підвозити добуту сировину до загальної рейкової мережі.

Ясно, що наведені заходи не на силу тим окремим місцевим господарським організаціям, які тепер добувають нерудну сировину. Тому слід визнати за цілком доцільне — об'єднати всі теперішні розробки та концентрувати видобуток на щонайвигідніших економічно. На це треба утворити єдиний досить фінансово-могутній трест, принаймні республіканського масштабу, з тим щоб в його руках був видобуток, як для постачання внутрішнього ринку, як і для експорту. Таке об'єднання, окрім акумуляції сил і коштів, відіграє ще більшу роль і в боротьбі з вузько-місцевими інтересами декотрих організацій; ці організації часто-густо заради своїх безпосередніх реальних вигід гальмують справу не аби-якої державної важливості.

Накреслені нами 2 способи виявляти запаси й прикмети нашої мінеральної сировини та організувати відповідну галузь промисловості є основними, бо без цих умовин цілком немислимий подальший розвиток цих природних витворчих сил.

Ряд інших потрібних робіт — притягаючи потрібні кошти, ставлячи діло на сучасно-технічну ногу, раціонально концентруючи, тощо — є собою вивідні чинники з перших двох основних фактів. Слід спинитися, однак, іще на одному моменті, що зв'язаний з розглянутим питанням про можливість експорту нерудних копалин.

Тут по лінії організації збуту, теж не все гаразд. Якщо, взагалі, експорт промтоварів по ряду галузей, які не мають великої довоєнної практики, подибує перешкоди у своєму просуванні до споживача, то особливо це слід віднести до мінеральної сировини, мало чи зовсім не відомий чужоземнім споживачем. Тому тут і нашим організаціям експорту і нашим торгпредствам закордоном слід особливо уважно вивчити вимоги ринку, щодо якості товару, його обробленості, упакування, інших умовин та широко інформувати про це наших експортерів.

Вперто здійснюючи згадані заходи, вивчаючи зовнішній ринок для нерудних копалин згідно з вимогами цього ринку щодо оброблення товару й обізнання з цим ринку, матимемо безперечно добрі наслідки у виді чи одної сотні тисяч, а згодом і мільонів карбованців щирої валюти.

Агр. Г. САНДЛЕР

Про розвиток сільсько-господарських промислів серед єврейського містечкового населення на Україні

(За матеріалами Комзету при Раднаркомі УСРР) *

Занепада економіка єврейського містечка не одужала й після того, як відкрилися перспективи переселення на фонди Степової України, Криму й Далекого Сходу. Причини загальновідомі: кооперація дедалі все більше охоплює як постачання промислової продукції, так і збут с.-г. продукції, що в процесі обміну ними раніш значна частина містечкового населення черпала засоби до життя. Матеріальне становище

*) Від редакції: Вміщуючи цікаву працю т. Сандлера, редакція тієї думки, що питання, трактоване в ній, має значіння не тільки для євреїв колоністів, що переходять на землю, але й для всіх взагалі селянських господарств з малою землезабезпеченістю.

кустарів також погіршилось, як через те, що обмежилось кустарне виробництво по деяких галузях, де містечкові євреї були колись зайняті найбільше, так і через те, що промисловість, зростаючи, починає в багатьох випадках випирати кустарні промисли. Бюджети єврейської містечкової сім'ї до того мізерні, а соціальні зміни такі великі й значні, що потрібен ряд рішучих заходів, щоб ліквідувати оте приневолене безділля містечкового працездатного єврейського населення.

Хоча переселення на кодфонди і являє собою кардинальний спосіб розв'язати містечкову економічну кризу, однак, через цілий ряд причин, воно розтягається на довгий час, а тому значна частина містечкового населення і мусить шукати у себе якогось джерела для свого існування. Ще до того, як відкрилась перспектива переселення, багато містечкових євреїв підчас соціалістичного землевпорядження дістали від місцевих земельних органів земельні наділи і перейшли на продукційну хліборобську працю. Для багатьох із них с.-г. промисел став за єдине й основне джерело існування, — це в тих випадках, коли земельні наділи, надані їм, дійшли оптимальних розмірів, установлених у тих чи інших округах. Другій частині населення, що перейшла до хліборобства пізніше, пощастило при містечках таки дістати лише невеличкі наділи землі — і тут уже с.-г. промисел становить підсобне джерело існування.

Постанова Раднаркому України від 26-го лютого 1929 р. — про розвиток с.-г. промислів серед деклясованої єврейської містечкової бідноти та про відвід на цю мету можливих лишків землі — вона не однієї тисячі сімейств відкриває перспективу влаштуватися на землі, розвинувши інтенсивні галузі сільського господарства. Цій справі треба надати переваги, нею треба керувати, і для того щоб збільшити число земельних наділів для нового кадру містечкових сімейств, і щоб якісно поліпшити структуру організованих і організовуваних господарств. Можливості тут хоч і обмежені через земельну тісноту, але все ж таки, коли організувати інтенсивні галузі й культури, можна дати раду навіть і з дрібнісіньким земельним наділом. А з цього погляду ще по багатьох містечках є можливості, і коли взяти всю Україну, можна мати чималий ефект.

Всі оці міркування і треба покласти в основу, накреслюючи розвиток с.-г. промислів серед єврейського населення. Розвиток цей на нашу думку має бути накреслений двома напрямками: 1) обслуговування й раціоналізація існуючих господарств, 2) організація с.-г. промислів на невеликій земельній площі (виноградництво, птахівництво, молочарство, огородинство, садівництво, тощо).

1. Хліборобське населення і стан його господарства. Не мавши точних цифрових матеріалів про кількість розвитку розселеньських та примістечкових господарств, ми, щоб встановити їх число, беремо дані перепису 1926 року. Згідно з цими даними, усього єврейського населення, що працює в сільському господарстві, на Україні нараховується: самодіяльного — 59.689 і несамодіяльного — 38.305, а разом 97.994 душ. Коли відкинути населення старих єврейських колоній (35.500 душ), то переселенського й розселенського населення залишиться 62.500 душ. Якщо у старих колоністів на сім'ю припадає пересічно 4,68 ідця, то в переселенців і розселенців це число має бути трохи менше, бо в багатьох випадках члени сім'ї працюють в інших галузях праці; отже число переселенських і розселенських сімейств можна кругло визначити в 15.000. Наприкінці 1926 року під час перепису на переселенських фондах було близько 4.500 переселенських сімей (в-осени 1926 року озимину зайало 433 сім'ї переселенців); значить, близько 10.500 сімейств належить до категорії розселенських і примістечкових господарств.

Крім того, протягом двох минулих після перепису років (1927, 1928 р.р.), рахуючи як-найскромніше, наділено землею і перейшло до с.-г. промислів не менш як 1000 сімейств. Отже, на кінець 1928 року маємо близько 11.500 єврейських хліборобських сімейств (крім колоністів і переселенців), що цілком або частково живуть з сільського господарства. Найбільші групи розселенських і примістечкових господарств маємо по таких округах: Першомайський — 1.837, АМСРР — 1.560, Одеський — 1.076, Могилівський — 1.000. По декілька сот господарств мають ще й такі округи: Проскурівська, Тульчинська, Кам'янецька, Вінницька, Гуманська, Бердичівська, а також і Херсонська, Криворізька, Мелітопільська і інш.

Характерна особливість єврейського розселенського та примістечкового хліборобства — це досить великий % колективних об'єднань.

Землезабезпеченість і форми господарств. Тільки по самих тих 187 об'єднаннях, що маємо про них відомості, об'єднано 2.256 господарств. Це становить близько 20% до загального числа їх, що ми визначаємо в 11.500.

В які форми об'єднань колективи і яка їхня землезабезпеченість — це показує нижченаведена таблиця:

С м у г а	Число колгосп. що подали відомості	Форми колгосп.			Число сімейств	Число ґаців	Площа землі в га	Припадає землі		
		Комуни	Артлі	Т-ва спільного оброб.				На 1 колгосп	На 1 сім'ю	На 1 ґаця
Полісся	5	—	4	1	58	280	690	138	12,32	2,41
Право й Лівобережжя	139	—	97	42	1461	9664	10924	78	7,47	1,13
Степ	43	1	23	19	728	3121	7317	170	9,91	2,34
Разом	178	1	124	62	2255	13065	18931	101	3,39	1,44

Як бачимо, колективізація найдужче поширилась у лісостеповій частині України, але зате колективи там дрібніші — вони об'єднують і менше сімейств і меншу мають землезабезпеченість, ніж на Поліссі та Степу. Останнім часом місцеві окроколгоспсекції провадять роботу над збільшенням колективів. Поруч із цим збільшенням колективів на черзі стоїть додаткове докомплектування їх новими сімействами з безземельних.

Щодо індивідуальних господарств, то (згідно з податковими картками НКФІну) тут можна зробити такі висновки:

С м у г а	Число господарств	Число ґаців	Площа землі в гект.	Припадає землі	
				на 1 господарство	на 1 ґаця
Полісся	368	1.970	1.116	3,00	0,57
Право й Лівобережжя	2.171	10.585	4.742	2,16	0,44
Степ	699	3.441	4.279	6,11	1,24
Разом	3.238	15.996	10.137	3,13	0,64

Отже, згідно тільки з тим матеріалом, що надійшов, маємо на Україні таких єврейських сімейств, що працюють у сільському господарстві (крім старих колоністів і переселенців), 5.493 з числом їдців 29.061 і з земельною площею 28.231 гект. А коли припустити, що решта 6.000 господарств (11.500 — 5.493) володіють пересічно такою ж самою площею землі, як і зазначені 3.238 індивідуальних господарств, цебто по 3.13 гект. на господарство, то додаткова площа землекористування, про яке маємо відомості, становитиме 18.780 гект. землі. Отже, євреї розселенці мають у надільному користуванні землі, беручи кругло, 48.000 гект. Але фактична площа єврейського містечкового та розселенського землекористування далеко більша, бо крім тих колективів, що маємо про них відомості, є колективи ще, та й нові організуються, де пересічна землезабезпеченість майже в три рази більша, ніж в індивідуальних господарств.

У величезної більшості господарств, об'єднаних у колективи і забезпечених великими земельними наділами, сільське господарство становить основне джерело прибутків (у 90%). Як допоміжне заняття, можна ще відзначити: торгівлю — у 2%, кустарні промисли — в 11%. В індивідуальних господарств сільське господарство не являє собою єдиного джерела для прожиття, але й там для 91% господарств воно є основне.

За даними податкових карток НКФ, у 2.745 господарств загальна сума огульного прибутку, що з його обчислюється податок, становила 1928 року — 513.393 карб., або 187 карб. 22 коп. на 1 господарство; в тім числі прибуток сільського господарства становив 433.373 карб., або 157 карб. 88 коп. на 1 господарство. Розуміється, наведені цифри не дають точного уявлення про дійсні розміри прибутковості містечкових і розселенських господарств, бо ж сумнівна дуже річ, що сім'я, навіть з злиденним бюджетом, могла прожити на 187 карб. огульного прибутку. Але, в усякому разі, цифри ці дають більш менш приблизне уявлення про ті мізерні бюджети, що ними доводиться оперувати в цих господарствах.

Мала прибутковість являє собою наслідок, поперше, малоземелля, а подруге, того, що господарства мають ухил лише в бік самого рільництва. Про малу землезабезпеченість говорять такі цифри. Зазначені 3.238 господарств, що про них є відомості, можна розбити залежно від землезабезпеченості на їдця так: 1.717 господарств (53%) мають до півдесятини на їдця, 817 госп. (25%) — від половини до однієї десятини, 596 госп. (18%) — від однієї до двох десятин.

Найбільше малоземелля в Лістостепу, де в $\frac{2}{3}$ господарств на їдця припадає не більш як півдесятини. Краще справа з землезабезпеченістю стоїть у Степу, де більш як половина господарств має землі від 1 до 2 десятин на їдця. Посередині стоїть Полісся. З цього виходить, що треба більше уваги віддати трудомістким інтенсивним культурам; але, як сказано було вище, молоді господарства розселенців мають здебільшого рільницький ухил. З тих 19.180 десятин вдобної землі, що про них маємо відомості, 17.350 десятин — під парами та засівами, 1093 дес. — під технічними культурами, 965 дес. — під травами і тільки 347 дес. — під садками та виноградниками і 22 дес. під хмелем. Беручи відсотково, оброблена земля розподіляється так: під парами та хлібами — 87%, під технічними культурами — 6%, під травами — 5%, під довголітніми насадженнями — 2%.

Прибираючи організаційні форми для малоземельних, але досить добре забезпечених робочою силою господарств, доведеться головну увагу звернути на технічні й спеціальні інтенсивні культури, а також на травосіяння, щоб розвинути через його молодне скотарство.

Забезпеченість живим реманентом. а) Коні. Колективні господарства краще забезпечені від індивідуальних господарств і землею і кіннями, бо мають більше кредиту. Але і в колективів на 1 коня припадає 11,7 гект. землі, а на 100 об'єднаних господарств — припадає 64 коня. По індивідуальних господарствах, як то показують дані про 3.238 господарств, забезпеченість кіннями маємо таку: безкінних 2.432 господарства (75,3%), з 1 конем — 483 госп. (15%), з 2 кіннями — 300 госп. (9,3%).

Як видно, відсоток безкінних по всіх індивідуальних господарствах досягає пересічно 75%; але більшу безкінність маємо в Лісостепу, де безкінних господарств 82,6%. Маючи наділи по 2 з чимсь десятинами на господарство, держати коня нерентабельно, і ясна річ, що багато землі обробляють через наймання або здають її в оренду. Але навіть і в Степу, де пересічна землезабезпеченість індивідуальних господарств досягає 6 дес. і, значить, держати одного коня вже доцільно, навіть і там маємо 63% безкінних господарств.

б) Корови. З коровами справа стоїть краще трохи, як з кіннями. По всіх 3.238 індивідуальних господарствах безкінних маємо тільки 75%, а тим часом безкорівних — тільки 60%. У колективних господарствах забезпеченість коровами трохи менша. Приміром, на 100 господарств припадає: по ідивідуальних господарствах 50 корів, а по колективних 46. Число 2-хкоровних становить у них лише 5—6%, а 31% припадає на однокоровні господарства.

До істини будемо близько, коли скажемо, що з усього загального числа 11500 господарств — 50% зовсім не має корів, 40% має по 1 корові і 10% — по 2 й більше.

Мертвий реманент. Хоча колективні господарства і діставали кредити на мертвий реманент, але вони ще далеко не забезпечені, як треба, машинами та знаряддями.

З цієї, наприклад, таблиці видно, як забезпечені 129 колективів мертвим реманентом.

Скільки припадає в гектарах землі на 1 знаряддя:

С м у г а	На 1 плуг	На 1 буг.	На 1 борону	На 1 сіялку	На 1 віялку	На 1 жив.	На 1 коз.	На 1 молотар.	На 1 культив.
Полісся	19	—	29	138	115	115	23	172	—
Лісостеп	21	137	12	102	122	98	28	204	153
Степ	37	100	29	149	261	103	24	914	—

Щодо забезпеченості мертвим реманентом індивідуальних господарств, то подамо для ілюстрації відповідні цифри про індивідуальні господарства АМСРР: з усього числа 1340 єврейських інд. господарств Молдавії 69% не мають ніякого с.-г. реманенту, 8,8% мають тільки орне знаряддя і лише 3,5% господарств мають плуга, борону та ще одну якусь машину.

Будівлі. Поруч із тим, що розселенські та містечкові господарства треба кредитувати на тяглову силу, мертвий реманент і продуктивну худобу, — повстає ще великої ваги питання про будівництво, бо величезна їх більшість поки-що живе ще в містечках, а землю дають верст за 5-6 від них, а то й далі. По багатьох місцях можна буде виселяти з містечок господарства і осаджувати їх новими поселками на декільки десятків дворів.

Таке насаджування нових поселків, крім того, що воно усуне оте небажане дальноземелля, має ще й ту вагу, що містечкова сім'я повніше буде охоплена трудовими процесами в самому господарстві. Характерне розташовання пунктів єврейського хліборобства в Першомайській окрузі показує, що такі поселки можливі і доцільні.

Наприклад: до 20 сімей нараховується в 22 пунктах—разом 140 сімей	
„ від 21 до 40 „ „ „ 7 „ — „ 200 „	
„ „ 41 „ 60 „ „ „ 5 „ — „ 258 „	
„ „ 61 „ 80 „ „ „ 8 „ — „ 442 „	
понад 80 „ „ 9 — — „ 817 „	
Разом у 49 пунктах	1837 сімей

До речі буде сказати, що на відведених участках живе тільки 445 господарств (близько 44%), а решта поки-що перебуває ще по містечках.

За основну принципіальну форму організації розселенських і примістечкових господарств, як існуючих, так і майбутніх, має бути колективна форма, бо індивідуальна ускладняє організацію спеціальних галузей, здоров'я будівництва, збільшує потрібну суму капіталовкладень і утруднює обслуговування та інструктування. Коли утворення нових господарств тільки й можна мислити у формі об'єднань, то і ті 8-9 тис. індивідуальних господарств, що вже дістали наділи землі, вони теж мусять об'єднуватися, щоб позбутися хронічної кризи. Отже, треба розробити низку нових типових статутів, які б дали змогу організовувати нові об'єднання з площею, не меншою, ніж прийнятий на місцях мінімум. Нові статuti повинні також де-чим різнитися від старих у частині пайових внесків своїх членів, бо в багатьох випадках доведеться мати діло з такими прошарками бідноти, які нічого крім своїх робочих рук не зможуть принести в колектив.

II. Контрольні цифри. Тут доводиться відповісти на низку питань і встановити такі контрольні цифри.

1. Яку саме кількість з наявних 11.500 господарств треба взяти на облік для обслуговування, бо є й такі господарства, яких у перепис записано як хліборобів, але вони так розкидані серед корінного населення непомітними одиницями, що не можуть увійти у плянове обслуговування, а тому й діставатимуть усі види допомоги однаково з тим населенням, проміж якого вони живуть.

2. Яку кількість семей із об'єднаних у колективи повнотою обслуговує місцева мережа с.-г. кооперації та колгоспсекції на загальних основах з іншими колективами і тут уже непотрібно включати їх до пляну обслуговування.

3. На яке число нових семей доводиться розраховувати, здійснюючи на місцях постанову РНК про розвиток с.-г. промислів (на найближче п'ятиріччя).

4. Виявити ступінь рентабельності кожної галузі сільського господарства, або комплексу двох чи більше галузей, що прибуток з них може дати прожитковий мінімум, коли перейти до с.-г. промислів.

5. Виявити для кожної галузі або комплексу їх мінімум земельної площі, потрібний на те, щоб той чи інший с.-г. промисел був рентабельний, а також виявити, яка має бути капітао-інтенсивність, щоб вона відповідала вимогам інтенсивного господарства.

6. Виявити джерела та розміри тих коштів, що будуть потрібні на кредитування господарств, і розподілити їх по роках п'ятиріччя, відповідно

до ходу організації господарств і до географічного місця того чи іншого району як існуючого, так і майбутнього єврейського хліборобства.

7. Розробити справу обслуговування ново-утворюваних спеціальних с.-г. промислів потрібним кваліфікованим агротехнічним персоналом, як на місцях, так і в центрі.

Які ж контрольні цифри в одних перелічених справах накреслює план?

1. Виходячи з компактності розміщення тих господарств, що про них є відомості, доводиться думати, що з загального числа 11.500 розселенських і примістечкових семей, що працюють у сільському господарстві, 20% живе розпорошено, отже, їх і неможна буде об'єднати в об'єднання однорідного національного складу і вони діставатимуть або дістають всяку допомогу в загальному порядку з українським населенням, а тому їх з цього плану і можна виключити як об'єкт обслуговування.

2. З того загального числа колективів, де об'єднано що-найменше 2.400 господарств (за відомостями, в 187 колективах нараховується 2.255 семейств), доводиться думати, 50% їх настільки добре обслуговує місцева мережа с.-г. кооперації та окружні колгоспсекції, що їх також можна виключити з даного плану, як об'єкт обслуговування. Мають бути виключені також 1.000 з чимсь семей Одеської округи, що їх обслуговує Центральний Комітет. Отже, без перелічених 3 категорій, лишається як контрольна цифра 7.000 семей, уже наділених землею. Для цього числа й треба розробити ряд заходів, щоб зміцнити і раціоналізувати їхнє господарство.

3. На яке число нових семей доводиться розрахувати, здійснюючи постанову Раднаркому від 26-II 1929 р.?

Ще коли не було постанови Раднаркому, протягом усієї зими 1928-29 р. з багатьох округ надходили та й тепер іще надходять відомості, що там приділяють нові землі для єврейського містечкового населення і організовують нові об'єднання для переходу до сільського господарства.

Маємо, наприклад, такі відомості: у Шепетівській округі приділено землі на 8 колективів, організовано 2 нових колективи у Коростенській округі і 2 в Київській. У Мелітопільській округі виділено вчисток для 45 семей і організовано садово-городницьку артілі. У Миколаївській округі для розселенців дано вчисток на 1.000 десятин, у Могилівській для 8 колективів, а в Першомайській округі знов приділено фонд для 108 семей, крім того фонду, що виділили ще минулого року на 150 сімейств; в цій же таки округі дано вчисток землі на 322 десятини в Добровеличківському районі. 560 гект. приділено в Дніпропетровській округі; організовано 2 колективи в Полтавській. Є також відомості, що дано 200 десятин землі під городи в Першомайській округі. В АМСРР ухвалено постанову приділити додатково 700 десятин для 80 семейств. У Ніжені одрізано 29 десятин під городи, головню, під огірки; організовано нові колективи в Глухівській округі і в Бердянському районі. У містечку Звенигородці Гуманської округи для нової артілі з 200 сімейств дано вчисток землі на 360 гект. Є відомості також і з інших місць. Далеко неповні відомості, одержані ще до постанови РНК, зазначають, що дістають або дістають землю і тільки цієї весни починають її обробляти—ще 1.500 нових господарств. Справа, розуміється, не в тім, яке число семей може перейти на с.-г. промисли, а в тім, як вистачить землі на це.

Що число незайнятих у продукційній праці семей, вибитих з економічних позицій, є дуже велике—це видно з таких обрахунків.

За даними перепису 1926 року єврейське населення України розподіляється так на соціальні групи:

Соціалні групи	Число душ	В % до під- сумки
1. Робітники	238.847	15,6
2. Службовці	327.461	20,7
3. Кустарі	346.974	22,1
4. Селяни	97.994	6,7
5. Особи вільн. професій	25.548	1,7
6. Торговці	248.213	15,8
7. Без певних занять і зовсім без них	105.324	6,8
8. Безробітні	92.059	5,9
9. Інші	71.979	4,7
Разом	1.554.394	100,0

Якщо скласти останні чотири групи, примушених шукати продукційної праці, то матимемо значну цифру в 517.575 душ, або 32,8% усього єврейського населення. Беручи навіть, що всі чисто кустарі належать до виробничої групи і що 25% з тих, що були в 1926 р. торговцями, торгують ще й досі, а з групи „інших“ 50% зайнято суспільно-корисною працею,—то й тоді матимемо цифру в 419.532 душі нетрудових. А коли ще додати сюди природній приріст населення зазначених груп протягом минулих після перепису двох років, то вийде, що всього нетрудового населення маємо 426.150 душ, або близько 10 000 семей. Протягом двох років, що минули після перепису, до хліборобської праці встигло перейти, розселившись і переселившись, близько 5.000 семей, а за пляном КомЗЕТ'у найближчого п'ятиріччя має пересидитися з України ще коло 25.000 семей. Коли їх відкинути, то залишиться й ще величезний декласований резерв на 70.000 семей, не рахуючи природнього приросту, а також і кустарів. Плян КомЗЕТ'у також і з кустарів передбачає комплектувати переселенців.

Через земельну тісноту перевести в сільське господарство в своїх округах або в самих містечках та сільських селищах, де живуть євреї, можна буде, мабуть, тільки невелике число семей. Отож ми і спинаємось, головню, на 15 лісостепових та пригряничних округах, де містечок найбільше.

Обчислюючи кількість нетрудового населення в містечках міського типу і по сільських місцевостях, до яких належить також і багато містечок, по 15 округах (Волинській, Коростенській, Бердичівській, Вінницькій, Білоцерківській, Кам'янецькій, Могилівській, Київській, Проскурівській, Тульчинській, Гуманській, Шевченківській, Шепетівській, Першомайській і АМСРР)—ми беремо, як контрольну цифру, одну третину декласованого населення, і це становить 9.486 сімейств, а для решти округ—1.514. Крім того у пляні передбачено ще меліоративні роботи на площі в 6.000 дес. у Коростенській та Волинській округах, де можна буде влаштувати 1.000 сімейств (по 6 десятин на 1 сім'ю). Оці 12.000 семей і є контрольна цифра того числа семей, що мають протягом п'ятиріччя перейти на сільсько-господарські промисли. (Отже, всі декласовані групи окружних міст і $\frac{2}{3}$ декласованого містечкового й сільського населення лишаються як резерв, що можна буде притягти до продукційної праці, переселивши їх на союзні та республіканські переселенські фонди, і перевести у промисловість велику й кустарну).

По округах має перейти на с.-г. промисли у межах своїх округ або в самих селах та містечках від 422 семей у Київській окрузі

до 981 у Винницькій. Чи зможуть же округи забезпечити таке число семей мінімальними наділами землі і чи не спіткають такі труднощі, що навіть і взятий відсоток декларованого населення (11%) для переводу на с.-г. промисли буде перебільшений?

Для того, щоб відповісти на це, треба встановити, яка буде потрібна площа землі і які галузі чи сполучення галузей доведеться взяти в обставинах земельної тісноти.

Умовно беремо, згідно з наведеними нижче обрахунками, що близько $\frac{1}{3}$ всіх майбутніх нових господарств зможе працювати у виноградництві, тютюнництві, городництві, садовоягодному господарстві і над продукуванням лікарських рослин, — і для них устанавлюємо мінімум в 1 гект. на сім'ю, розуміється, маючи те на увазі, що вони колективізуватимуться, а для $\frac{2}{3}$, якщо вони працюватимуть у тваринництві (молочарство, птахівництво, кролівництво), — по 2 гект. на сім'ю. Нижче ми подамо організаційні форми господарства на цих площах, а поки-що орієнтовочно визначаємо потрібну площу в 18.350 гект.: по 15 округах Лісостепу та пригирничних — коло 15.700 гект., а по решті округ — 2.650 гект.

Чи зможуть же округи забезпечити нові господарства такою площею землі? Маючи ряд повідомлень з місць, можна думати, що це річ можлива. Можливостей тут ще побільшає після постанови Раднаркому. Майже скрізь після землевпорядкування зостаються лишки землі, є й землі КВД і частину їх теж можна буде приділити на цю мету. По багатьох містечках є гуляща міська земля, і в крайньому разі її можна буде використати на орендних основах. Місцеві земельні робітники також тієї думки, що потрібні вчастки землі можна буде знайти. А як і трапляється які труднощі з землею, то все ж таки плян у цілому (число господарств) реалізувати можна буде, якщо зменшити число комбінованих молочарсько-птахівницьких господарств і збільшити число господарств суто птахівницького типу, бо їхню земельну норму можна буде зменшити на 50—60%.

(Закінчення буде).

С. РОЗЕНФЕЛЬД

Проблема кустарництва

Є ціла низка визначень поняття кустарництва; деякі з них базуються на зовнішніх показниках, от як розмір підприємства, спосіб виробництва, а інші пішли далі і визначають кустаря з погляду юридично-економічного його відношення до виробничого знаряддя, до продукції і до ринку. Ні одне з цих визначень, що ґрунтуються на наведених показниках, не може цілком обійняти теперішній стан кустарництва. Візьмемо перший показник, а саме — розмір підприємства. Німецька офіційна статистика вважає, наприклад, за кустарне підприємство всяке підприємство, де занято не більш як 10 чоловік. Цей критерій дуже довільний й його не додержують по інших країнах. Інші ознаки характеризують, правда, краще, але тільки деякі види кустарництва, напр., ручний спосіб роботи; його вважають за характерну особливість кустарного виробництва. Не можна заперечувати, що багато кустарів і тепер іще працює ручним способом, при чому між ними є й дуже кваліфіковані майстри, але величезна більшість теперішніх кустарів користується невеликими двигунами й простими машинами.

Ті визначення, що ґрунтуються на юридично-економічних стосунках, вони мислять кустаря, як власника виробничого знаряддя і продукції,

а під ринком розуміють обмежене коло покупців на місцевому ринку, де продавцем виступає сам кустар. Такий вид кустарництва маємо ще й тепер, але поруч з ним маємо й таких кустарів, які вже давно працюють на певні ринки і користуються з посередництва різних організацій.

Отже бачимо, що кустарництво, прилаштовуючись до успіхів техніки і до соціально-економічних змін оточення, глибоко перетворилося і немовби виросло з колишнього свого визначення. Та поруч з цим маємо і такі види кустарного виробництва, що залишилися у своєму первісному стані XVIII віку.

Паралельно з тим, як розвивалося кустарне законодавство, ширився також і поняття кустарництва. Однак кустарне законодавство не дає досить ясного визначення, яке б можна було використати на інші цілі крім суто юридичних. Це визначення найчастіш обмежується тим, що перелічує професії, які належать до кустарних з погляду того чи іншого закону. Отже ми не схибемо, коли, не відкидаючи теперішніх визначень, що не втратили ще свого значіння, візьмемо й поширимо поняття кустарного виробництва, взявши за показчик умови роботи зайнятих у ньому осіб. Одмінна особливість кустарів полягає в тім, що вони працюють одинцем або з компаньонами, не підлягаючи роботодавцеві.

Далі ми подамо декілька фактів, і їх будуть досить щоб виявити, яке значіння має кустарництво, що охоплює величезні маси робітників навіть у країнах високо індустріялізованих і домінує в країнах з мало-розвинутою промисловістю, але економічно міцних.

Ми не можемо подати точних відомостей про наявний склад кустарів і про суму кустарної продукції цілого світу. Офіційні статистичні звіти, такі, де б була спеціальна рубрика для кустарів, трапляються дуже рідко; і навіть там, де такі данні є, вони не завжди правильно класифіковані. Поняття кустарництва визначають не однаково — і кожна країна різно відносить до кустарів певні категорії виробничої праці. Офіційні переписи обмежуються здебільшого тим, що класифікують підприємства залежно від числа зайнятих у них робітників. Цифри таких переписів можуть правити за матеріал, до певної міри правдоподібний, але все ж таки не перевірений. Найкращий матеріал — це ті статистичні відомості, що їх видають не адміністративні органи, а центральні організації кустарів (або допомагають видати). Такі відомості ми й використаємо.

Для нашого нарису буде досить, коли ми подамо декілька цифрових даних, що показують, яку вагу має кустарне виробництво в сучасній економіці. Задля цього ми можемо використати різні статистичні джерела, незалежно від того показника, що ним керувався складач цифрового матеріалу — чи то буде кількість робітників, чи місце збуту, чи що інше.

Візьмемо дані декількох країн. Деякі з цих країн належать безперечно до держав з широко розвинутою великою промисловістю. З цих даних ми зараз і побачимо, що кустарне виробництво ще не щезло по Європейських країнах, навіть по найбільш індустріялізованих. Проф. В. Зомбарт, ґрунтуючись на результатах перепису 1907 року в Німеччині, констатував, що з 1.000 робітників (не сільсько-господарських) — 373 занято було в кустарному виробництві, 372 — по великих капіталістичних підприємствах і 250 поділялося між підприємствами кустарними і капіталістичними¹⁾. На жаль, коли був перепис 1925 року в Німеччині, то вже такої розбивки не додержувались, щоб-то не розбивали на

¹⁾ W. Sombart. Der moderne Kapitalismus.

підприємства капіталістичні і на кустарні. Але згідно з даними, опублікованими на підставі цього перепису, число підприємств, де працює менше від 5 чол., дорівнюється 1.614.080, причому 751.000 з них мало тільки по одному робітнику. Загалом беручи, вони мали 2.837.327 чол., що становить 22,4% усіх переписаних робітників. Ці підприємства обслуговували місцеві потреби і належали, головню, до виробництв — швального, харчового і будівельного¹⁾.

Згідно з анкетю від 1927 року Німецької Ремісничо-Промислової Ради (цій організації підлеглі всі ремісничі палати Німеччини), число незалежних кустарів досягало 1.250.000; з ними працювало 1.378.000 компаньонів і 693.000 учнів; 60% з них були одинаки²⁾.

Кустарна виставка 1927 р. у Баварії дала дуже цінні статистичні дані. На підставі опитового листа, що розіслала Баварська реміснича палата своїм членам, Баварське Статистичне Управління могло констатувати, що 1925 року в Баварії функціонувало 198.192 кустарних підприємств, де зайнято було 148.390 незалежних кустарів, компаньонів і учнів, цеб-то 6,62% усієї людності Баварії. (Цікаво відзначити, що 1861 року кустарі становили 6% людності Баварії).

Вага кустарного виробництва для Франції — величезна. Згідно з професійним французьким переписом 1927 року з 551.141 підприємства, де зайнято було 4.027.335 чоловіка, в 466.036 підприємствах працювало менше від 5 чол., а в 54.517 лише по одному робітнику. Є такі галузі промисловости, де кустарне виробництво відіграє домінуючу роль, напр. у текстильній промисловості, зокрема у виробництві шовку. Роль кустарництва у Франції характеризував голова Об'єднання кустарів французьких федерацій і колоній Шлейфер такими словами "...Кустарне виробництво меблів, одягу, усяких мод і всіх художніх виробів забезпечує французьким кустарям на світовому ринку безперечну перевагу"³⁾. Багато кустарів працює у себе дома, обслуговуючи великі магазини Парижу й інших великих центрів.

Навіть в Англії, де процес індустріалізації почався далеко раніш, ніж по інших країнах, навіть там кустарне виробництво стоїть і тепер на чільному місці в національній економіці. Переписи промисловости 1907—1924 р.р. в об'єктах перепису не вирізняли кустарного виробництва; отже ми й не маємо офіційних даних про число кустарів та кустарних підприємств в Англії. Але проф. Антропов⁴⁾ на підставі перепису 1927 року все таки установив кількість робочої сили, зайнятої в тих майстернях, що працюють без двигуна, які безумовно можна віднести до підприємств кустарного типу. Кустарництво в Англії найменше збереглося в текстильній промисловості, де працює лише 26.624 кустарів, проти 1.320.320 робітників у механічних текстильних підприємствах. Але по інших галузях промисловости робітники розподіляються так між механічними підприємствами і тими майстернями, що працюють без двигунів: 3.260.046 у перших і 611.645 у других, цеб-то робітники в майстернях кустарного типу становлять близько 20% всіх робітників, зайнятих у механічних підприємствах, при чому і серед останніх є такі підприємства, які б можна віднести до типу кустарних.

У Швейцарії останній перепис 1920 року показав 328.000 кустарів проти загального числа робітників 827.624, тоб-то близько 40%.

По тих країнах, де велика промисловість ще молода або мало розвинута, от як СРСР, Японія, Балканські держави і інш., кустарна

¹⁾ Wirtschaft und Statistik. 2. Januar. 1928.

²⁾ „Das Deutsche Handwerksblatt“. 1-X 1927.

³⁾ Revue Internationale du Travail. 1928.

⁴⁾ „Економическое Обозрение“, февраль 1927.

промисловість відіграє, беручи відносно, ще більшу роль. У своїй розвідці проф. Рибніков¹⁾ доводить, що в Росії перед 1914 роком у кустарному виробництві працювало 67% усіх робітників і кустарна продукція досягала 2,4 мільярда карб.

Та не втратило своєї ваги кустарництво і після світової війни й революції. Поперше, через недостачу промтоварів, а по друге, через зростання купівельної спроможності населення — ціни на промислові товари стали високі і для розвитку кустарного виробництва створилися сприятливі обставини. Дані ЦСУ, справді, показують, що, починаючи з 1913 р., чисельність кустарів безупинно збільшується: з 2.381 тис. до 2.709 тис. у 1924 р. і до 2.982 тис. у 1925-26 р.

Збільшилася також і вартість продукції. За даними Держплану вона протягом показаного періоду зросла з 1.419 мільйонів до 1975 мільйонів карб. Яку вагу надавалось кустарній промисловості, це видно з постанови Раднаркому від 3 травня 1927 року, де сказано так: „...Велика промисловість ще довгий час не зможе задовольнити своєю продукцією потреб села, а так само не зможе й забрати всю зайвину робочих рук, особливо серед бідняцького селянства, та широко задовольнити потреби сільського й міського ринків — цим пояснюється її величезна вага для народної економіки СРСР“.

75% російських кустарів живе по селах. Вони разом і хлібороби. Найбільш кустарництво ризикнуло в центральних губерніях, де з самого хліборобства селянська сім'я прогодуватися не може. У малоземельних селян прибуток від кустарної роботи становить 47—69% їхнього загального прибутку. Та навіть і для заможніших селян кустарництво має велику вагу, бо воно забирає тих членів сім'ї, що не працюють у хліборобстві.

В Японії індустріялізація почалася тільки від семидесятих років минулого століття, а до того часу японська промисловість була суто кустарна. Та й тепер іще кустарництво там — головний постачальник робочої сили для великої промисловости. Японія, це ще й досі країна кустарів, дарма що вона так швидко та інтенсивно індустріялізується. Капіталізм тут іще не пустив глибокого коріння. Велика й важлива частина національної промисловости припадає на кустарництво, а фабричне виробництво відіграє другорядну роль.²⁾ У ткацтві, у виробництві фарб, порцеляни, паперу, мат, залізних і мідяних виробів — скрізь превалює система кустарної промисловости, і тільки невеличку частину продукції дають заводи. Коли підсумувати все, що дає вся промисловість Японії, то доведеться констатувати, що царина кустарної промисловости там куди ширша, ніж великої капіталістичної.³⁾ Сірники, солом'яні брилі, гудзики, порцеляна, іграшки, що становлять 5% Японського експорту — все це виробляють кустарі. У руках кустарів і все виробництво мат. Теж саме можна сказати і про виробництво писального паперу, що його вивезено 1925 р. на 20.000.000 японських ієн⁴⁾.

В Індії селяни мусять братися до кустарної роботи, щоб мати побічний заробіток. Умови бо експлуатації землі там такі, що хлібороб більшу частину року немає собі роботи. Це дозволя, розуміється, він і мусить використати на те, щоб поліпшити своє матеріальне становище. Кустарним промислом, цим побічним заняттям, селянин і може хоч до деякої міри пом'якшити той страшний голод, що часто навідується по Індії в наслідок посухи та екстенсивності обробітку землі. Але

¹⁾ „Плановое Хозяйство“, червень 1927 р.

²⁾ K. Ogata. The Cooperation in Japan.

³⁾ The Text Book of Commercial History.

⁴⁾ Japan Yearbook. 1926.

крім селян кустарів є ще 1.669.200 робітників, що працюють тільки в кустарництві. На першому місці серед кустарних виробництв в Індії стоїть ткацтво.

В інших частинах Азії і в Африці є великі території, що стикаються з європейською цивілізацією через ті ниті, що зв'язують їх з метрополією. Коли зацікавлюються умовами праці в цих територіях, то на думку спадають здебільшого робітники на плантаціях, по шахтах тощо, і зовсім забувають про численних робітників-кустарів. А тим часом серед африканської людності більшість трудящих, коли вони не хлібороби, працюють у кустарних промислах (ковалі, ганчарі, ткачі, тощо). Промисли ці підтримують держави-протектори.

На Балканах бачимо явну перевагу кустарної промисловості над великою. У Болгарії, наприклад, виходячи з числа підприємств і з числа зайнятих у них осіб, можна з певністю сказати, що дрібна кустарна промисловість має там більшу вагу в національному господарстві, ніж велика індустрія. Як показує перепис 1925 року, число кустарних підприємств і підприємств великої промисловості становить у Болгарії відповідно 60.000 і 2.838. У кустарних виробництвах зайнято було 120.000 душ, а в індустріальних 96.636. Близько 9% населення Болгарії працює тільки в самому кустарництві; своїм значінням для країни кустарництво стоїть там на другому місці після хліборобства.

Коли подивимось на джерела приватних прибутків в Югославії, то побачимо, що кустарне виробництво там своїм значінням іде слідом за хліборобством і попереду великої промисловості. Загальний прибуток за 1923—25 р. р. розподілявся тут між 4 джерелами так:¹⁾ Хліборобство — 18.638.864 динар, кустарна промисловість — 7.760.000 динар, велика промисловість — 5.823.300 динар і домашня промисловість — 4.837.001 динар.

Отже, постає питання, чи не являє собою кустарництво вже перейденого етапу?

Економісти другої половини минулого століття, захоплюючись розвитком великої промисловості, думали, що індустрія забезпечить усю продукцію і, значить, кустарі всяких видів муситимуть протягом короткого часу щезнути.

З наведених вище даних, хоч які вони і неповні, можна бачити, що ці економісти помилилися. Але їхнє помилкове ствердження безперешкодно стало поміж загально визнаних істин, тоб-то його прийнято без перегляду, як економічну аксіому. Теперішні економісти, мавши перед очима факти, мусили те ствердження переглянути, от як В. Зомбарт, що його ми цитували вище, та й Карл Бюхер, характерну заяву якого ми наведемо далі. Пророкування не справдилося, — а ні в часі, а ні по суті передбачення. Число зайнятих у кустарному виробництві робочих рук і сьогодні ще вельми значне, і воно не зменшується ні абсолютно ні відносно (цебто проти кількості населення).

Карл Бюхер з цього приводу говорить: „Коли б можна було скласти статистику всієї промислової продукції Німеччини, розбивши її на те, що дає фабрика, що домашня промисловість, і що дають ремесла, — то, нема сумніву, ми побачили б, що більшість речей фабричного виробництва складається з товарів, яких раніш зовсім не було, і що кустар тепер виробляє товарів більше ніж будь-коли, і всі ті великі ремесла, що створили були цехи ще наприкінці XVIII віку, крім текстильного, існують і досі²⁾. Але і в самій текстильній промисловості маємо так

¹⁾ Revue Internationale du Travail. 1928.

²⁾ Carl Bücher, Die Entstehung der Volkswirtschaft.

фабрикати, де кустарну роботу машина замінити не може, і це не через рутину, а через технічні та економічні особливості. Сюди перед усім треба віднести виробництво модних товарів. Це виробництво не може бути механізоване, бо таких товарів не можна багато виробляти а також не можна ніяк і складати, а великі витрати на устаткування себе не виправдають (напр. ліонського шовку, шовкові та оксамитові стрічки з С. Етьєна, везерунчаства бельгійська тканина і т. ін.)

Але скажемо більше. Не тільки, як зауважує К. Бюхер, велика промисловість не поглинула головних ремесл, не тільки, як ми говорили, кустарна робота розвинулась одночасно і паралельно з великою промисловістю, але в багатьох випадках кустарне виробництво саме й зросло через велику промисловість. Ця промисловість багатьом старим ремеслам, кустарям у найтіснішому розумінні цього слова дала змогу стати солидною величиною.

Швальна, а далі і трикотажна машини, що їх велика промисловість роздає на велими пільгових умовах кустарям, дуже допомогли розвинути кустарному виробництву — швальному і трикотажному. Крім того велика промисловість створила і виплекала побіч себе велику кількість нових кустарів, яких вона не має а ні охоти, ні змоги поглинути. Річ у тім, що індустрія, за небагатьма винятками, виробляє предмети однорідні, штамповані або стандартизовані, а тим часом вимоги споживача, хоч вони до певної міри вже і раціоналізовані, бувають неоднакові і різномірні. Тут саме і відкривається широке поле роботи для цілого ряду кустарів переробників, установщиків, що припасовують готові речі до потреб і смаку споживача.

Отже, два поняття, які ніби-то були протилежні і одно одного виключали, фактично між собою досить солідарні. Велика промисловість і кустарне виробництво не тільки мають свої певні місця в огульній продукції, але існування їх і паралельний розвиток обумовлюється до певної міри і самою природою індустріалізації.

Розвиткові кустарництва сприяють ще й інші обставини, що стосуються вже тільки самого кустарництва.

Кустарі дуже потрібні хліборобському населенню. Коли повстає питання за те, що селянство тягнеться до міста, покидаючи землю (з серйозних причин), то невідмінно проблему переселення звязують з кустарями, вважаючи недостачу їх за одну з причин такого потягу до міста. У пояснювальній записці до декрету про сільських кустарів у Франції ми читаємо таке ¹⁾.

„Криза сільського кустарництва — це одна з причин переселення хліборобів; те скрутне становище, що породжує ця криза, у всякому разі стоїть на перешкоді розвитку сільсько-господарської продукції і поверненню на землю. Підвищення професійного рівня сільських кустарів — завдання невідкладне, воно за теперішнього економічного стану і в звязку з явною потребою взяти з нашої землі максимальний прибуток набуває першорядного значіння“.

Таку ж саму, коли не більшу вагу має справа кустарного виробництва і для національної економіки Англії. Далекоглядні голови Англії, все більше витрачаючи певність у довговічності імперіалізму і визначаючи потребу відродити хліборобство в Сполученому Королівстві, в звязку з цим починають клопотатися і про кустарництво. Року 1910 в Англії заснувалось товариство Development Commission, що ставить собі на меті розвинути науково-дослідчу агрикультурну роботу і підвищити с.-г. освіту. Ця комісія дає кредити, потрібні на розвиток дрібної

¹⁾ Revue Internationale du Travail. 1928.

сільської промисловості. Щоб виконати це завдання, комісія користується з допомоги Бюра сільської промисловості. Роля цього Бюра полягає в тім, щоб розподіляти видані кредити, давати відомості про кустарні підприємства, організовувати виставки і таке інше. Питання про дрібну сільську промисловість ставлено навіть у парламенті. 31 березня 1927 року парламент ухвалив постанову, що уряд повинен зробити все, що від нього залежить, щоб допомогти розвинути сільському життю та промисловості і щоб стимулювати утворення сільського кустарництва.

Не важко переконалися в тім, що проблема ця викликає не меншу цікавість також і в Німеччині, Італії і в інших країнах, де цікавість цю диктують серйозні народно-господарчі міркування.

Ціком окремо в справі з кустарництвом стоять П. А. С. Ш. Тут кустарне виробництво посідає зовсім мізерне місце в продукції країни, не відігравачи ніякої ролі в її економіці. Це явище можна пояснити становищем праці в ПАСШ. Річ у тім, що основна причина сталості кустарного виробництва там, де людська праця переважає механічну, полягає в тім, щоб була зайва, а через те, значить, і дешева робоча сила. Отже, кустарництво може себе економічно виправдати в тих країнах, де є зайва робоча сила. Тим часом американська промисловість працює при недостатці робочої сили, звичайно, високо оплачуваної; тим-то американська індустрія і заінтересована в максимальному навантаженні робітника, інакше кажучи, в тім, щоб механічних кінських сил припадало на кожного робітника як-найбільше.

Значить, для підприємства пряма вигода вкладати великі капітали в механізацію та раціоналізацію, щоб зменшити тим кількість кошової робочої сили.

В Європі, зокрема в нас у Радянському Союзі, де є велика резервна армія робітників, що раз-у-раз поповнюється лишками сільського населення, — тут маємо зайву, а значить і дешеву працю, і через те ефект од вкладання капіталів у механізацію та раціоналізацію по деяких галузях промисловості може бути навіть негативний (розуміючи тут рентабельність). Отже, позитивна сторона кустарної промисловості, яка виправдує увагу до цієї проблеми, це є те, що вона забирає зайву працю населення. А другий позитивний момент це те, що кустарне виробництво являє собою ту школу, де готуються резерви індустріальних робітників. Це відзначив і В. І. Ленін, що писав з цього приводу: „Велика машинна індустрія не могла б так швидко розвиватися, коли б позад неї не стояла довга доба підготовки робітників мануфактурою“... „фабрика мусить йти слідом за ткачем у ті селища, де, відколовшись, створився достатній контингент обізнаних зі справою робітників“...¹⁾ В. І. Ленін указував ще й на те, що кустарне виробництво справляє культурний вплив на населення. Він говорив, що в кустарних центрах спостерігається „вищий культурний рівень населення — вища грамотність, далеко вищий рівень потреб“.

Погляд комуністичної партії на кустарну промисловість ясно виражено в постанові XIV партконференції: „Кустарна промисловість і промисли мають та ще й довго матимуть надзвичайно важливе значіння в загальній економіці СРСР. Розвиток кустарної промисловості та промислів, що обслуговують внутрішній ринок, — з одного боку, допомагає державній великій промисловості тим, що виробляє й обробляє напівфабрикати, а з другого — являє собою спосіб використати зайву робочу силу на селі, а по деяких районах він становить і головне

¹⁾ Збір. творів Т. III стор. 349 — 350.

джерело для існування селянства. Через те увагу партії та держави і треба більше ніж до цього часу скерувати на справи кустарної промисловості та на кооперування кустарів і промисловців“.

Велику вагу для розвитку кустарного виробництва мали вдосконалені невеличкі мотори, з початку газові (їх, однак, можна було вживати лише по містах з газовими заводами), потім вибухові мотори і, нарешті, електричні; ці електричні мотори тепер, коли розвивається електрифікація, можна вживати майже всюди.

Чи не має ж електрика віддати кустареві те, що колись забрав був у його пар? На це питання безпосередні спостерегачі й авторитетні спеціалісти відповідають позитивно. Ось що каже Шлейфер: „Електрика дала кустареві нову силу; маленький електричний мотор безумовно стане тим технічним фактором, що сприятиме швидкому народженню і розвитку невеличких кустарних майстерень“¹⁾.

З поміж факторів, що можуть сприяти розвиткові та стійкості кустарної промисловості, треба відзначити кооперування кустарів. Кооперація, об'єднуючи дрібні одиниці для фінансування, постачання, устаткування і збуту, дає їм технічні і комерційні вигоди, які має і велика промисловість. Тільки через кооперацію кустарне виробництво й може піти шляхом прогресу, не відстаючи від сучасної техніки. Кооперовані кустарі мають більше можливостей, щоб збільшити свої професійні знання і підвищити свій загальний культурний рівень, ніж кустарі некооперовані.

Але справи професійні та культурні це, розуміється, не єдині справи, що мають інтерес для кустаря; всі проблеми праці являють собою також і проблеми кустарного виробництва. Але є такі ще справи, що стосуються самих лише кустарів, бо для решти трудящих ці справи давно вже розв'язано. Мова йде про державне страхування від хвороб, старості, інвалідності, тощо. Таке страхування кустареві так само потрібне, як і індустріальному робітникові.

Міжнародне Бюро Праці у своїй доповіді про обов'язкове страхування від хвороб цю вимогу підтримало і, висловлюючи свій погляд, закінчило такими словами:“

„Деякі категорії незалежних трудящих кустарів, не будучи зв'язані з роботодавцем трудовою умовою, не мають кращого економічного становища від платних робітників. Їхня незалежна професія дає їм мізерні заробітки. Отже вони так само як і робітники, потребують соціальної оборони“¹⁾.

По різних державах Європи законодавство — чинне або підготовлюване — зважає на потреби кустарів і включає їх у загальні Інститути Соціального Страхування.

Наше законодавство тих членів артілі, які не розподіляють між собою прибутки, оподатковує як робітників і службовців. Навіть для некооперованих кустарів оподаткування далеко нижче, ніж для не трудових елементів.

Найважливіша вигода, що дається кооперованій кустарній промисловості, полягає в тім, що її включається в загальний план промисловості і вона дістає як сировину, так і технічне устаткування (часто найдосконаліші машини).

У міру того, як промкооперація розвиватиме машиноіндустрію, меншатиме й різниця між державною промисловістю і кооперативною. Це й має примирити з кустарною промисловістю її ідеологічних супротивників.

¹⁾ Revue Internationale du Travail, 1928.

ПО О К Р У Г А Х

Инж. Е. ШЕВЧЕНКО

Шляхи промислового розвитку Дніпропетровщини

5-ти річний план розвитку промисловости Дніпропетровщини, розглянутий та в основу схвалений на 5 округовому з'їзді Рад, накреслює ґрунтовні зрушення в провідних галузях промисловости Дніпропетровщини і великою мірою змінює її загальне обличчя.

Промисловість Дніпропетровщини склалась з більшою в ній перевагою металургії чорних металів; при цьому питома вага металургійних заводів, серед яких маємо такі велетні, як заводи ім. тов. Дзержинського та тов. Петровського, є вельми значна в загальному балянсі чорних металів країни. За даними 1913 р. металургійні заводи Дніпропетровщини дали 18,2% усього виплашеного в Росії чавуну, і 27,9% чавуну виплашеного на південних металургійних заводах.

Останніми роками минулого 5-ти річчя, коли металургійні заводи Дніпропетровщини, по цілковитій відбудові свого виробничого апарату (устаткування), зробили де-яку реконструкцію й розвинули де-які цехи, питома вага Дніпропетровщини в продукції чорного металу проти до-революційного часу ще більше збільшилась. Оце ми бачимо з ось-яких даних:

Виробництво Дніпропетр. заводів у тис. тон.		Питома вага в відсотках до виробництва.	
		СРСР	УСРР
Чавун			
1925-26 р.	708,0	32,1	42,4
1926-27 "	872,0	29,4	39,0
1927-28 "	927,0	27,1	36,6
Сталь			
1925-26 р.	698,0	23,9	44,1
1926-27 "	875,0	24,5	42,0
1927-28 "	994,0	25,5	41,8

За такої вельми поважної питомої ваги металургії чорних металів, вона зрозуміло править за панівну галузь промисловости округи. За загального розміру ґуртового виробництва усієї державної промисловости округи 1927-28 р. 221,5 міл. крб. (у відпускних цінах 1926-27 р.) і загальне число робітників цього ж року в 47,4 тис. чол. на долю металургійних заводів Дніпропетровщини припадало виробу в 175,9 міл. крб. або 79,6 виробу усієї державної промисловости округи; а робоча армія — 39.290 чол., складала 73,1% робітничого складу у державній промисловості округи. З інших галузей промисловости на Дніпропетровщині відносно поважно розвинулися ті, що зв'язані з металургією — і насамперед метало-обробна, яку представляють група заводів Укрте-

масу (заводи К. Маркса, „Красний Профінтерн“, „Спартак“ та Синельниківський); у другу чергу розвинуто машино-будівництво в особі заводів „Сатурн“ і тов. Артема, що входять до Укрмашбудтресту. Розміри випуску виробу, як у цих, як по всіх інших галузях промисловості Дніпропетровського бачимо з ось-якої таблиці за даними 1927-28 р. (у тис. крб. у відпущених цінах 1926-27 р.).

Галузі промисловості	Гуртовий виріб у тис. крб.		Усієї держ. пром.	Відношен. в % до загальн. виробу
	Підприємств Союз. і Респ. промисл.	Місцеві трестован, промисл.		
Металургія	175.963	—	175.963	79,6
Металообробна	14.124	—	14.124	6,4
Машинобудівництво	9.130	—	9.130	4,1
Хмівна	5.680	251	5.931	2,6
Швацька	—	5.572	5.572	2,5
Лісообробна	1.669	1.308	2.677	1,2
Шкіра й взуття	—	2.477	2.477	1,2
Будівельних матеріалів	573	1.764	2.337	1,0
Харчосмак	—	1.700	1.700	0,8
Паперова	920	—	920	0,4
Поліграфічна	—	493	493	0,2
Разом	208.059	13.565	221.524	100,0

З наведеної таблиці видно, що вага місцевої промисловості на початку 5-ти річчя в загальній системі державної промисловості Дніпропетровщини була не дуже велика. На її долю припадало ледве 6,4% виробу усієї держпромисловості округи; при цьому лише 2 її галузі мали відносно великі розміри продукції: це швацька промисловість, представлена механізованою швацькою фабрикою, і фабрика шкіри й взуття—представлена шкіряним заводом та фабрикою механічного взуття.

5-ти річний плян накреслює радикальну реконструкцію і поширення майже всіх теперешніх промислових підприємств округи, а також дуже широке нове промислове будівництво. Разом вони не тільки дадуть поважний зріст виробу державної промисловості округи до 657 м. крб. наприкінці 5-тиріччя чи на 216% проти 1927-28 р., але й вельми поважно міняють загальний промисловий вигляд Дніпропетровщини.

Чорну металургію округи накреслено розвивати в бік реконструкції й розвитку провідних виробничих цехів на теперешніх заводах. На заводі ім. тов. Петровського, що тепер є наймогутніший завод чорної металургії Союзу і дає 13,7% усього витошеного чавуну на радянських заводах, накреслено будувати коксувальний цех з тим, щоб довести наприкінці 5-тиріччя його потужність до 830 тис. тон, перебудувати теперішні доменні печі, побудувати нову доменну піч у 700 тон. й аломератійну фабрику для використання дробини, опріч цього там же механізувати подавання сировини, збільшити потужність мартенівського цеху, будувати нові мартенівські печі по 100 тон, розвинути мостовий цех до 65 тис. тон., і нарешті поширити силове господарство. Завод ім. тов. Дзержинського, що найкращий у цілому Союзі з погляду сучасного його технічного устаткування і рентабельності, розвиватиметься так: будуватиметься дві доменні печі по 1000 тон, агломератійна фабрика, 4 мартенівські печі по 110 тон. Завод ім. тов. Леніна розвиватиметься

в бік поширення продукції суцільновитягнутих труб, довівши її до 40 тис. тон. проти теперешніх 13,5 тис. тон. На заводі ім. К. Лібкнехта накреслено розвивати як дротяно-цвяховий і штампувальний цех, як і трубопрокатний. Цей останній збудований в 1913 році, маючи цілком сучасне устаткування, тепер повнотою не використовується. Через реконструкцію і поширення цеху з витратами близько 4,5 міл. крб. можна збільшити його потужність до 80 тис. тон., тоді коли на будівлення трубного цеху Маріупольського заводу потужності 100 тис. тон потрібно аж до 30 міл. крб. Наслідком реконструкції й поширення своїх підприємств металургія Дніпропетровщини дуже збільшує розмір своєї продукції. Це бачимо з ось-якої таблиці:

	Витопаєння чавуну в тис. тон.	Витопаєння стали в тис. тон.	Інших у тис. тон.
1927-28 р.	927,5	994,8	787,3
1928-29 „	1025,0	1042,8	900,7
1929-30 „	1154,0	1101,0	966,4
1930-31 „	1325,0	1308,7	1077,1
1931-32 „	1680,0	1514,0	1231,3
1932-33 „	1805,0	1703,0	1385,2
Відношення розмі- рів виробу 1932- 33 р. до 1927-28 р. .			
в відсотках	194,6	171,1	175,9

Найінтенсивніше повинна вирости на прикінці 5-тиріччя продукція чавуну і трохи менш сталеливарна й прокатна. А в тім, не зважаючи на поважний зріст металургійної продукції Дніпропетровщини, її роль в радянській металургії на прикінці 5-тиріччя дуже зменшиться; так, по чавуну—з 27,1% в 1927-28 р. до 18%, по сталі—з 25,5 до 16,9 і по прокату—з 23,9 до 17,3%. Оце вельми поважне зниження ролі Дніпропетровських заводів в радянській металургії треба з'ясувати тим, що за 5-тирічним пляном Союзу закінчиться будівництво таких нових велетнів металургії, як: Магітогорський, Криворізький і Тельбетський заводи. У межах Дніпропетровщини, металургія чорних металів зберегає роль провідної галузи промисловости, даючи 47,3% виробу усієї державної промисловости округи; проте ця галузь знижує свою питому вагу (79,6%) коштом інтенсивного, за пляном, зросту машинобудівництва і почасти хемічної й швацької промисловости.

Що Дніпропетровське має могутню металургійну базу, кваліфіковану робочу силу, а щодо ринків збуту посідає центральне місце, то дає підстави вважати Дніпропетровське за один з найпридатніших пунктів для розвитку в ньому і в його районі могутньої машинобудівельної промисловости. За 5-тирічним пляном машинобудівництва на Дніпропетровщині повинно переважно розвиватися коштом будівництва нових промислових підприємств; саме передбачається утворити навколо нинішнього заводу „Правда“ потужного вагоно-будівельного комбінату з продуктивністю 5 тис. відкритих піввагонів та 8 тис. критих великовантажних вагонів. На це треба витратити до 45 міл. крб. Потім передбачено використати завод б. Шодуар „С“ під машинобудівництво для потреб металургійної промисловости. Під це треба відбудувати на ньому продукцію ливарного чавуну і побудувати на ньому потужні механічні майстерні, так щоб він, крім випуску нового устаткування для металургійних заводів, задовольняв би ще й ремонтні потреби. Витративши

близько 70 мільйонів крб. навколо заводу „С“, можна збудувати майже на ново потужний машинобудівельний завод. Нарешті, накреслено розвивати середнє машинобудівництво, спеціалізуючи завод „Сатурн“ на продукцію лісопильних рям і деревообробних варштатів; також передбачено спеціалізувати завод тов. Артема на продукцію машин для будівельної справи, поширивши розміри їхнього виробу. У наслідок свого розвитку машинобудівництво стає вельми потужною галуззю промисловості на Дніпропетровщині, збільшуючись наприкінці 5-тиріччя до 20,5% у загальному виробництві державної промисловості проти попередніх 4,1% в окрузі.

Металообробна промисловість повинна розвиватися поширюючи й реконструюючи місцеву групу заводів Укртемасу та утворюючи великий ливарний завод у складі місцевої промисловості, що випускає сіре литво й литво зкованого чавуну для радіаторів, котлів центрального палення, належно обробленої арматури; при чому металообробна промисловість загалом протягом 5-тиріччя зберегає свою питому вагу в державній промисловості Дніпропетровщини (6,6% в 1932-33 р. проти 6,4% в 1928-29 р.).

Таким робом уся металічна промисловість, включаючи сюди металургійну, машинобудівельну й металообробну, дає наприкінці 5-тиріччя 74,4% усього виробу державної промисловості округи проти 90,1 на початку 5-тиріччя; інакше кажучи вона зменшує свою роллю, тому що розвиваються такі галузі промисловості, як хемічна, швацька і часті лісообробна, галузь будівельних матеріалів та шкір й вуття.

Хемічну промисловість взявши, найширші перспективи серед її галузей має коксо-бензолна і тукова. Коксо-бензолна промисловість виникає на Дніпропетровщині в зв'язку зі збудованням на заводах ім. тов. тов. Дзержинського й Петровського потужних цехів з хемічними фабриками при них; при цьому гуртовий виріб цих фабрик повинен дати наприкінці п'ятиріччя до 9,6 мільйонів крб. Щодо тукової промисловості на Дніпропетровщині, то накреслено збудувати потужний комбінат з продуктивністю до 200 тис. тон суперфосфату, 105 тис. тон азотистого угноєння і 150 тис. тон сірчаної кислоти. Витрати на це становлять близько 43 мільйонів крб. Могутній розвиток в окрузі коксової продукції має забезпечити виробництво азотистого угноєння. Дніпропетровське, посідаючи центральне місце, щодо ринку збуту суперфосфату, й одночасно будучи за великого споживача сірчаної кислоти, що її велику силу потребує й суперфосфатна продукція, має більше плюсів щоб у ньому саме утворити згаданий комбінат. Замість теперешнього кістообробного заводу передбачає побудувати ще більший завод—30 тис. тон потужності, а витрати в 3,4 мільйонів крб. Нарешті в галузі хемічної промисловості плян передбачає побудувати фабрику штучного волокна з річним виробництвом до 2,400 тон, а витрати—16 мільйонів крб., з числа що їх за п'ятирічкою запроєктовано побудувати на Україні. Що так таки слід побудувати таку фабрику саме в Дніпропетровському говорить те, що в його районі є чимала хемічна промисловість, дешева електроенергія, достаток добротної води, сила робітників. Усі нові підприємства хемічної промисловості намічено по лінії централізованої промисловості. По лінії місцевої промисловості передбачається розвинути завод кисенно (кислороду) й оцетеліну, організувавши на ньому продукцію автогенно-котельних робіт, і збудувати завод галаметових продуктів.

Наслідком накресленого широкого нового будівництва наприкінці п'ятиріччя хемічна промисловість збільшить свою питому вагу до 5,2% в загальному виробництві державної промисловості округи. При цьому,

на початку прийдешнього п'ятиріччя, коли виявиться ефективність капіталовкладень у цю галузь, роля хем. про-ти підвищиться приблизно до 12%.

Також по місцевій промисловості передбачено широко розвинути швацьку промисловість, яку представляє в Дніпропетровському устаткована за останнім словом техніки швацька фабрика. Проти невеликої витрати на фабрику — в 852 т. крб. річний виріб її передбачено на прикінці п'ятиріччя збільшити в 10 разів, піднісши її виробництво до 70 міл. крб. Цим вона обслуговуватиме своїм виробом ціле Дніпропетровське й деякою мірою сумежні округи. Коли взяти на око накреслений розвиток швацької промисловості, вона є не тільки перша галузь серед місцевої промисловості округи, даючи до 66% усього її виробу; опріч цього вона є не аби яка галузь серед усієї державної промисловості округи, даючи наприкінці п'ятиріччя 10,6% усього її виробу.

Розгортається також і лісообробна промисловість округи в зв'язку з початим уже будуванням у Дніпропетровському великої фабрики будівельних матеріалів. На це витрачено до 4 міл. крб. А водночас лісопильна промисловість, не будучи забезпечена сплавом і сировиною, наприкінці п'ятиріччя сливе замирає. Питома вага всієї лісообробної промисловості більшає (до 3,4% проти 1,2% на початок п'ятиріччя); при цьому деревообробна галузь у цій галузі промисловості стає напівною.

Розвиток промисловості будівельних матеріалів передбачено головю по лінії нового будівництва. По республіканській промисловості намічено побудувати в Кам'янському цементний завод з продуктивністю до 1 міл. бочок жужлевого (шлакового) цементу; опріч цього по місцевій промисловості намічено збудувати два заводи цеглу й черепиці, два заводи алабастру, завод вапна, азбесту й лупця. При цьому останній завод передбачено пустити на жужловому цементі місцевого виробництва.

Питома вага промисловості будівельних матеріалів у всій держ-проті округи на прикінці п'ятиріччя дещо більшають (з 1,0 до 1,8%).

Серед інших галузей пром-ти накреслено поважно розвинути продукцію шкіри й взуття й харчсмаку (місц промисловість).

Промисловість шкіри й взуття наслідком розвитку фабрики механічного взуття й будування хромового заводу, переробивши 900 тис. шкір на рік, збільшує свою питому вагу в держпром-ті округи з 1,2% до 2,9%. Галузь харчсмакової пром-ти збільшує свою вагу до 1,2% проти 0,8% в зв'язку зі збудуванням олійні, макаронної фабрики і розвитку деяких дотеперішніх підприємств; а в тім вона не має того розвитку, що його вона може мати в умовах нашої округи. Дійти цього вона може лише у другому подальшому п'ятиріччі в зв'язку з будівництвом за пляном потужного кукурудзяного комбінату — 3,5 міл. крб. вартости. Основні цифри, які змальовують зростання наприкінці п'ятиріччя окремих галузей держпром-ти Дніпропетровщини, та їхню ролю в загальному виробі ось яка: (див. табл. на стор. 145)

Треба зазначити, що місцева трестована промисловість, збільшуючи свої розміри продукції наприкінці п'ятиріччя до 118.669 тис. крб. проти 13.565 тис. крб. 1927-28 р., цебто в 8,7 разів, побільшує й свою питому вагу в держпром. округи до 16,9% проти 6,4% в 1927-28 р.

Що ж до кустарно-кооперативної промисловості, то за пляном передбачено наприкінці збільшити її продукцію до 63,6 міл. крб. цебто на 229% більше, за випуск 1927-28 р.

В зв'язку з велитенським зростанням за пляном продукції дніпропетр. пром-ти, зростає й фактична робітвча сила, хоч значно менш.

Г а л у з ь	Випуск виробу в 1932-33 р. центр. промисловості	Випуск у цінах 1926-27 р. місц. трест. промисл.	До виробу 1927-28 р.		Питома вага в % до заг. вироб.
			Разом	В %	
Металургія	311.330	—	311.300	176,8	47,3
Машинобудівництво	134.970	—	134.970	1500,0	20,5
Металообробна	39.300	4.200	43.500	309,0	6,6
Хемічна	31.758	1.616	33.375	564,0	5,2
Лісообробна	12.680	9.615	22.295	822,5	3,4
Пром. буд. матеріал	6.900	4.881	11.781	513,0	1,8
Паперова	2.100	—	2.100	228,0	0,3
Швацька	—	70.026	70.026	1250,0	10,6
Поліграфічна	—	1.452	1.452	294,2	0,2
Шкіри й взуття	—	18.687	18.687	754,4	2,9
Харчєсмакова	—	8.191	8.191	488,0	1,2
Разом	538.038	118.669	657.607	296,5	—

оскільки весь п'ятирічний план побудовано на засадах ґрунтової реконструкції всієї пром-ти, піднесення ґрундисципліни й продуктивності праці; а це, звичайно, спричиняє значно менший попит на питому робочу силу.

По всій пром-ті округи наприкінці п'ятиріччя робітників збільшеться (без робочої сили по капітальному будівництву) до 83,2 тис. карб., або на 61% проти 1927-28 р.

По окремих видах промисловості, як збільшає робоча сила і питома вага кожного з них показує оця табличка:

	Число робітників в 1932-33 (в тис. чол.)	Відношення до числа робіт. 1927-28 р. в %	Питома вага	
			1927-28	1932-33
Держпромисловість:				
а) централізована	64,1	141,0	88,7	77,3
б) місцева	7,8	410,5	2,7	9,1
Кустарно - кооперативна промисловість	11,3	256,8	8,6	13,6

Як з цього видно, дужче більшає питома вага кількості фактичної робочої сили у місцевій промисловості, як наслідок, за планом, вельми великого темпу її розвитку. Дещо більшає й питома вага кустарно-кооперативної промисловості, не так коштом зростання її продукції, як коштом відсталості цієї пром-ти в розумінні техніки продукції.

Робітників державної (централізованої, місцевої) пром-ти округи розподілено на початку й наприкінці п'ятиріччя отак приблизно по окремих округах: (див. табл. на стор. 146).

Наведені дані показують, що ґрунтовні зрушення в промисловості округи віддзеркалюються і на динаміці в розподілі робочої сили. Наприкінці п'ятиріччя роль металургії сильно знижується у наслідок декотрого абсолютного зменшення фактичної в ній робочої сили, водночас і абсолютно й відносно більшає робоча сила в машинобудівельній і хемічній промисловості.

Для підприємств місцевої округової промисловості намічено відносно не велике зростання номінальної зарплати протягом п'ятиріччя в

Г а л у з і	Число робочих		Відношення числ. робоч. у 1932-33 до у 1927-28 р.	Питома вага	
	у 1927-28 р.	у 1932-33 р.		1927-28 р.	1932-33 р.
Металургія	39.290	37.566	95,6	82,0	51,6
Машинобудівництв.	1.971	14.320	757,0	4,2	19,8
Металообробна	3.056	5.170	169,0	6,6	7,1
Хемічна	434	4.662	1074,0	0,9	6,8
Лісообробна	743	3.190	431,0	1,3	4,4
Буд. мбтеріалів	430	1.480	344,0	0,9	1,8
Паперова	224	290	129,4	0,5	0,4
Швацька	651	2.986	458,6	1,3	4,2
Поліграфічна	161	546	221,0	0,3	0,7
Шкіри й взуття	241	1.877	571,3	0,5	2,6
Харчєсмакова	208	417	200,2	0,5	0,6

24,6%, що слід з'ясувати високим розміром зарплати проти пересічно-українського рівня і пересічно річного існування у місцевих трестах Дніпропетровщини на початку п'ятиріччя. По округових підприємствах союзного і республіканського значення пересічна місячна зарплата повинна зрости наприкінці п'ятиріччя на 31,4%. Щодо продуктивності праці, то за пляном запроєктовано збільшити продуктивність по підприємствах місцевої пром-ти в 114%, а по підприємствах союзного й республіканського значення в межах 80—127%.

Природно, що надзвичайно інтенсивний темп розгортання промисловости Дніпропетровщини потребуватиме чималу силу капіталовкладань. Зниження вартости будівництва, врахувавши загальний їх розмір по всій промисловості округи, за пляном становить—512.347 тис. карб. З цієї суми на долю підприємств союзного й республіканського значення намічено витратити 487.614 тис. карб. чи 95,5% загальної суми, на долю місцевої промисловости 22.233 тис. карб., чи 4,3% загальної суми і по лінії кустарно-промислової—2,500 тис. карб. При цьому з витрат на місцеву промисловість передбачено вилучити 1.600 тис. карб. на розвиток і підтримку дрібної кустарно-промислової та сільсько-господарської промисловости. Капітальні витрати по окремих галузях державної промисловости розподілено ось-як:

Г а л у з і	Витрати в тис. карб.		Загальний розм. витрат	Питома вага в %
	Центральн. промисл.	Місцева трест. пром.		
Металургія	267.192	—	267.192	52,7
Машинобудівництво	139.395	—	139.395	27,4
Металообробна	11.807	5.250	17.057	3,4
Хемічна (загальна)	59.187	1.255	60.438	11,9
Лісообробна	4.798	737	5.545	0,9
Буд. матеріалів	4.057	3.655	7.712	1,5
Паперова	1.174	—	1.174	0,2
Швацька	—	852	852	0,2
Поліграфічна	—	512	512	0,1
Шкіри й взуття	—	3.061	3.061	0,6
Харчєсмакова	—	6.301	6.301	1,0

З таблиці читач бачить, що найбільше капіталів буде вкладено в металургію, будівництво машин і хемічну промисловість. При цьому на нове промислове будівництво передбачено вкласти по лінії централізованої пром-ти—200 міл. крб. і по місцевій промисловості—15 міл. крб. Разом це дає 215 міл. крб., чи 42% усіх витрат. Будівництво машин і хемічну промисловість розвиватиметься мало не виключно коштом будівництва нових промислових підприємств; так розвиватимуться також і ряд другорядних галузей, і місцева промисловість у цілому.

А металургія розвиватиметься виключно коштом реконструкції і поширення дотеперішніх підприємств.

Д. 3—К

Деякі зауваження до Одеської п'ятирічки

(в частині сільського господарства)

На цей день Держплан вже розглянув 30 округових перспективних планів.

Серед них було чимало планів дуже цікавих в тій чи іншій їх частині. Були дуже вдалі плани з погляду метод побудування їх, з погляду підходу до використання місцевих можливостей, з погляду розвитку всього народного господарства на базі місцевих енергетичних ресурсів та ін.

Але ж всі ці плани, як правило, у якійсь своїй частині, у якійсь галузі мали ту чи іншу хибу: то надто захоплювалися новими установами і ігнорували місцеві умови й особливості округи, то припускали значні методологічні помилки, то виявляли надто багато обережності, проектуючи „запас на міцність“ в таких розмірах, що доходив до нецільного використання господарчих ресурсів, то, навпаки, складали такий план де всі зв'язки між окремими галузями надто напружені, де всі елементи плану брались з розрахунком лише на максимум сприятливих умов; були й такі, що на все дивилися лише з своєї дзвіниці і виявляли тенденції будувати добробут своєї округи на ресурсах інших округ, хоч би й на шкоду цим останнім і т. д. й т. д.

Складачам Одеського плану пощастило уникнути всіх вказаних хиб. Характерною рисою цього плану, перш за все, є те, що всі частини його розроблено в однаковій мірі добре, — кожна галузь в плані посідає належне їй місце, а всі окремі частини плану між собою ув'язані, а самі зв'язки і досить міцні і без зайвого „запасу на міцність“.

Місце не дозволяє детально проаналізувати всі частини плану, і тому доводиться обмежитись розглядом лише де кількох найхарактерніших його елементів.

Одеський план і Республіканська п'ятирічка. Слід перш за все відзначити, як позитивну рису Одеського плану, те, що він свідомо й рішуче вносить корективи до Республіканської п'ятирічки. Одеська округа наважилася (а це округам здебільшого не щастить зробити) не рахуватися з Республіканськими проектуваннями, коли вони на думку округи суперечать розвитку сільського господарства Оदेशини. За добрий приклад цього може стати план розвитку виноградарства.

За Республіканським перспективним планом за 5 річчя площа виноградників на всій Україні має збільшитись з 41,7 тис. гектарів до 60,9 тис. або на 19,2 тис. гектарів. Одеський план проектує поширити площу виноградників на 16,4 тис. гектарів (з 17,4 тис. гект. до 33,8 тис.

гект.). Себ-то Одещина претендує на 85% всього приросту площі виноградників, в той час як самі виноградники Одещини складають лише біля 40% Української площі їх.

Отже виходить, що на решту округ з перспективами для розвитку виноградарства, і в яких нині розташовано біля 60% всіх виноградників, залишається за Українською п'ятирічкою лише 15% всього приросту або 2,8 тис. гектарів. Інші округи таким приростом, безперечно, задовольнитись не можуть. Лише за планами 3-х округ: Маріупільської, Херсонської та АМСРР проектується збільшення площі виноградників більше ніж на 15 тис. гектарів. Виходить, що десь припущено помилку, або ж в Республіканському, або ж в округових планах і зокрема в Одеському.

Однак, проаналізувавши Одеські проектування доводиться визнати, що з початку й до кінця план обґрунтовано, що такий розвиток цілком можливий і, що найголовніше — переробку й збут продукції виноградарства забезпечено так з технічного, як і організаційного погляду. Разом з тим план доводить, що потенційно можливі округи в цій галузі такі великі, що спроби зменшити розвиток виноградарства призвели б лише до того, що площа виноградників була б все одно велика і лише дуже б знизилась їх якість, бо в такому випадкові більше виноградників закладалось би з „прямих продуктів“.

Не можна не відзначити тут ще й того, що в своїх проектуваннях Одеський план має на увазі і перспективи розвитку виноградарства сусідніх округ і проектує вирощування посадкового матеріалу не тільки для себе, а й для сусід.

Все це дає підстави вважати, що проектування Одеського плану, що до виноградарства, ближчі до реальності ніж республіканська п'ятирічка, і як що треба внести корективи, то не в Одеський план, а в Республіканський¹⁾.

За другий показник самостійності Одеської округи в справі накреслення перспектив розвитку сільського господарства можуть стати проектування Одещини в частині молочного господарства. Одещина проектує збільшення кількості корів за 5-річчя на 20%, тоді як Республіканська п'ятирічка дає для ступу лише 10,1%. Порівнююче скромні нестачею кормових ресурсів, а Одещина в своєму плані цілком довела можливість забезпечити запроєктовану кількість худоби кормом і тим самим (та й всіма іншими моментами) довела і реальність свого плану розвитку молочного господарства.

Остаточно переконає в реальності Одеського плану той факт, що зроблена зовсім недавно спроба підійти до накреслення перспектив розвитку степового сільського господарства не в цілому, як то робилося досі, а по окремих районах (4 райони), показала, що Одещина мала цілковиту рацію проектувати такий розвиток молочного господарства. Тут знову такі Одеський план дає дуже цінні корективи для плану Республіканського, а не навпаки.

Оці два приклади та й ціла низка інших дають право сказати, що Одещина вдало знайшла своє місце й роль як складова частина Республіки.

* * *

Співвідношення окремих галузей сільського господарства в Одеському плані. Кожна складна будова і в тому

¹⁾ До речі тут слід зазначити, що при обговоренні Одеського плану виноградарства представник НКЗС, що брав участь у складанні Республіканського плану, мусів визнати, що Одеський план в частині виноградарства реальний.

числі й перспективний план повинен мати міцні зв'язки між окремими елементами. В сільсько-господарському плані за найголовніший зв'язок править безперечно кормовий баланс. Він дає можливість виявити в якій мірі ув'язані між собою найголовніші галузі сільського господарства — рільництво та скотарство. Мало того, в самому процесі побудови плану розробка кормового питання вказує можливі й доцільніші шляхи й темпи розвитку окремих галузей. Оскільки ж кормові ресурси Одеської округи правлять за мінімум для розвитку скотарства, то Одещина цілком вірно зробила, почавши побудову свого плану з кормового питання.

Одеський Окрплан зробив глибоку аналізу сучасного стану кормового питання і прийшов до висновку, що теперішні кормові ресурси не дозволяють поширювати далі продукційне скотарство (цим округу пояснює той факт, що за останні 3 роки кількість корів майже не збільшувалась). Всі інші умови, особливо ж вигідне економічне положення, досить гарний породний склад молочної худоби і сприятливі організаційні можливості рішуче говорять за цілковиту доцільність посиленого розвитку молочного господарства. Округа мусіла рішуче взятися до розв'язання кормового питання і розв'язала його, треба сказати, цілком вдало.

Кормовий баланс Одещини це не наслідок спроб на чому б не стало звести його (баланс), (а як де не зводиться, то стягти), а природний результат серйозної роботи над розв'язанням кормового питання. Кормовий баланс Одеської округи складався не для того, щоб показати, що вже готові проектування плану вірні, а для того щоб знайти вихідний пункт для цих проектувань.

Самі складачі плану зазначають, що праця над кормовим питанням і складанням кормового балансу, з'окрема, примусила їх по декілька раз переробляти план розвитку скотарства й рільництва, поки нарешті шляхом оцих поступових варіантних наближень вони не дійшли до такого співвідношення, яке задовольняло всі перспективні потреби й можливості. Себ-то тут вивчення кормового питання й складання балансу править за вихідний пункт при складанні плану. І цей шлях для тих округ, де корм в мінімумі, безперечно єдиний вірний шлях.

Одещина нині відчуває недостачу по всіх видах корму — грубих, соковитих і концентрованих, себ-то, як що можна так сказати, всі види кормів у мінімумі. Справа з грубим кормом в Одеському плані вирішується звичайним, так би мовити, способом — збільшенням площі сіяних трав.

Не являє будь яких труднощій з сільсько-господарського погляду і справа про концентрований корм.

Сільське господарство дає цілком достатню продукцію для задоволення кормових потреб безпосередньо (зернові корма) і після переробки с.-г. продуктів на промислових підприємствах (макуха, висівки).

Те, що нині сільське господарство використовує недостатню кількість концентрованого корму (переважно покидів с.-г. промисловості), обумовлюється причинами, що лежать по-за межами сільського господарства. Роля сільсько-господарської частини плану довести доцільність і необхідність використовувати ці покиди в нашому сільському господарстві, замість того щоб експортувати їх. Одеська округа й з цим завданням цілком впоралася, довівши, що коли макуха й висівки не повертатимуться в с.-г., то ми не зможемо далі помітно збільшити свою експортну продукцію масла.

Характерно, що така концепція в плані відбулася й на організаційних його моментах. Так, наприклад, округа проектує, щоб контракція молока для маслозаводів провадилася на основі постачання макухою й

висівками. На певну кількість молока повинно видавати відповідну кількість макухи та висівки. В справі вирішення кормового питання, в частині концентрованих кормів цікаво ще відзначити проект побудови заводу комбінованих кормів. Виробництво комб. корму при досить розвиненій товаровості молочного господарства безперечно призведе до раціоналізації використання концентрованих кормів (одноманітний склад споживних речовин корму) і спростить товарообмін між продуцентами молока й молокоперероблюючими підприємствами та іншими споживачами його (легше встановити еквівалент між молоком і кормом). До того ж наявність в Одесі консервних фабрик дасть можливість використати і покиди цього виробництва як складову частину комбінкорму.

Що до соковитих кормів, то тут посушлива Одещина з досить критичного становища виходить прямо блискуче. І не через те блискуче, що запроєктувала у широкому масштабі силосування — цей найрадикальніший спосіб виробництва соковитого корму, а тому, що вже теперішня робота цілком перекоує в реальності цього заходу. Той факт, що силоси за останні роки росли на Одещині надзвичайним темпом (1925 р.—2 ями; 1926 р.—12 ям; 1927 р.—127 ям; 1928 р.—2160 ям, 56 півбашти та 8 башт.) і де далі все поширюється, факт швидкої організації скотарсько-молочарських товариств і колективних об'єднань, що ведуть перед у справі силосування, дають підстави визнати план силосування на Одещині, а з ним і план задоволення скотарства соковитими кормами за реальний.

Населення цілком усвідомило собі значіння силосування, переконалося в тому на досвіді і тепер тут є такі села, що майже в кожному дворі можна знайти силосну яму. І коли й будуть перешкоди на шляху силосної справи в Одещині, то хіба через те, що не вистачить цементу на закладку ям.

Належну увагу віддає Одещина й справі літньої годівлі, проектуючи закладку люцерників на приселищних толоках (вірніш вигонах) та утворення штучних випасів.

Отже можна вважати, що основний зв'язок в сільському господарстві округи — кормове питання — вирішено вдало.

Так само вдало Одещина підходить і до інших елементів зв'язку між окремими галузями сільського господарства, а також і до зв'язків між сільським господарством та іншими галузями народного господарства і природними та економічними умовами округи.

Заходи до утворення стійкого сільського господарства в Одеській окрузі. Чи забезпечує Одеський план стійкість сільського господарства проти несприятливих природних явищ і посухи з'окрема?

Посуха та й інші несприятливі природні явища відбиваються перш за все на рілльництві, але це зовсім не означає, що рілльництво зазнає від того й найбільшої шкоди. Неврожай якогось-то року знищує наслідки праці в рілльництві лише за один рік, тоді як в скотарстві неврожай призводить до витрат основного капіталу — наслідків праці багатьох років. Тому то відбудовчі процеси в рілльництві йдуть значно скоріш ніж в скотарстві і, якщо відновлення рілльництва на практиці йде також повільним темпом, то лише через недостачу тяглової сили, себто знов таки первопричиною цьому є занепад скотарства. Щоб забезпечити стійкість скотарства; треба перш за все забезпечити стійкість кормової бази, підсилюючи значіння тих кормів, що не залежать або залежать у незначній мірі від метеорологічних умов року. До таких кормів належить перш за все силосовина; те що в кормовому балансі Одеської округи вона відіграє й нині велику роль, а за планом значіння її ще

має посилитись, дає підстави визнати, що „посухотрівкість“ скотарства забезпечено. Досвід цього року показує, що в тих, господарствах, де було закладено силоси, зменшення худоби майже не відбулося, тоді як взагалі загибель худоби на Одещині складає біля 30%.

Дуже часто в округових планах можна зустріти твердження, що вже само збільшення питомої ваги скотарства призводить до стійкості. Це далеко не так, і можна навести чи мало прикладів з тих же самих планів, де збільшення питомої ваги скотарства створює лише ризик більших втрат від посухи.

Посухотрівкість самого рільництва в Одеському плані забезпечується значним збільшенням питомої ваги незернових культур (38% до 15%) і крайною організацією рільництва з запровадженням протипосушливих сівозмін.

Передбачені в плані зміни структури всього сільського господарства те ж прямують до надання господарству стійкості. Значно збільшується питома вага городництва, садівництва, виноградарства, які у значно меншій мірі терплять від несприятливих метеорологічних умов.

Крім вказаних вище змін у сільському господарстві, спрямованих до надання господарству стійкості, Окрплан віддає належну увагу і заходам меліоративного порядку. За 5-річчя передбачено зрошення 4.400 гектарів наддністрянських земель (крім 1.300 гектарів вже зрошених), осушення 3.880 гектарів Дністровських плавнів, та ціла низка дрібних зрошувальних робіт. Запроєктовано також переведення у широкому масштабі підготовчих робіт до зрошування. Зокрема Окрплан докладно опрацював проєкт зрошення 37 тис. гектарів в Наддністрянському районі. Цей проєкт безперечно треба розглядати як добрий вияв місцевої ініціативи. Можна лише побажати, щоб скоріш почалося переведення його в життя.

Разом з тим план Одещини проєктує і цілу низку інших заходів, спрямованих на боротьбу з несприятливими явищами природи. Одещина вже почала закладку лісових полезахисних смуг і за 5-річчя передбачає далі розгорнути цю роботу, охопивши за 5-річчя 2.200 гектарів. Слід тут одначе зауважити, що справа з закладкою лісових полезахисних смуг на Одещині ще дуже не ясна. Досвід показує, що лісонасадження на Одещині справа надто трудна і тому утворення лісових смуг в деяких частинах Одещини зустріне великі перешкоди. Слід би було Одещині зробити спробу утворення нелісових полезахисних смуг (з кукурудзи, сорго та інш.).

В Одеському плані є ще чи мало цікавих рис, але на них ми зупинятися не будемо. Наприкінці ще слід сказати де кілька слів про єдину більш-менш істотно хибу в Одеському плані — проєкування в частині тяглової сили. Одещина проєктує збільшення кількості тяглових одиниць на 40%, а зменшення навантаження тяглової одиниці на 19%. На проєкуваннях в цій частині, очевидно, відбилися ще дуже свіжі спогади про ті роки, коли і кількість, і якість засіву обумовлювалась переважно кількістю тяглової сили, і в зв'язку з цим виникає й бажання як найскоріше й повніше забезпечити сільське господарство тягловою силою. Це й призвело до перебільшених проєктувань. Зменшення навантаження тяглової одиниці Одеська округа обґрунтовує потребою поліпшити обробку ґрунту й догляду за рослинами. Проти того, що поліпшити якість обробки треба, заперечувати не доводиться, але ж за передбаченим планом рішуче змінюються самі умови використання тяглової сили в напрямку до повнішого використання останньої. Вже той факт, що усупільнення охоплює на кінець 5-річчя 40% земельної площі Одещини, дає підстави розраховувати на значне змен-

шення відносної потреби на тяглову силу. В усупільнених господарствах одиниця тягової сили обслуговуватиме площу в $1\frac{1}{2}$ -2 рази більшу ніж в індивідуальному. (Так проектує у пізнішому варіанті плану усупільнення й сама округа).

Не аби яку ролю в справі раціоналізації використання тягової сили відіграватиме ще й зміна у співвідношеннях культур, що призводить до рівнішого розподілу робіт в часі й дає можливість обійтися меншою кількістю тягової сили, для обслуговування тієї самої площі. Та й самі розміри збільшення коней (+ 40%) такі великі, що їх здійснити було б важко. Природний приріст такого збільшення коней не покриє, а передбачений округою довіз біля 20 тис. коней не можна вважати реальним. Нарешті слід висловити побажання, щоб Одеська округа організувала вивчення впливу Одеси, як великого центру, на сільське господарство околиць районів. Одеса з цього погляду має чимало дуже характерних рис (порт, велике місто, курорт), і вивчення їх безперечно дасть багато цінного матеріалу для уточнення другого варіанту плану взагалі і перспектив розвитку сільського господарства в районах впливу Одеси зокрема.

Закінчуючи — хочеться сказати: Дайте Республіканському Держпланові 41 таку п'ятирічку, як Одеська, і він складе чудесний і реальний план розвитку сільського господарства України.

В. К. СВОДОВСЬКИЙ

Катеринопільське родовище бурого вугілля на Уманщині

(Коротка інформація)*

Катеринопільське родовище бурого вугілля займає терен лісової дачі на сході від містечка Катеринополя в басейні річки Гнилий Тикіч та в 2-х км. від залізничної станції Звенигородка. Воколиці знаходиться шість цукроварень, а саме: Вільховецька, Тальнівська, Кисилівська, Шполянська, Почапінська, Майданецька та чотири містечка: Тальне, Звенигородка, Катеринопіль, Шпола. Про два перших настирливо встає питання електрофікації. Окрім вугленосної площі спогаданої дачі, вже дослідженої та експлуатованої, буре вугілля залягає в багатьох сусідніх селах, а саме: Юрківці, Залізничці, Новоселиці, Скаліватці та інших. Двадцять кілометрів на північ простягається в околицях Бужанки та Почапінцях теж в Басейні Гнилого Тикіча другим буровугільний басейн, досі дуже мало досліджений.

Буровугільне родовище Катеринопільської дачі досліджене досить детально не лише з геологічного, а й з промислового погляду, й посідає

*) Література: 1) Горний журнал 1877 р., 1878 р., 1879 р., II т. 1891 р. статті інж. А. Долинського та К. Ржонсницького. 2) Труды Центр. Управл. пром. разведок, вып. IV М. 1922, інж. Гинсбург „Геологический очерк бурых углей Киевской губ. Эта работа дает консолидированный нарис та історію Катеринопільського родовища з початку його існування по 1920 рік. 3) Научно-Технический журнал № 7—10 за 1927 г. і № 1—3 за 1928 год. статті інж. А. Вовіалкіна „Бурные угли Украины“. 4) Праці І-го З'їзду дослідників продукції сил України т. I Геологія. ДВУ 1926 рік, статті проф. Червинського. 5) Укргеолком Екон. п-в Д 600 4-3 мат. 2Я. 6) Журнал 5-й очередини сессии Звенигородской Земской Управы за 1915 г. 7) Журнал Киевск. губ. ЗКОСО 22 год, ст. інж. Шеаковнікова и др.

значно довший експлоатаційний період ніж інші буровугільні родовища Республіки, не вилучаючи підмосковного. Територія Катеринопільського родовища посідає за підрахунками різних дослідників такі запаси вугілля:

Д о с л і д н и к и	Для площі	Загальний запас	На площі одного гектара
Долинський та Фаас	330 гект.	5,740 міл. тон.	17,4 тис. тон.
Кобецький	175 "	2,500 "	14,3 "
Ржонсницький	54 "	0,666 "	12,3 "

Адже можна вважати, що запаси Катеринопільської дачі певно встановлені. Кількостно вони складають більш за одну п'яту всіх досліджених запасів цього вугілля України, причому залишається окреслити запаси сусідніх сел. Гельмерсен передбачає значне простягання буровугільних шарів.

Вугілля залягає двома, а іноді трьома позомами серед глин та пісків палеогенового віку, на глибині 18—36—50 метрів. Зверхні шари посідають вугілля перемішані з піском ясно-сірого коліру, завтовшки до 1 метра (максимум). За свідомством Долинського, й зверхній шар експлуатувався з зиском. Неглибоке залягання дозволило в свій час здобути чималу кількість вугілля, переводячи роботу відкритими штольними від кар'єра. Долишній позем пересічно 2—3 метри завгрубшки при максимумі 9 метрів.

В 1917 р. на дослідженій інж. Ржонсницьким (між іншим він є найобережніший в підрахованні запасів), але ще не виробленій площі заклав три контрольні свердловини горн. інж. Вopілкiн. На глибині приблизно 46 метрів у всіх 3 свердловинах натраплено на нижчий позем вугілля до 5 метрів завгрубшки. Над ним лежить пливун до 0,7 метр., вище якого є два прошарки вугілля загальною біля 1 метра. Пливун спогдає в своїх працях і інж. Доличський: в водовідливний шахті він давав щось біля 1,5 куб. метра води на годину. При сучасній техніці, це не може грати поважнішої ролі в експлоатації копальні.

Один із перших, невідомий досі в фаховій літературі, досвід на спалювання переводив в 1880 році директор Вільхівської цукроварні Зенович. Паливні казанів перероблено спеціально для досвідів. Встановлено, що 19880 куб. метрів бурого вугілля дають ефект тототний як 18100 кубметрів дров, „що рівняється 90 десятинам лісу“, додає інформатор. В 1915 р. досвіди переводила Шполянська цукроварня (директор Бичков), де для цього перероблено паливні системи Вільтона та додано штучну парову тягу. Останнє мало метою використати з максимальним корисним коефіцієнтом буровугільні гази, яких в цьому паливі знайдено 40—50%.

Старі технічні аналізи цього вугілля подають таке:

Вуглецю	43,4—50%
Попілу	4—6—10—15%
Сірки	1—4%

при тепловій спроможності 4120—5000 калорій.

Аналіза висушеного на вітрі вугілля, добутого в 1917 р. із одної свердловини, на її різних глибинах, знайшла:

	1-й зразок	2-й зразок	3-й зразок
Вогкості	18,1%	16,0%	22,2%
Газових річовин	40,7%	49,4%	46,6%
Попілу	7,9%	7,3%	8,2%
а теплотність біля . 5500 кал.	—	—	—

Нарешті останнє дослідження проф. Червінського в 1925 році ось як характеризує це паливо: вугілля горить коротким полум'ям, в нижній частині довгим: і питома вага—1,17—1,23. Суха перегонка дає: води 16,5—50%, смоли 4,77—12,3%, коксу (неспікаючогося) 55,0% та газових речовин 16,2%. Брикетується без стороннього цементу.

Всі знавці буровугільної справи на Україні твердять, що Катеринопільське родовище у багатьох відношеннях займає перше місце. Інжен. Гінзбург вважає, що найкраще досліджений район на Україні це басейн системи Гнилого Тикіча. Гірн. інж. Вопілкін та Шолковніков тотожньої гадки.

Початок Катеринопільських розробок припадає 1871 р. Первісно вони переводилися за рахунок Тальнівської цукрової гр. Шувалова, але робота розгорнулася допіру з переходом розробок до Вільхвецької цукроварні гр. Потоцького. Дослідження вугленосної площі провадилося досить систематично, про що свідчать численні данні, розкидані по фахових журналах 2-ої половини XIX віку. Дослідження ці мали не вузько утилітарний характер; рівночасно досліджувалося геологічне походження вугілля, палеоботаніка поземів, при чому, наприклад, було викрито кілька невідомих досі відмінків рослин палеогенового віку, то-що.

В часи найбільшого розгортання на копальні працювало більш сотка робітників, побудовано косарні, лазню, господарчі будинки, механічні двигуни, що опалювалися власним пресованим паливом. За 26 років праці копальні здобуто 174 тис. тон, з чого в 1886 р. припадає максимум річного здобутку—14,3 тис. тон. За останні п'ять літ вартість 16 кг. вугілля складала франко копальня 3,5 коп., а франко Вільхвецька ц-ня (відлеглість 10 км.) 5,25 коп.

Збудова залізниці Цвітково - Христинівка залило район Донбасівським вугіллям й поволі здобуток в Катеринополі завер.

Спогадали про місцеве вугілля допіру в 1915 р., коли розхитаний війною транспорт не справлявся з доставкою для цукроварень кам'яного вугілля. Розвідочні роботи з рівночасним здобутком переводили відразу аж 4 цукроварні: Тальнівська, Вільхвецька, Почапінська та Шполянська.

Матеріалів з цих часів досі не знайдено. В околиці почалася спекуляція селянськими землями, бо приватні особи почали скуповувати вугленосні частки; нещодавно довелося бачити контракти на оренду в одного селянина із с. Залізнички 3 дес. землі за 5000 крб., датованого квітнем 1916 року.

Випадки 1917-18 р. р. тільки на короткий час припинили розробку. Паливна криза спонукала Київську губ. РНГ поновити дослідження буровугільних родовищ, для чого утворено „Відділ по здобуткові та дослідженні б. вугілля“. На лихо дезорганізований транспорт став за причину з ґрунту неправдивої постановки роботи. Найбільш уваги й коштів кинули (20—21 роки) на сусідуюче з Київом Вишгородське родовище, яке посідає незначні запаси та до того невеличку ґрунзину вугленосного шару—0,4 до 0,1 метра. Натомість Катеринопільське родовище непорівняльно краще досліджене, з п'ять крат більшими запасами, але відлегле від Києва на 300 км., грало ролю „Hinterland'у“, а тому отримало мінімум уваги, коштів та устаткування. Це все гуртом разом з відродженням Донбасу спричинило занепад буровугільного діла на Правобережжі.

Катеринопільська лісова дача поросла рідким лісом мішаних гатунків підлісок теж рідкий. Досліджена вугленосна площа охоплює 1-й, 2-й частину 3-го, 4-го та 5-го кварталів, разом біля 250 гектарів. Вироблені терени складають у Шпуринської та Кудринської розробки не більш

50 гект. На просторині 650 метрів між обидвома розробками знаходиться невикористана, але промислово розвідана інж. Р ж о н с и ц ь к и м, площа. Саме на ній в 1917 році тут заклав три контрольні свердловини інж. В о п і л к і н., натрапивши кожна на позем вугілля біля п'яти метрів. На місці свердловини ч. 2 в кварталі № 3 закладено розвідну шахту й розпочато проходження штреків, але політичні випадки загальмували роботу. Шахта ця чисто випадково законсервувалася: зберіглося навіть її внутрішнє устаткування.

Адже маючи промислово-розвідану та проконтрольовану площу з шахтою на ній, можна-б без значної затрати капіталів на попередні роботи розпочати здобуток бурого вугілля. Розуміється, рівночасно доведеться проводити промислову розвідку за для поширення вугленосної площі. Останню роботу буде значно здешевлено, якщо пощастить знайти мапи розвідок та відповідні журнали робіт по свердлуванню.

Л. КРИЖОВ

Бюрократизм у системі державного монополістичного капіталізму

(Про книжку Германа Бенте „Організована негосподарність“) *)

Останніми роками на капіталіст. заході та особливо в Німеччині почала підноситися й приковувати громадську увагу проблема про негосподарність у господарському житті. Цілий ряд видатних буржуазних вчених — Вернер Зомбарт, Макс Вебер, Шмаленбах, Габленц — говорять про одне й теж; про збільшувану бюрократизацію господарських процесів усередині капіталістичного господарства. Цей процес бюрократизації найбільше зв'язаний з подальшою концентрацією й централізацією капіталу, розвитком як монополістичних, як і державно-монополістичних об'єднань. Дехто з тих вчених оцінюють факт згаданої бюрократизації дуже песимістично, ба навіть вбачають у ній ознаки майбутнього занепаду культури (Макс Вебер). Інші все ж прагнуть зарадити собі з цим.

Книжка Бенте „Організована негосподарність“ надзвичайно цікава на те, що саме у ній маємо не тільки аналіз бюрократизму в сучасній капіт. господ. системі, але й також подано рецепти, як би рятувати цю систему, систему, звичайно, великого капіталу. Написано її за доби раціоналізації німецького народного господарства. І книжка хоч як проти авторової волі такечки виявляє деякі глибинні суперечності відносної стабілізації капіталізму, показує правдиву обмеженість і відносність тої раціоналізації, що її про всяку ціну організований капіталізм хоче здійснити. Порушена у цій книжці проблема має й для нас вельми актуальне значення. Справді, за теперішньої доби соціалістичної реконструкції з великою силою випинаються питання, як посилити боротьбу з бюрократичними перекокручуваннями нашого апарату, які є будь що будь чималим лихом і гальмом нашому соціалістичному будівництву. З цього погляду справу беручи, слід ознайомитись нам з літературою про бюрократизм на заході. Чому? Так бо роблячи можемо висновити силу вельми інтересних економічних тверджень, порівнянь, ба навіть від цього можливо матимемо користь і для конкретно-практичної боротьби з нашим бюрократизмом, хоч тут і там соціальна структура принципово різна.

Основна мета праці Бенте це дослідити природу, форми вияву, народньо-господарські наслідки від негосподарности (Unwirtschaftlichkeit), яка випливає з очиновленого і по чиновничому організованого господарства. Інакше сказати: вивчити марнотратство господарських діб в зв'язку з бюрократизацією господарства. Бенте також шукає іще методів, як перемогти оцю бюрократизацію господарства і накреслює ці методи.

*) D-r Hermann Bente, Organisierte Unwirtschaftlichkeit, die ökonomische Gestalt verbeamteter Wirtschaft und ihre Wandlung im Zeitalter des gesamtwirtschaftlichen Kapitalismus. Verlag von E. Fischer. Jena 1929.

Книжку авторову поділено на 5 розділів: 1) суть „організованої негосподарності“, 2) форми, 3) передумови, 4) наслідки, 5) метаморфози. І розглядаючи його книжку простуватимемо за його ж викладом.

У першому розділі „Суть“ автор пробує визначити зміст поняття організованої негосподарності і давши це мати собі точку опертя для свого подальшого аналізу. Згідно з цим, автор дає цілісіньку драбину надзвичайно абстрактних понять. До них належать: порядок, організація підпорядкування принципів економії, то-що.

На думку Бенте господарські організації бувають двоєкі: економічні і неекономічні. Тому, що авторова термінологія своя особлива, спинимося й висвітliamo той логічний зміст, що його Бенте вкладає в ці терміни. Під економічною організацією слід розуміти таку господарську організацію, яка всі свої внутрішні процеси, як і розміщення своїх частин підпорядковує принципів економії. А принцип цей такий: одержувати щонайбільший ефект з щонайменшими витратами. За приклад такої (економічної) організації може правити гаразд налагоджене приватне підприємство, що постійно прагне знижувати продукційні видатки.

Неекономічна господарська організація це та, що не додержує цієї засади, незалежно від того чи вона ставить собі таку мету, чи ні. Тому організовану негосподарність, як форму неекономічності, можна знайти тільки в неекономічних господарських організаціях. Але ці останні своєю чергою розпадаються на 3 види: 1) ті, що прагнуть дійти мети (nur zielbezogene), 2) ті, що прагнуть дійти мети далекої від економічного принципу (fremdwertbezogene) і 3) ті, що орієнтуються на засоби (mittelbezogene).

Перший тип господарських організацій визначається на те, що процес досягнення господарської мети (мати зиск або споживати) не припадає з підпорядкуванням цілого цього процесу економічному принципів. Приклади такі: кепсько налагоджене підприємство, бо не вміє халяїнувати, або кепсько організоване державне підприємство чи підприємство під захистом монополій. Другий тип організацій характерний підпорядкуванням своїх функцій негосподарним або „чужим“ для господарства задачам чи цінностям. Ознаки цього другого типу це: політичні, етичні, чи релігійні критерії, в господарське життя вношувати відповідними організаціями. Третій тип визначається на те, що мету, яка має розміщати всі розміщення частин організації, уся внутрішню структуру, витісняє яка небудь частина організації; або інакше кажучи: засіб дійти мети перетворюється на самоціль. Оці власне бюрократизовані організації і являють собою організовану негосподарність. Суть організованої негосподарності в тому, що засіб, перетворившись на самоціль, викликає негосподарність.

Означення Бенте вельми яскраво викриває всеньке його теоретичне убожество. Аж двадцять дві сторінки „гри в дудочку“ потрібно було, щоб наторочити на сухеньку нитку формально-ідеалістичного методу ряд блідих дефініцій і врешті дійти плаского висновку, що організована негосподарність це наслідок перетворення форми і засобу на самоціль. А слід було б якраз і почати з цієї одної, банальної ознаки та збагатити поняття організованої негосподарності конкретним життєвим змістом. За Бенте слід це прикласти до всіх часів, а взаправду цього поняття аж ніяк не вилачить зі системи категорій високо-розвинутого капіталізму. Організована негосподарність це наслідок обюрократчування підприємств у добу державно-монополістичного капіталізму. Це є та сума розтрата дібр, яка випливає з бюрократизації та яка зникає вкупі зі зникненням чи подужанням державно-монополістичної бюрократизації,

У другому розділі Бенте спиняється на формах організованої негосподарності. Таких форм він нарахує три: 1) урівняння цінностей (*Egalisierung der Werte*), 2) орієнтація на засоби (*Mittelbeziehung*), і 3) підпорядкування форми й речі (*Vorrangsstellung der Form und der Sache*).

Урівняння чи егалізування цінностей є собою розповсюджене явище в бюрократизованих господарських організаціях і державних установах... Воно полягає в тому, що всі трудові завдання й чинники трудового процесу набувають однакового значення. Не вдаючися в питання, що ці завдання мають різне реальне значення, вони повинні бути виконані одноманітним порядком, „нормальним“ способом у всіх посліdnix етапах її виконання. Ілюструючи свою думку, Бенте наводить ряд прикладів урівняння цінностей з практики Німеччини. Так, параграф 87 положення про міністерство говорить, що державний секретар повинен кожні 3 місяці перевіряти й затверджувати список подорожі урядовців міністерства в Берлін. У додаткові книжки, Бенте наводить ще приклад урівняння цінностей, а саме лістування саксонської фінансової управи зі спілкою промисловців Саксонії з приводу недоплатених по векселю 10 пфенігів гербових марок.

Урівняння часто-густо виникає через встановлення постійного поділу праці. Це тоді, якщо поділ цей ґрунтується на обчисленні загального обсягу трудового навантаження на кожного урядовця, виходячи з одного випадку, не беручи на увагу можливої зміни цього обсягу праці. Так утворюється негосподарний, бюрократичний „задубілий поділ праці“. Приклад на це: робота пошти, коли перед одним кінцем стоїть величезна черга покупців, а підчас того іншим біля другого віконця хоч байдки бити. До цієї групи прикладів стосується також і „задубілі квоти“ в картелях.

Урівняння цінностей з розподілом навантажень серед робітників може бути і тоді, коли кваліфікованому робітникові навантажують працю, що її міг би виконати і некваліфікований робітник. Бенте особливо зашкідливі вважає ті випадки, коли різностатні види праці втискають в одні й ті ж шаблонні форми виконання; зосібна шкідливо дорівнювати в цьому розумінні творчу працю до праці механічної. Твердий робочий час для німецьких службовців, одмінно від англійських, коли вони, скінчивши працю в установі, можуть піти собі, власне й є зразок такого шаблонування форми. Отже службовець мусить сидіти в підприємстві чи установі нічого не роблячи.

Урівняння цінностей в царині оплати праці негативно відбивається там, де велику вагу мають особисті прикмети й зацікавленість робітника, цеб-то там, де він не підпорядкований машині; коли урівняти оплату праці, то виникає чиновничє байдужливе ставлення до роботи і знижується діловий ефект. Сучасний капіталізм у Німеччині виявляє тенденцію до такого саме урівняння; це, за Бенте, висловлюють загальні тарифні договори між підприємствами і спілками, а також так зв. „соціальні накладання“.

Друга форма організованої негосподарності—це орієнтація на засоби (*Mittelbeziehung*). Виникає вона часто-густо тоді, коли виконану роботу показує не реально економічний ефект, а суто фізичні величини: міра й кількість. Тим то, звичайно, не дооцінюють наукову й творчу працю. Та навпаки працю механічну й адміністративну переоцінюють. Головне для них це кількість; бюрократ прагне підвищити свій авторитет, збільшуючи штат підлеглих йому службовців. Бюрократичне підбирання співробітників ґрунтується на суто зовнішніх ознаках: вік, освіта тощо, і тому не бере на увагу ділових, якісних прикмет того

чи іншого робітника. Оцінка на підставі диплому—це випадок орієнтації на засіб. І на думку Бенте диплом навіть шкідливий, не те щоб корисний був; це тому, що, забезпечуючи власникові привилей, він послаблює стимули йти вперед, розгортати талани й хист. З другого боку, диплом завадає розшукувати й використовувати справді талановитих і корисних людей. За отакий приклад орієнтації на засіб чи перетворення засобу на ціль, може правити бюрократичний вибір місця установою, для якої не має ніякого значення ані економія часу й коштів одвідувачів, ані полешення праці службовцям.

Що форма й річ стають панівною й переможною формою організованої негосподарності, це означає витиснення сутності й цілі трудових процесів, які визначають характер їхнього виконання за принципом економії форми виконання. Форма і речі починають панувати над людьми, замість того, щоб слухняними бути в руках людей. Цей фетишизм форми й речі є явним доказом бюрократизму; „задубілий“, невідповідний новим умовам законодавства „закостенілий поділ праці“, панування звідомлень, статистики й приписів, замість живого життя—усе це спричинює негосподарність. Бенте рівнож вважає за шкідливу і надто вузьку спеціалізацію, тут бо речі починають царювати над людьми, а не люди над речами.

Ми спинимось дещо докладніше на даній главі тому, що вона є найзмстовніша у цій книжці. Та класифікація форм негосподарності, що її дає Бенте, безперечно варта уваги і глибша за класифікацію, прим., Olzewski¹⁾, який малює бюрократизм ось-якими ознаками: 1) шабляон і рутина, 2) паперова тяганина, 3) чиновний тон, 4) дрібничковість. Що правда, схема Бенте може надто абстрактна і слід було б наблизити її до конкретної дійсності. Вона і неповна, бо прим. його схема не охоплює такої важливої ознаки бюрократизму, як рутина. Хибує ж схема на відносно невелику кількість прикладів з життя промисловості. Щодо нашої радянської дійсності, то до неї безпосередньо прикласти схему Бенте не можна, бо бюрократизм в СРСР має свою особливу одмінну соціальну природу. А втім, хоч це й так, і схему Бенте можна використати, відповідно її переробивши. Цінна вже сама спроба дати класифікацію, вона бо допомагає розглянути організовану негосподарність навіть там, де її непомітно, де звикли до неї і з нею здружились. І з цього погляду глибоко вивчити наш апарат було б безперечно дуже корисно.

Аналізуючи питання про коріння походження організованої негосподарності, Бенте і тут виявляє свою теоретичну безпорадність. Аналіз цей слід визнати за цілком невдалий. Розглянемо за порядком головні передумовини організованої негосподарності. Це: 1) природно-технічні, 2) організаційні і 3) психічні.

Природно-технічні передумовини утворюються під ділянням утворюваних взаємин між світом речей (Sachenbereich) і світом життя (Lebensbereich). Під першим Бенте розуміє матеріальний процес продукції, а під другим увесь комплекс соціальних відносин і зосібна організацію. Поділяючи дуалістичну теорію запеклого віталіста Дріша, Бенте говорить, що в світі речей і в світі людей маємо одмінні закони й тенденції. У світі речей панує тенденція механізації, шаблонізації й стандартизації. У свіжих людей тенденція до дедалі більшої диференціації, більшої різноманітності. На підставі цієї більш ніж сумнівної „філософії“ Бенте висовує твердження, що організована негосподарність виникає через перенесення одноманітності

¹⁾ Joseph Olzewski. Bureaukratie. Würzburg 1904.

зі „світу речей“ на „світ людей“. Організована негосподарність виникає також тоді, коли відбувається природно-технічне віддалення від життя, і це буває так, коли збільшуються розміри підприємств та ускладняється їхня структура. Тоді продукт праці, щоб дійти в обробленому виді на ринок, де зосереджується життя, мусить перейти цілий ряд проміжних шаблів. А це утворює „віддаленість од життя“ і призводить до організованої негосподарності. Проте „віддаленість од життя суттю“ насправді має ще більше значення, ніж віддаленість просторово-технічна. Її вона в монополіях, публічних установах, де перестають прагнути до економічного ефекту і дубіють у бюрократичному консерватизмі. Організаційні передумовини організованої негосподарності виникають з розвитком організації великого підприємства, яким порядкують через цілий ряд проміжних інстанцій з одного центру. Це призводить до бюрократичного централізму, коли функції низьких органів, виконавців волі центру здійснюються певними встановленими формами на підставі приписів „не звязаних з життям“. Проміжні кільця відіграють особливу роль, бо вони, як посередники, передають згори вниз приписи, а знизу до гори звіти. Приписи, що „супротивні життю“, виникають через те, що: 1) старі приписи дубіють, або 2) що утворює їх бюрократичне мислення. При цьому Бенте формулює цікавий і слухний парадокс: „що більше приписів, то більше негосподарності“. Щодо психічних передумовин організованої негосподарності—це вже вада в економічному мисленні. На думку Бенте, німці нарід поетів і мислителів, одмінно від англо-саксів, мають особливий нахил до бюрократизму. Соціально політичний напрямок економполітики держави, лихий мир на ґрунті Версальського status quo—усе це свідчить про послаблену господарську енергію останнього покоління. До цього треба подати прусько-німецький фетишизм форми. Зваживши усе це, матимемо загальну уяву про психічний стан німця, що сприяє збільшуванню організованої негосподарності. Автор підкреслює, що величезне значення для бюрократизації державного апарату Німеччина має той факт, що на високих посадах держапарату сидять юристи, які виховані в дусі шаноби юридичних форм, а на низьких урядують мілітаристи—раби воєнної дисципліни.

Усі ці міркування Бенте хибують головню на те, що він підходить з ідеологічно формалістичним методом до вивчення суспільної природи організованої негосподарності. Згаданий метод збиває з пантелику і відволікає автора від справжнього аналізу коріння організованої негосподарності в бік непевного філософування й еклектичного набору різних чинників. Бенте не тільки не розв'язав питання, від чого походить організована негосподарність як специфічний продукт державно-монополістичного капіталізму; ба навіть не поставив чітко й плідотворчо питання, що ж таки спричинилося до цього явища. Чому за останній час так загострилась у господарстві проблема бюрократизму? Чи є сучасний бюрократизм у господарстві наслідком чинників на боці техніки чи на боці соціальної структури суспільства? Розмежувати ці дві площини методологічно вельми важливо. А тимчасом, автор їх безнадійно сплутує, як це робить і Макс Вебер у своїй великій праці „Wirtschaft und Gesellschaft“.

Тут цікаво для читача порівняти цих 2 авторів. Вебер вбачає причинки процесу бюрократизації в тому що: 1) кількістно поширюються задачі управління, 2) задачі ці якісно й інтенсивно більшають, 3) бюрократичний механізм технічно переважає над усіма іншими видами управління, подібно до переваги машинової продукції над ручною, 4) засоби продукції концентруються в руках хазяїна, 5) нівелюються економічні й

соціальні відміни в механізмі апарату управління. На підставі свого аналізу, Макс Вебер—цей найславніший між буржуазними вченими останніх часів—песимістично висновує: бюрократизм цілком неминучий і сполучений зі застоєм ба навіть зі занепадом культури.

Макс Вебер і Бенте сплутують техніку й економіку, а це звичайна річ для буржуазних економістів. Тимчасом правильно розмежувавши ці царини між собою, слід шукати коріння бюрократизму не безпосередньо в царині техніки, а в соціально-економічній структурі суспільства. Те що фабрики й заводи поширюють свої розміри, як поширюються задачі управління апарату, це ще аж ніяк не повинно викликати бюрократизацію чи організовану негосподарність. Бо остання є цілковитий продукт тої соціальної організації, серед якої і є ці фабрики й заводи. Процеси шаблонізації, стандартизації й механізації можуть і повинні охоплювати царину управління; та вони не погоджують організовану негосподарність. Навпаки, ці процеси полекшують працю управляти, зменшують живі витрати людської праці.

З другого боку те, що утворюються, можливо цілком неминуче, громіздкі організації, які працюючи мусять тому витратити певні кошти й сили, це ще не виявляє процесу бюрократизації й специфічної негосподарности бюрократизму. Ця остання буває там, де певною мірою „занедажує“ апарат, де губиться правильна перспектива у роботі установи, гіпертрофується значення форми й речі, перетворюється форма на самоціль, тощо. А це вже є виключно наслідок соціальних причин. Бенте вивертається з під песимізму Вебера, давши собі раду з допомогою лише віталістичної „моторности рук“, що: закони „світу речей“ не діють у царині „світу життя“; він, Бенте, бо рівнож сплутав продукційно-технічні моменти зі соціально-економічними, коли аналізував причинки організованої негосподарности. До того ж соціально-економічні чинники одягнуті в психічну одягу; тому проблема психіки і способи мислення у нього надмірно гіпертрофуються.

Спинаючися на народньо-господарських наслідках організованої негосподарности, Бенте зазначає: а) марнотратство дїбр, і б) скривлення службових відносин. Добра марнотратяться через збільшення продукційних видатків у зв'язку з надто великими штатами робітників і службовців, з бюрократичною тяганиною й листуванням, зайвою й неекономною витратою матеріалів, величезним продовженням часу підчас виконання трудового завдання, картельним методом обороняти дрібні підприємства, то-що. За даними Гебеля (Goebel) ефект небюрократичного підприємства утрічі вищий за ефект бюрократичного підприємства. Перекручування відносин веде до: зайвої роботи, роздутих штатів, неправильного й недоцільного поділу праці, подвійної й потрійної підлеглости, губиться почуття відповідальности, зберігаються непотрібні функції, несправедливо сплачується праця. Це все означає неекономне марнування робочої сили. У суспільстві починає клас чинowników, відокремившись в особну касту, підноситься в гору над загалом громадян; при цьому кастовий дух вщеплюється в середину чиновничої громади, розділяючи їх на „панів“ і „голоту“.

Організована негосподарність розгортаючися паралізує творчі центри цілісної системи; а бюрократичне загнівання це артеріосклероз господарської системи. Бенте це підкреслює в добу збільшуваної бюрократизації народного господарства Німеччини. І треба зазначити, що цей факт (зростання бюрократизації) лише блискуче стверджує лєніновий прогноз про неминуче загнівання державно-монополістичного капіталізму. І факт цей змушені визнати найкращі уми буржуазної науки.

Та велика жадоба жити й панувати великому капіталу, Бенте пробує зарадити собі чимось, прагне подужати й усунути це загинивання.

І він вигукує: „організована негосподарність віщує (Vorbote) відмирання індивідуалістичного капіталізму, а не капіталізму взагалі“. Організований капіталізм несе зі собою ряд чинників, що поджують організовану негосподарність. Розглянемо ці „рятивні“ чинники.

Бенте вказує на те, що знеособлення (Entpersönlichung) продукції дїбр відбувається паралельно з ускладненням, збільшуваною різноманітністю споживання. „Життя“ розпоряджається в царині споживання. Як поширюється „царина речей“ (в галузі продукції) коштом „царини життя“, то звужується база для організованої негосподарності. У цьому напрямі діє заміна машиною живої праці, органічних матеріалів неорганічними, тощо. Те, що знеособлюються підприємства, які гублять зв'язок з певною особою, то це успроможне вибитися родженням проводирям, успроможне розкласти складне підприємство на елементарні підприємства; а останнє підвищує загальну рентабельність. Науково порядкуючи на підприємстві, можна також ліквідувати ґрунт для бюрократизування, оскільки звужується царина життя з властивою для неї різноманітністю ірраціонального. Організований капіталізм перетворюється з індивідуалістичного капіталіста в такого капіталіста, який прагне доробятися зиску не для себе тільки, а й „для цілого суспільства“.

Новий господарський авторитет—це синтез індивідуалістичного капіталіста й бюрократа, що перемагає персональність і свавілля першого і виключну речовинність другого. От та й усі аргументи. Їхне убозтво аж „у ніс тхне“. Та убозтво це—не убозтво просто собі теоретика. Ні, це убозтво соціально значуще. Це убозтво мисли буржуа, який не має жодних аргументів. Щоб не стежувати песимістично усід Зомбарту, М. Веберові, Шмаєнбахіві та іншим, активний ідеолог великого капіталу, неможучи дати собі ради, просто ухилиється від справжнього аналізу реальних причин бюрократизації. Своєю реакційною філософією плюс еклектизм Бенте хотів надати логічну вивершеність своїй викладові, що ніби то дає правильні рецепти порятунку. Він ухилився від соціально-економічного аналізу. Чому? Бо соціально-економічний аналіз говорить, що коріння бюрократизації лежить у державно-монопольному капіталізмі, у зростанні „організованості“ всередині капіталістичного господарського організму. Ґрунтовна цьому причина є в тому, що раціоналізаторський „батіг“ вільної конкуренції в зв'язку зі зростанням як приватних, як і державно-капіталістичних монополій відмирає, що державний апарат проймає царину приватно-господарських відносин, що суперечності між капіталістичною оболонкою і виторчними силами де далі гостріше зростають. І найоб'єктивніші буржуазні теоретики змушені пристати на це. У 1927 р. на з'їзді урядовців Середньої Німеччини, Зомбарт у своїй доповіді сказав: „Світ охоплений тепер процесом очинювання, і ця еволюція не спинити, вона бо потрібна, її не знищити. Це доля прийдешнього людства“. У другій своїй доповіді про „Метаморфози капіталізму“, він підкреслює: „послабляється прагнення мати зиск, яке психологічно збагнути за збільшеною величиною одності. Про це маємо ось-які симптоми: встановлюються тверді дивіденди, інвестуються зиски у власні підприємства (САСШ вже близько 30—35%), вкладаються резерви, тощо. Разом з цим зменшується також рішучість старого, колись настирливого й запеклого (draufgängerisch) і справжнього підприємства“. Трудові взаємини (робітника й підприємця.—Л. К.) також набувають (якщо можна так висловитись) де-далі більшого характеру бюрократизованих взаємин. Найманий робітник що далі більше стає за чиновника, його бо працю регулюють надіндивідуальні норми. Отак

працюючи, робітник де-далі то більше наближується до чиновника. Вже тепер можна пристосувати до нього приказку „робітник виконує свій обов'язок од 8 до 4 годин, більш нічого не робить“ (W. A. okt. 1928. S. 250). Процес знеособлювання управління, пристосовання наукових методів і техніки управління аж ніяк не касують бюрократизації. Це тому, що її коріння не в персональності управління і не в тому, що бракує наукових методів (характерні особливості власне якраз індивідуалістичного капіталізму), а в тому, що більшають монополії та буржуазна держава проймається господарськими процесами. І розвиток цей і справді спинити не годен.

Держава, зрощуючися з капіталістичними підприємствами, стає за особливе джерело бюрократизації, тому, що його бюрократичні методи управління переносяться на управління господарства. Бюрократизм капіталістичного господарства—явище історично обумовлене. Коріння його лежить у класовій природі буржуазної держави, яка свою діяльність спрямовує на маси і цим здійснює своє завдання захищати визискувачів. На це і потрібно мати добре вишколену й одрубну від решти населення касту чиновників, яка живе з твердої платні з поділом на ранги, урядує на шкоду в історично утвореному култі форми, який є відбитком убожування державних функцій ще з часів абсолютизму. Ворожа трудовому загалові суть сучасної держави ще яскравіш виділяється за доби державно-монополістичного капіталізму, коли надзвичайно загострено точиться класова боротьба в таких умовах і посилюється бюрократизм.

Щодо теорії про зміну психіки капіталіста, перетворення його з індивідуаліста в „громадського діяча“, то це звичайнісінька собі фантазія. Бенте. Тут не треба сплутувати 2 моменти. Річ одна, коли мова мовиться про об'єктивну можливість безупинно нагромаджувати, збільшувати капітали, норму зиску, тощо. Та щось інше, коли мова мовиться про суб'єктивне прагнення до цього нагромадження. Тоді, коли об'єктивний процес розвитку суперечного капіталізму справді зменшує об'єктивну можливість підвищити чи вдержати на даному рівні норму зиску, індивідуалістична жадоба мати найбільший зиск від цього аж ніяк не зменшується. Маючи об'єктивну можливість, він використовує всі найновіші організувальні форми краще нагромаджувати, хоч би це іноді суперечило суспільним інтересам капіталу в цілому. А там, де нема цієї можливості, капіталіст менше зацікавлений і робить, як бюрократ. Цікаво, що це замазують ті ж буржуазні вчені, яким було говорити про неминучий бюрократизм радянського і соціалістичного господарства, оскільки в ньому нема конкуренції й стимулу мати зиск. Їхні міркування на підставі радянського господарства про соціалістичне господарство принципово є помилкові; не беруть на увагу: участі мас у соц. роботі, соціаліст. змагання, інтересів—як стимулу колективу, тощо. Проте, ці міркування цілком слушні, коли їх прикласти до капітал. сучасної дійсності. Тут буржуазні вчені правду кажуть.

Організований капіталізм, хоч що, означає бюрократизацію, яка віщує загибель не тільки індивідуалістичному капіталізму, як це хотілось би буржуазним вченим, а власне загибель тому організованому, чи капіталізму взагалі. Вельми цікаво обізнатися з практичними висновками Бенте, який хоче накреслити контури тої організації, яка повинна відповідати „організованому“ капіталізму і переселити елементи бюрократизації. „Орієнтоване“ на „життя“ діяння має на меті „життя; тому воно повинне бути життєве й жваве, відповідати життю“ (стор. 160).

Провідне завдання в Німеччині — пересилити бюрократизування. Здійснити це можливо тоді, коли утворити органічну структуру

розпорядної влади. (organischer Aufbau der Entscheidungsgewalt). Бенте ставиться негативно до цієї ідеї господарської демократії, або як він висловлюється „егалітарної демократії, яка ґрунтується на ідеї рівності між людьми. Це тому, що вона заперечує собою закон диференціації життя. Егалітарна демократія в керуванні підприємств неминуче утворює важкувату, по бюрократичному централізовану організацію. І через те єдино слухний шлях це органічно будувати організації. Він каже: „Органічно побудувати підприємство це означає здійснити в ньому засаду, яка панує над усю природу, даний її матеріал розташовувати за єдиною ідеєю, але в безкрайньості форм цілого“ (стор. 103). В органічно побудованій управі підприємств панує на горі цієї піраміди одна воля, і її накази йдуть з гори униз, підпорядковуючи всі функції одній ідеї. Та тисяча воля панує у формі, бо кожний нижчий щабель управління дістає від зверхнього лише загальні завдання, але має повну волю вибирати той порядок, яким їх слід виконувати.

Отже приписів стає що-найменш, а разом з цим і що-найменш бюрократизму. Як вражає оця кволість й убогство думки. Все буде гаразд, якщо зменшити кількість приписів, дати кожному функціонерів повну волю вибору виконувати. Але й коріння організованої негосподарності не в кількості приписів і не в обумовленості кожного функціонера системи певним способом виконання. Це ж бо тільки форми виявляти бюрократизацію. Подужати бюрократизацію можна тільки знищивши її причину, цебто державно-монопольстичний капіталізм. Та якщо капіталізові вже не вернутися в минулу добу вільної конкуренції, то й запобігти бюрократизації може лише соціалізм.

Органічна структура розпорядної влади хвибує на вельми „органічну“ ваду. Проводир, який є творчим центром системи, не висловлює колективні інтереси й волі всіх трударів, а стає за олігарха заради своїх власних інтересів; функціонери системи мусять здійснювати не суспільну волю колективу, а волю плутократії, олігархії. Це й безперечно коріння бюрократизації, що міцно сидить у системі Бенте.

Воля давати розпорядження мала б сенс, як би вона сполучувалась з пануванням інтересів колективу, з участю й контролем мас. А це немислеме за капіталізму.

* *

Хоч як книжка Бенте теоретично вбога, все ж має вона чималий інтерес. Вона інтересний документ. Відбиває глибоку кризу „стабілізованого“ капіталізму Німеччині. „Давесована“ Німеччина намагалась зарадити собі раціоналізацією, державно-капіталістичною організацією і дарма: зростають такі елементи бюрократизації. Лунають тривожні голоси. Одні пропонують відмовитися державі від господарювання, ліквідувати господарський капіталізм. Інші, хоч би Бенте, пропонують систему „органічної олігархії“, соціал-демократи — „господарську демократію“, а решта песимістично страждає.

Книжка Бенте характерна тим, що загострена супроти господарської демократії фашистівської соціал-демократії, — вона, за необмежене панування капіталістичних „геніїв“. Вона відбиває збільшувану депресію великого капіталу, коли він прагне запобігти кризі й зарадити собі від неї ліквідацією всіх негосподарних добудівель, якими власне соціал-демократія пробує прив'язати робітництво до капіталістичного повою. Наче посмішкою сміються криваві постріли в Берліні над словами Бенте, що зникає ґрунт для класової боротьби, що губить свій сенс боротьба з „капіталістами (???)“ (лапки Бенте) — власниками капіталу.

Проф. Веліхов. „Основы городского хозяйства“ т. I. Госиздат, Москва, 467 стор. ціна 5 крб. 50 коп.

Російський книжковий ринок (а український особливо) ніколи не міг похвалитись достатком літератури, що трактує проблеми міста. Вірно, що майже усі білше-менш значні праці, видані за кордоном й присвячені так або інакше місту — були перекладені російською мовою. (див. Вебер „Рост городов в XIX ст.“; Рисс — „Основы муниципального хозяйства“; А. Шоу „Городские управления в Западной Европе“; К. Гуго „Новейшие течения в английском городском самоуправлении“, А. Дамашке „Задачи городского самоуправления“ і т. інш.). Всі ці праці, що трактували місто з якоїсь небудуч точки зору були присвячені міському господарству окремих країн Західної Європи. Нині ці праці явно застаріли (особливо Гуго, Шоу, Дамашке).

У 1926 році в Москві вийшло 2 книжки (проф. З. Г. Френкель — „Основы общего городского благоустройства“ і П. Сытин — „Коммунальное хозяйство и благоустройство Москвы в сравнении с благоустройством хозяйств других больших городов“), але ці праці не можуть претендувати на провідну роль у міському господарстві через те, що перша з них трактує тільки проблеми санітарного впорядкування міста (в широкому розумінні слова), а друга — про комунальне господарство Москви.

Проф. Веліхов свою працю розглядає як досвід концентрованого академічного курсу, стисло викладаючи муниципальну науку в цілому, а саме: з боку історичного, державно-правового, фінансово-економічного та технічного, одячною висвітлюючи всі найважливіші відділи, як економіки міста та міського господарства, так і його впорядкування.

Відповідно цьому автор у першому томі своєї праці розглядає міське господарство в цілому з історичного, правового та економічного погляду. Кожний з цих розділів має цілу низку підрозділів. Так, скажемо, в частині історичній, що складена з 16 розділів, трактується історія міста, його еволюція та теорія сучасного міста. У частині, що трактує правові проблеми (5 розділів), автор характеризує існуючі виборчі системи, компетенцію прав та обов'язків міського самоврядування, організацію його апарату тощо. Й в останній частині своєї праці автор викладає науку про кошти міського господарства (6 розділів).

У другому томі своєї праці, що готується до друку й є логічним розвитком першого тому, автор об'їжджає розглянути конкретні галузі міського господарства та торкнутися в загальних рисах його техніки.

Книга, що ми рецензуємо, є виявляючою цікава.

Особи, що зацікавлені питаннями міського господарства, дійсно мають можливість ознайомитись з ними по цій книжці з усіх боків. Викладаючи, автор користується історично-порівняльною методою. Інститути правові, економічні, історичні проф. Веліхов розглядає в стані безупинного руху та зміни. Викла-

даючи основи міського господарства, автор одноразово характеризує господарство міст Союзу, порівнюючи їх минулий та сучасний стан з містами Західної Європи.

Книгу написано дуже жваво, багато ілюстровано побутовими прикладами та фактами, що їх подає автор. Але не завжди можна погодитись з автором, коли він робить висновки та трактує окремі проблеми міського господарства. Зокрема, про декрет з 1923 р., що до притягнення концесій у міське господарство, автор каже, що „на щастя до цього жодної концесійної угоди складено не було“. Дійсно, повторювати ще раз негативний з усіх боків досвід навряд чи була б рація (стор. 462). А перед цим (стор. 460) автор проти концесій у комунальному господарстві висуває аж цілих 8 пунктів. Основні з них: 1) концесійні умови завжди є невигідні для міського господарства, 2) при концесійній експлуатації міських підприємств не забезпечені інтереси споживачів комунальних послуг (високі тарифи) та інтереси робітників (невелика зарплата; відсутність пільгових тарифів).

Оцінюючи міські концесії, автор на нашу думку помиляється ось в тому:

Він заперечує проти тієї позитивної ролі (при принципово негативному ставленні до концесій), яку концесії відігравали раніш та зможуть відіграти зараз в розвитку комунального господарства.

Автор не вважає на те, що ціла низка великих міст Союзу (Москва, Ленінград, Київ, Одеса й т. ін.) своє комунальне впорядкування влаштували за допомогою концесійного капіталу. Всього перед революцією в комунальне господарство було вкладено більш 500 міль. червон. крб.¹⁾

Концесовані були найбільш великі підприємства й за вартістю вони мусили-б, принаймні, коштувати 50% усієї вартості міських підприємств,²⁾ збудованих до війни.

В довієвський час, за ту перманентну фінансову кризу, що відчували міста, комунальні концесії є часто-густо єдиним засобом мати яке небудуч комунальне впорядкування.

Між іншим проф. Веліхов, у своїй промові в 1913 р. на Всеросійському з'їзді міських діячів у Києві, казав: „Коли в вибір поміж муниципальною та концесійною системами, то, звичайно, нам треба вибрати муниципалізацію, але коли не має вибору, то краще концесійну — чим нічого. А тому, коли нема ніякої змоги самому влаштуватись, міста повинні дати перевагу концесіонерам, чим відмовитися від культурного прогресування“³⁾.

Друга помилка автора є в тому, що він негативні риси, властиві комунальним концесіям довієвського часу, згодом розглядає як щось іманентне, властиве концесіям за всі-

¹⁾ В. Оль. — „Иностранные капиталы в России“ стор. 8.

²⁾ „Плановое Хозяйство“ № 11 за 1927 р. стор. 123.

³⁾ Киевский З'їзд міських діячів в 1913 р. стор. 429-430.

ляких політичних умов. Проф. Веліхов стверджує, що „концесійні умови завжди є невідповідні для міст“, ані слова не кажучи за ті умови, що при наявності яких концесійні умови були-б хоч би й не вигідними, але прийнятливими. Негативна за всіх боків концесійна практика російських міст за довісьського часу, з нашого погляду, пояснюється такими причинами:

а) відсутністю будь якого законодавства міських концесій, ось тому „велика невизначеність та невизначеність правового положення, як міського управління, так і концесіонера, є найбільш великі недоліки існування у нас міських концесійних підприємств, від чого мали збитки фінанси міста, а головним чином, були порушені інтереси населення. Радикальне поліпшення цього становища навряд чи можливо без допомоги законодавця та без належної налагодженої адміністративної юстиції.“¹⁾

б) Відсутністю будь якого центру, що об'єднував би та коректував роботу міських самоврядувань в галузі їх концесійної політики. Міністерство внутрішніх справ своїми об'їзниками²⁾ уським способом захочувало міські самоврядування до муніципальної діяльності, але в той же час адміністративна практика того ж міністерства провадилась як раз навпаки.

в) Хибами виборчої системи, що віддала владу по містах до невеликої групи купців, які менш всього дбали про загальні міські інтереси. Правий проф. Озеров коли каже, що „частенько наші думи не більше як клуби замовжених осіб“³⁾.

В свій час автор писав: „по міських самоврядуваннях“ — оргія недбалості, розтрат та крадіжок, безвілля у завязистості, аухвала, розбещеність злочинців.“⁴⁾

При такому складі та при таких порядках по міських самоврядуваннях важко було чекати, що вони зможуть успішно провадити концесійну політику.

Ствердження автора що до існування високих тарифів у концесійних підприємствах (порівнюючи з муніципальними) також вимагає деякого вичитання:

Отже, сама муніципалізація наших міст (як й в других державах) здійснювалась перш за все заради збільшення міських прибутків через запровадження високих тарифів на продукцію монопольних підприємств. (Посереднє оподаткування населення). Це в свою чергу дало можливість зменшити оцінний податок (основний від міського податку), що припадав на міську буржуазію⁵⁾.

¹⁾ Проф. А. С. Т а л ь „Концессионные договоры городских обществ. управлений“ тор. 69. Петроград 1915 р.

²⁾ Див. Мыш „Городовое положение 1892г.“ стор. 69 — 72.

³⁾ Див. проф. Озеров „Большие города, их задачи и средства управления“ стор. 33.

⁴⁾ Див. ж. „Городское дело“ № 3 за 1909 р. стор. 642: ст. „Кризис и равнодушие“.

⁵⁾ Див. проф. Озеров „Общие причины организации городских финансов“ стр. 13.

Проф. Веселовський стверджує, що „саме муніципальне керування трамвайною справою, електровиями та водогіном по суті нічим не відрізняється від концесійної за взятості“¹⁾. І дійсно, в 1908 р. 20 бельгійських трамвайів дали пересічно 8,6% дивиденду на витрачений капітал²⁾, а в 1909 р. Московський трамвай на витрачений капітал дав 6,7%, Петербурзький — 9% та Катеринославський 17%³⁾.

Ми не заличуємо себе до прихильників концесійної системи.

Ми принципово визнаємо, що муніципальне керування міським господарством більш прийнятне за соціально-політичними мотивами, порівнюючи з концесійним. Для нас таке вирішення питання є аксіомою. Але виходячи з цього факту, ми далекі від тих висновків, що їх зробив проф. Веліхов. Те що було невідгодно в одних умовах може бути корисним у інших. Ми все ж зазначали ті причини, через які комунальні концесії довісьської Росії були маловигідні для міста.

Зараз цей стан і соціально-політичні умови значно змінилися. Існує чітке концесійне законодавство, єдиний центр, що керує та планує всією концесійною справою в Республіці. По містах влада в руках найширших кол населення, які найближче зацікавлені у впорядкуванні міста. В цих умовах „вся трудність задачі, що до концесій, зводиться до того, щоб все обдумати та звязити, складаючи з концесіонером угоду, а потім уміти слідкувати за її виконанням“⁴⁾.

Що наше комунальне господарство може бути об'єктом чужоземних концесій й що ці концесії значно б поснунали справу розвитку комунального господарства — це безперечно.

Між іншим за підрахунком Головинського кому в комунальній підприємства потрібно вкласти 1710 міл. крб.: з яких у нас є лише 175 міл. крб.⁵⁾.

З наведеного бачимо, яка велика потреба є в концесійних капіталах у нашому комунальному господарстві.

Нам здається, що книжка була б краща (вважаючи на те, що вона є перш за все підручником для ВУЗ'у), коли б автор вибрав догматичний спосіб викладання з більшою дозою категоричності.

Це зауваження стосується особливо до історії та теорії сучасного міста. Серед сотні зазначених книжок та посилань на них не завжди видно автора та його погляд.

Але ж це зауваження ні в якій мірі не зменшує вартості праці проф. Веліхова. Вона безперечно є найбільш вичерпуючим, повним та узагальненим твором.

¹⁾ Записи Императ. Русского Технич. О-ва за 1914 р. № 4.

²⁾ Журнал „Городское дело“ № 22 за 1910 р. стор. 1579 — 1588.

³⁾ Григорьев „Городские предприятия“ — Москва, 1919.

⁴⁾ Див. брош. Ленина „О проданное“.

⁵⁾ Див. журнал „Экономическое обозрение“ № 3 за 1929 р. стор. 79 — 89.

І це не може бути інакше, коли врахувати, що автор є одним із старих знавців муніципального господарства й редактором, протягом 8-ми років, кращого в довійськовій Росії муніципального журналу „Городское Хозяйство“. Побажаємо автору швидче випустити другу частину його роботи.

Видана книжка добре. Ціна трохи велика (5 крб. 50 коп.).

Т. Сосновий

Die Arbeitsverhältnisse im Steinkohlenbergbau in den Jahren 1912 bis 1926. Berlin 1926. IV+323.

Умовини праці в кам'яновугільній промисловості Німеччини в період 1912—1926 рік.

(Праці анкетної комісії для вивчення народного господарства Німеччини. Т. II).

I.

Щоб вивчити умовини продукції збуту в народному господарстві Німеччини було утворено в 1926 р. спеціальну анкетну комісію (Ankete Ausschuss) в складі представників підприємств і профспілок а також слатних економістів (Harms'a Hilferding'a тощо).

Комісія має такі підкомісії: 1) для вивчення структурних змін у народному господарстві, 2) для сільського господарства, 3) для промисловості, ремесла й торгівлі, 4) для вивчення продуктивності праці і 5) для вивчення грошово-фінансово-кредитових проблем.

4-та підкомісія (для вивчення продуктивності праці), чії роботи отут нас цікавлять, мала собі на меті вивчити питання про те, „як протягом останніх років довжина робочого часу і форми заробітної плати впливали на продуктивність праці“. У перших своїх засіданнях підкомісія обговорювала методологічні питання щодо переведення згаданого дослідження. Стенографічний звіт про ці засідання надруковано в 1-томі праці підкомісії Verhandlungen und Berichte des Unterausschusses für Arbeitsleistung. Berlin 1927. Bd. 13/2. З вітчим ми бачимо, що праця підкомісії ґрунтувалася на постановках спеціальної комісії (Verein für Socialpolitik),¹⁾ що у свій час працювала коло методології встановити зв'язок між довжиною робочого часу й заробітною платою — з одного боку, та продуктивністю праці, з другого.

Не спиняючися на змісті 1-тому праці 4 підкомісії, присвяченого питанням методології накреслених у підкомісії досліджень²⁾,

¹⁾ Товариство соціальної політики — об'єднує всіх економістів — викладачів у високих шкільних закладах Німеччини.

²⁾ Короткий виклад цієї частини роботи підкомісії автор даної статті дав у доповіді, зачитаної в березні 1929 р. на засіданні відділу економіки Науково-Дослідницького Інституту вугільної промисловості при Харківському І. Н. Г. А. Ц.

тут ми обмежимося і розглянемо II том, де говориться про результати робіт виділеної зі складу підкомісії робочої групи (на чолі з Tagro'om), яка насамперед почала вивчати кам'яновугільну промисловість Німеччини.

Пристапувати до відповідного дослідження вирішили, що в даному разі треба розглядати продуктивність праці (Arbeitsleistung) з погляду індивідуальної продуктивності так, щоб в процесі досліджування встановити ступень зв'язку між інтенсивністю праці (Arbeitsleistungsaufwand) та її результатом — продукцією, звертаючи при цьому особливу увагу на ролю робочого часу і заробітної плати.

Так підходити до сідження булоб цілком можливо й доцільно лише тоді, коли-б у кам'яновугільній промисловості інтенсивність праці безпосередньо визначала розмір виробництва, щоб-то, витрату робочого часу і суб'єктивні прикмети робочої сили. А тому, що в кам'яновугільній промисловості, більше ніж в будь-якій іншій промисловості, індивідуальна продуктивність залежить не так від суб'єктивних, як од об'єктивних чинників (природні умовини, методи розробки тощо) — і до тогож так щільно між собою переплітаються, що чи навряд можливо ізолювати один чи декілька з них — то згадане дослідження ледве чи може дати будь які певні наслідки.

До того ж треба ще додати, що за період 1912—26 р., щоб-то за період, протягом якого відбувалось дослідження, в кам'яновугільній промисловості Німеччини відбувалися часті зміни у довжині робочого часу; був також інтенсивний процес усування ручної праці (про це далі), що рівнож вельми утруднювало визначити ділення довжини робочого часу і заробітної плати на продуктивність праці.

Беручи на око ці обставини й не відмовляючися остаточно виконати своє основне завдання, досліджувачі одночасно вирішили вивчити ролю й вагу людської праці в загальній системі чинників, які визначають видобуток кам'яного вугілля.

Дослідження таке не потребувало точної реєстрації чинників (це потрібно було аби встановити наведений горі зв'язок) і можна було здійснити на підставі „збирання й зведення до купи думок і вражень“, підпертих деякими статистичними даними.

Як побачимо далі, до цього істотно й зведено всю роботу комісії для вивчення кам'яновугільної промисловості.

Дослідження складається з 3 розділів. У першому розділі говориться: щоб висвітлити індивідуальну продуктивність праці, вирішено обмежитись вивченням праці підземних робітників і рубачів, бо від їхньої продуктивності праці залежить загальний рівень продукції. При цьому, за показник продуктивності праці вважали розмір виробництва, який на одиницю часу припадає на 1 робітника згаданих категорій. А щоб ізолювати такі чинники, як робочий час і зарплата, від ділення інших чинників, підкомісія вибрала собі окремі галузі продукції досліджувати, гадаючи, що з об'єктивними об'єктами можна

буде висвітлити самостійний вплив цих чинників.

Вибираючи підприємства, перш за все, звертали увагу на те, щоб у досліджуваних підприємствах були різкі зміни в продуктивності праці й заробітній платі. Також обсяг виробництва мав змінитися за цей час. А природні умовина й техніка продукції по змозі повинні були не мінятися.

Таким чином намічено було 3 копальні в Райнсько-Вестфальській області і 2 копальні в Горішньому Шлесську.

Встановивши періоди за 1912—1926 р. протягом яких досліджувать, далі наводяться міркування, що корисно наглядати за досліджуваними підприємствами за методом *Zeitlich-successive Vergleichsmethode*, щоб порівнювати одні й тіж підприємства до й по зміні в них довжини робочого часу й заробітної плати; зазначений метод зберігає ті специфічні особливості, саме розміщення, ринок праці, які сильно впливають у кам'яновугільній промисловості на продуктивність праці.

В інших частини першого розділу містяться вказівки щодо обчислювання показників робочого часу, зарплати і продуктивності праці; ці обчислювання мало відмінні від відповідних обчислювань нашої статистики, що нічого на них спіняється.

Другий розділ з'ясовує значення людської праці за тих чи інших технічних нових удосконалень. Що менш-більш точно визначити це не пощастило, головне, від того, що ефект роботи різноманітними інструментами й рубними машинами залежить не так од інтенсивності праці, як головне від часто-густо мінливих природних умовин, то висновки підкомісії мають з приводу цього найзагальніший характер.

Нинішні вживані відбійні й свердлові молотки є тільки поліпшені інструменти; та з їхнім вживанням все ж потрібна певна виучка рубачів. Рівнож і робота цими інструментами не зменшує індивідуального впливу рубачів на продукцію. Подібно до праці чисто-ручної, наслідки трудових процесів далі залежать од спритності, вміння, темпу й інтенсивності індивідуальної роботи рубачів, хоч цей ефект через згадані інструменти поважно збільшився.

Врубні машини—автоматичні машини, й їхня продуктивність також це дуже залежить од здібності й вміння, машини обслугового, персоналу.

Нарешті, введення конвеєрів викликало зміну в організації підприємства, наслідком чого певну роботу покладено на певний робочий склад тої чи іншої ділянки копальні.

Хоч кожний робітник, коли б захотів, міг би виконати меншу чи більшу роботу, та йому робити це не завжди щастить, бо встановлено тверді норми вироблоти, а це, звичайно, унеспрможное робітникам будь-як на виробничий ефект впливати.

Проте, це не означає, що інтенсивність праці окремих робітників змінилася. Інтенсивність міняється, та лише колективно; в окремих випадках потрібні певні заходи з

боку адміністрації, щоб змінити склад робітників того чи іншого колективу, коли цього вимагатимуть змінені природні умовина.

У третьому розділі—на зміст цілої книжки—викладено фактичні дані про робочий час, зарплату і про інші чинники, які визначають продуктивність праці.

Номінальна довжина робочого часу підземних робітників була в Рурській області з 1912 р. до листопаду 1918—8½ год., з листопаду 1917 до березня 1919 р.—8 год., з квітня до жовтня того ж року—7½, а відтоді досі вже 7 год.

Але фактично довжина робочого дня була більша, якщо взяти на око позачергову роботу, що зроста в Рурщині з 1924 р. до 1926 р. на одного робітника сливе удвічі, з 0,66 зміни до 1,31 зміни, а в Горішньому Шлесську з 0,94 до 1,82. А втім дані ці мало придатні вичислити правильного показника продуктивності праці тому, що наведені дані включають у собі час витрачений: на спускання й підйом, простування туди й назад з подвір'я рудні на місце праці, а рівнож час на перерви (харчування, дочасне закінчення праці тощо). „Щоб мати добрі дані треба врахувати довжину „чистого“ робочого, щоб вичислити згадані горі витрати. Та відповідні дані, представлені підприємцями і професіонами, були неоднакові, і тому так і не пощастило дістати менш-більш точні дані про витрачений час на продуктивну роботу. На одне спускання й підйом витрачається, на думку обох організацій, пересічно 30 хвилин. На Рурщині до 1925 року, а в Горішньому Шлесську і до тепер відбувалося спускання й підйом випадково. Аж нещодавно спускання й підйом організовано таким робом, що всі робітники на будь-який одній роботі спускалися одночасно разом зі штейгером. Всіх робітників поділено на певні групи і кожна група повинна бути на роботі в точно зазначений час. Економію від цього заходу вираховували фахівці підприємств на 8 хвилин, а економробітники професіолок на 20 хвилин.

Далі, на деяких підприємствах почали потягами довозити робітників на місце роботи, через те робітники хасчували в дорозі на роботу і цим економили 15 хвилин, які потрібні були раніш на сніданок перед початком роботи. При цьому вишло, що наведені горі заходи не так сприяли економізації робочого, як зменшили непродуктивні витрати енергії робітника, а це мало добре відбитися на інтенсивності праці. Крім свіданку перед працю, харчувалися також і підчас праці, на що треба було витратити 10—15 хв., а фактично—30 і більш хвилин. Час потрібний, щоб пройти від подвір'я рудні на місце праці, коливався за даними підприємств від 20 до 90 хвилин, а за даними професіолок про 131 копальні пересічно 38 хв.

На одному досліджуваному підприємстві за даними підприємців робочого часу витрачено в 1926 р.—105 хв., а за даними професіолок 75 хв.—чистий робочий час відповідно становив 405—435 хв.

Інтересно при цьому підкреслити, що тоді коли підприємці твердять: на перерви робіт-

ники витрачають 30 хв., то профспілки кажуть, що взагалі ніякої перерви у роботі не було.

За матеріалами об'єднаної комісії підприємців і профспілок, для усієї кам'яновугільної промисловості баланс в 1919 р. був такий: спускання й підйом—30 хв., перерви—10—30 хв., дорога 50—75 хв. Разом витрачено часу 75—135 хв., а суто робочий час 345—285 хв. В 1927 р. за даними профспілок Рурщини витрачено робочого часу 66 хв., а суторобочий час 414 хв. Іншу картину змальовують підприємці гірської округи Дортмунд, які доводять, що робочого часу згаяло до 1923 р. 120 хв., а в 1927 р. лише 105 хв.

Як бачимо, на підставі таких різних даних дуже важко було визначити фактичну довжину робочого часу. Це, звичайно, не могло не відбитися на висновках дослідження.

Також дуже важко було встановити вплив форм зарплати на продуктивність зарплати тому, що протягом досліджуваної доби, системи чи зовсім не змінилися чи змінилися малою мірою. Окрім цього тарифні ставки підвищувало найхитріші зараз же за зростанням дорожнечі, яку не завжди точно враховували, бо багато гірників підчас інфляції заходилися самопостачатися (власні городи тощо).

Пошалося точно встановити лише розмір вирахувань зі заробітної плати (податки, житло, страхування), що становили на одній з досліджених копалень у 1926 р. 20—25% замість 5% в 1914 р. В зв'язку з тим висловлено ряд загальновідомих тверджень з приводу того негативного впливу, що його роблять вирахування зі заробітної плати на живлення та й на психологічний стан робітника.

Негативно впливав на продуктивність праці і розрив у зарплаті окремих категорій робітників. Так, на одній рудні Рурщини в 1926 р. зарплата рубача проти 1913 р. збільшилась на 30%, а робітників на поверхні на 94%. Якщо в 1914 р. зарплата рубачів відносилась до зарплати робітників поверхні як 2:1, то в 1916 р. вже були як 1,3:1.

Зарплата окремих груп робітників зближалась особливо підчас інфляції, а коли вступила доба вже стабілізації валюти то зарплата знову розтулилася, а потім де-далі збільшувалась.

На інтенсивність праці істотно впливає не тільки довжина робочого дня й зарплата, та ще й низка чинників, які природні умовини, довжина праці на данім підприємстві й в даній професії, як використовується вільний час, яка відстань життя від місця служби та інші, усі ці чинники старання й абайливо простудіювано й змальовано.

Кажучи про природні умовини в доповіді зазначено, якщо пестуєшній шар, то вигідніш працювати робітників, то вища повинна бути продуктивність праці. Проте врахувати вплив потужності шару на продуктивність не можливо через те, що часто-густо потужність шарів міняється на території одної й тої ж копальні. З виробничого ж погляду важко розроблювати потужний шар, де бо сполучено зі зростанням витрат щодо закладання вироблених місць.

За досліджуваний період поважно змінилися способи роботи в кам'яновугільній промисловості.

Так, на Рурщині в 1925 р. вручну добуто вугілля 52%, а в 1926 р. лише 32%; та вже відбійними молотками добуто більше: 36,5% і 56,4%. Ще більше відступала ручна праця перед механізацією на одному досліджуваному підприємстві, де в 1913-14 р. ручний видобуток становив 92%, у березні 1926 р. 23%, а в серпні цього ж року—19%. За відповідний час відбійними молотками 0,77, і 81%.

Раз нові машини й струменти через цей період ще не виявили свого повного впливу, то тому, як підкреслюють дослідники „не пошалося точно виявити вплив механізації на продуктивність праці“.

Встановлено лише (про це горі вже казано), що й з механізацією інтенсивність праці продовжує мати вагу у продукційному ефекті підприємств; крім цього, відзначалося в загальних рисах вплив механізації на умовини праці, кількість робітників і собівартість.

Так механізація сприяла концентрації робіт і тим не тільки краще контролювано робітників, а й краще використовувано всі природні чинники. Далі механізація ряда продукційних процесів зменшила число робітників на праці. Так, прим., вживши свердлових молотків, зменшено з 4 до 2 робітників потрібних свердлати шпуре. Також отак виявила свій вплив і механізація відкачування. Проте одночасно механізація викликає деяке збільшення робочої сили, головню серед ремонтних робітників поверхні; це й приводить до збільшення майстерень, де ремонтують машини.

Механізація рівнож оздоровила обставу для праці, що повинно було позитивно відбитися на продуктивності праці. Вживши врубових машин поважно зменшено число вибухів, і тому й дим зменшився. Через введення конвеєрів чимало зменшились хмари пилу. Поза тим врубіві машини визволяли робітників од потреби лежати і тим скоротилися випадки засипання очей.

Порівнюючи роботу одного дослідженого підприємства до й по механізації, вишло, що з підвищенням видобутку в одну зміну на 13%, робітників зменшено на 7%, щоб-то виробу збільшилося на одного робітника на 20%, знижено вартість тони на 6%, зменшено долю зарплати на 12%, і скорочено витрати на вибухові речовини на 74%.

На продуктивність праці впливають також відмінні щодо віку й професії робітників.

Перед усім слід підкреслити, що в робітничому складі скоротилась група середнього віку, де-що збільшилась молодшого віку й група старшого віку вже сильно виросла. На одній Вестфальській рудні в 1912 р. у процентах до 1913 р. загальне число робітників виросло на 37% і з них од 16 до 30 років виросло на 32%, від 30 до 40 років — зменшилось на 24%, а над 40 років збільшилось майже удвічі. На іншій рудні в 1925 р. число робітників становило проти 1913 р. 58% від 16 до 40 років і 244% від 41 до 68 р.

Зрозуміло, що такі зміни повинні були негативно діяти на продуктивність праці, тому що в кам'яновугільній промисловості найпродуктивніше працюють робітники віком 25–45 р. Те, що випав середній вік, де з'ясується війною, а також переходом багатьох робітників ліпшого віку до тих галузей продукції, де працю краще сплачують.

Поряд цього, збільшилось число робітників з тривалим стажем роботи в даній професії. На одній Вестфальській рудні питома вага таких робітників виросла в 1922 році проти 1913 р.—6 разів, коли робітників з 2 і 3 річним стажем виросло на 60% і цілком не було робітників з річним стажем.

На продуктивність праці несприятливо впливав професійний склад робітників, в якому — особливо першими часами по війні — помітно збільшувалось число рубачів проти інших категорій робітників.

В Рурському басейні в 1926 р. проти 1913 р. загальна кількість робітників виросла на 28%, коли рубачів збільшилось на 6% і решта підземних на 22%; відповідні цифри для Гюшінського Шаєску становили—50%, 30% й 77%.

Позатим відбулися різні зміни в національному складі робітників. Число чужоземних робітників становило на одній дослідженій рудні в 1914 р.—48%, а в 1925 р.—25%.

Через механізацію посилено контроль, збільшилось число службовців і осіб технічного персоналу як абсолютно, як і відносно загального числа робітників. Так, на одній дослідженій рудні число службовців виросло в 1925–26 р. проти 1912–13 р. на 50%, підземних робітників на 10%, а число підземного технічного персоналу збільшилося на 60%.

Що ж до захоруння гірників на досліджених підприємствах, то воно, на думку підкомісії, зменшилося, бо робоча сила в 1924 р. скоротилася через продовження робочого часу. Це скорочення призвело до вивозу підприємств од робітників, які важко успособлювалися до роботи і часті за інших захорували. У 1926 р. захоруння трохи підвищилися; це слід з'ясувати не тільки зростанням позачергової роботи підчас англійського страйку, але й тим, що завдяки цьому страйку працювало багато нових робітників, які раніш чи зовсім чи дуже мало працювали в гірній промисловості.

Число нещасливих випадків за повосиний час проти довоєнного поважно збільшилося. На рудних Горішнього Шаєску число сплачених нещасливих випадків з 1902 р. до 1925 р. майже не змінилося, а зате майже удвічі збільшило число заявлених нещасливих випадків. Ці останні більшади головно між 1919 і 1925 р., коли число потерпілих у відсотках до числа застрахованих виросло з 8,7 до 23,8%.

Запровадження врублевих машин скоротило вибухові роботи, викликало зменшення нещасливих випадків. А проте, через це саме більшади непокрита площа і тому число пошкоджень.

Окрім цього, туркіт од врублевих машин, конвейєри і відбійних молотків також сприяв збільшенню нещасливих випадків. Ці останні

цілком виразно більшали залежно й од відстані робітничого житла до місця роботи. Так, при відстані житла від копальні до 5 км. — число нещасливих випадків на 100 робітників становило 15,4 від 5 до 10 км.—19%, а над 10 км.—40%.

Довжина роботи на данім підприємстві також грає роль для нещасливих випадків. Так підраховували, що робітники протягом недового часу утричі частіш од робітників довгого часу наражаються на нещасливі випадки.

Пробувано виявити будь яку закономірність у розподілі нещасливих випадків по місяцях, днях, тижнях і годинах. Але не пощастило, тому виийшли суперечливі дані. Як свідчить один дослідник, четвер — день з найбільшим числом нещасливих випадків, а другий вважає за такий день—вівторок.

Потім дуже докладно змальовано, як робітники використовують час вільний од праці, з'ясовано їхню участь у професійних, партійних і спортивних організаціях, житлові умовини тощо.

От такі загалом підсумки дослідження, як впливає довжина робочий і зарплати на продуктивність праці в кам'яновугільній промисловості.

Ми бачимо, що дослідження не дало будь-яких позитивних наслідків, що до встановлення й визначення ступеню зв'язку між згаданими чинниками.

Це сталося, на думку підкомісії, як за причин на початку огляду зазначених (труднощі визначити фактично пророблений час і розміри видобутку, залежність продуктивності праці від природних умовин тощо), як і з того, що протягом дослідженого періоду декілька разів змінювалася довжина робочого дня, неодноразово відбувалася безперервний процес механізації. — Тим то зазначені чинники не могли ще повноюто проявитися і достатньою мірою виявити свій вплив на продуктивність праці!)

Підкомісії тому вважає, що через певний проміжок часу, коли робочий час встановиться на менш-більш тривалий термін, коли процес механізації стане повільним, — тоді, взявши вироблений нею методів, а також способів вирахування, потрібних для дослідження статистичних показників, можна буде встановити, як впливає довжина робочого часу й заробітної плати на продуктивність праці.

Дарма що дослідження IV підкомісії в галузі кам'яновугільної промисловості не дало будь-яких виразних висновків про вплив робочого часу й заробітної плати на продуктивність праці, всеж воно має для нас не абиякий інтерес.

Згадане дослідження, виконане надзвичайно старанно, може правити для нас за зразок того, як треба передводити монографічні праці

Опріч того, дослідження дає нам приклад психологічного підходу до вивчення продуктивності праці і ознайомлює нас з тим, яку

) З тих же причин не пощастило здобути на лєні висновки і в роботах переведених газетою „Frankfurter Zeitung“ Дня die Wirtschaftskurve. 1926. Heft 1.

чагу має людська праця з механізацією продуктивних процесів в кам'яновугільній промисловості, а також з викликаними механізацією змінами в структурі робітничого складу.

Крім цього, як в кам'яновугільній промисловості СРСР робочий час протягом кількох років не змінювався, а механізація, щойно починається — можна думати, що в наших умовах методи IV підкомісії можуть дати країні наслідки, ніж у німецькій кам'яновугільній промисловості.

Наостанці треба підкреслити те, що підкомісія вивчала проблеми продуктивності праці, опріч кам'яновугільної промисловості, і ще в інших галузях продукції. Тому дати остаточну характеристику роботи підкомісії можна тоді коли аж всі її доповіді опублікують¹⁾.

А. Цукерник.

Prof. Julius Hirsch. Neues Werden in der menschlichen Wirtschaft, Verlag von J. Fiseher Yena. 1927 p.

W. Susat. Über die Beziehungen zwischen Aussenhandel und Volkswohlstand, Verlag von Y. Fischer² Yena. 1927.

Книжки, що ми тут розглядаємо, належать до серії „Kieler Vorträge“, доповідей видатних економістів у науковому клубі Інстітуту Світового Господарства при Київському Університеті. Випускає ці доповіді видавництво І. Фішера в Леві за редакцією проф. Бенгарда Гармса (редактора досить відомого нашим економістам журналу „Weltwirtschaftliches Archiv“). Доповіді ці, що їх публіковано вже з 1921 p. і дотепер вже становлять декілька десятків випусків, мають для читача поважний інтерес. Цінують вони саме не тільки на те, що автори цих доповідей — найвидатніші економісти у Західній Європі, а рівнож і на те, що в них зачеплювано й висвітлювано такі печукі й актуальні проблеми сучасного науково-економічного дослідження, як питання про прийденню дола капіталізму, про досить виразні останнім часом зміни в тенденціях розвитку світового господарства, та інші кардинальні проблеми, які посилено опрацьовує економічна думка Заходу. Тим то ми вважємо за потрібне обізнати наших читачів з деякими студіями з цієї серії.

Проф. Гірш у своїй доповіді („Neues становлення — Neues Werden — в людському господарстві“) пробує дати характеристику тих провідних ліній господарської й суспільної еволюції останнього часу, які на авторову думку, свідчать про рішучі зміни й одніи в тенденціях згаданой еволюції.

Ю. Гірш змалює ці провідні лінії передусім як „перетворення“ Мальтусового закону в свою супротивність. Полягають вони в тому що:

1) революціонізується сім'я — особливо знижується народжуваність, а зособа звиди являться.

1) Коли писано цю статтю, крім доповіді про кам'яновугільну промисловість, опубліковано доповідь підкомісії рудого вугілля.

(III Т.)

2) Маємо процес руху від земельного голоду до земельного достатку. Під цим слід розуміти нагальне скорочення земельної площі під харчування людини за одночасного підвищення родючости ґрунту. Ці два моменти — загальне прибільшення населення й значно хутчіший приріст засобів харчування Ю. Гірш висловлює такою формулою: колись людей прибільшувало хутчіш од хліба, а тепер вже хліб росте хутчіш од людей.

3) Нарешті, продуктивність промисловості так швидко зростає, що величезні нагромадження людства через останні десятиріччя є собою не величкі проти того, що можуть мати прийдешні близькі покоління; і своєю чергою продуктивність промисловості зростає через дуже швидкий темп пристосування механічних сил, а з другого боку через таке ж швидке зростання продуктивності людської праці.

Давши оце загальне настанлення, Ю. Гірш далі вже аналізує свої накреслені провідні лінії суспільно-економічного розвитку.

Всім відомий Мальтусів закон, суть якого полягає в тому, що населення прибільшує хутчіш за дані засоби існування, мав собі докази протягом тисячиріч і приневолював людство безупинно переселятися, шукати нових місць і відиратися до чужих земель. Боротьба за джерела харчування (Fatterland) — говорять Ю. Гірш — це історія розвитку людства, історія трохи не всіх кривавих воєн. Війни ці точилися протягом цілих десятиків тисячиріч — від кам'яного віку доти, доки „вістуні миру, Сполучені Штати Півн. Америки, під агуки гарматних пострілів переконують затуркани народи з випадковими нафтовими родовищами про перевагу своїх ідеалів“. Люди прагнули краще використати джерела харчування, інакше кажучи, поступ технічних досягнень був не тільки за останні часи. Це було довго перед нашою ерою. Та техніка кращає незрівняно забарніше од прибільшення населення й знярадіє нищити „надто багатьох“ (die Vielzuvielen) (як казав Ніцше); опріч воєн люди вимирали від голоду й пошестей. Ця функція усувати людський надмір, говорить автор, так глибоко вщепилась у свідомість народів, що до останнього часу кожну війну маси вважали за цілком нормальне явище, бо „надмірно багато стало людей“. Таким робом, протягом тисячиріч неодмінно царював закон надто швидкого розмножування і неминує дочасного вимирання людського надміру.

Але в останню добу розвитку цей закон перестав бути реальним, і ми стоїмо перед діаметрально супротивним станом; число народжуваних знижується тоді, коли спроможність утворювати засоби споживання поступово підвищується так, що цей темп переганяє прибільшення народжень.

Перший з цих 2 чинників цілком безпечний. Якщо недавно всі віданачали виключно важке становище Франції, в якій останніми десятиріччями народження стабілізувалися на дуже низькому рівні, то тепер і Німеччині певною мірою загрожує опинитися в такому ж

нічної матерії—неорганічна. Коротше кажучи, земля з надзвичайним достатком ховає у собі всілякі сировинні джерела, які творча сила людини випрацьовує для своїх потреб.

Як справа стоїть з другим витворчим чинником, а людською робочою силою? Людина, звана Ю. Гірш, вчить нас дедалі краще використовувати свою робочу силу, відрізняти корисну цінність різних видів робітничої праці. Для давно відомого процесу, як найефективніше використовувати робочу силу (поділ і злучення праці), вишукано нову форму—раціоналізацію—проти ефекту раціоналізаторських методів останнього часу, каже Ю. Гірш, славний приклад Адама Сміта з голкою є непомітний випадковий момент. Наукове опрацювання трудових процесів (Тайлор—досягнення підвищених наслідків через той же час і тою ж витратою часу), доповнене новою ідеєю механічного регулювання безперервних послідовних процесів (фордизм—конвеєрна система) дають такий грандіозний ефект у масовій продукції, особливо зразковий у виробництві автомобілів Спол. Шт., що робить абсолютно найвищу зарплату—відносно найдешевшою.

Раціоналізація еклюдча в коло свого діяння не тільки робочі процеси, але й розміри продукції, розміри підприємств. Це діяння відбувається по 2-х лініях. По-перше, знижуються продукційні витрати і свідомій волі й планомірному розрахункові підпорядковується стихія ринку. «Якщо ти закон»,—означає Ю. Гірш,—з яких перше користувалися окремі особи, щоб одержувати зиски і тим самим з темного мало свідомого тяжіння до сили (Machttdrang), краще пізнає дедалі ширший загаль, тоді наступає час свідомого таумачення людством організаційних сил», час свідомого таумачення природних сил, щоб планомірно підносити на вищий щабель господарство усього людства в цілому.

Останні часи визначаються на максимальну концентрацію робочої сили інтелекта, вольового напруження і капіталу, щоб об'єднано наступати на висоти господарсько-технічних досягнень. Ю. Гірш каає, як на показовий приклад напруженої роботи наукової думки, на німецьку хемічну промисловість, в якій величезна армія німецьких хеміків під творчим проводом корифеїв науки розв'язала цілий ряд надзвичайно важливих проблем. Так, і ще перед війною розв'язано проблему анілінових фарб, проблему електролізу; підчас війни (частинно під тиском воєнної ізоляції Німеччини) розв'язано грандіозну проблему добування азоту з повітря, «утворення житниці з повітря»; останнім часом та ж Німеччина, виокремлена з боротьби велетнів—Англії й Америки за нафту, розв'язала також грандіозне завдання плинний вугілля, що безперечно повинно пом'якшити пекучу проблему нафти. Ми бачимо тут свідоме ставлення проблеми як і концентрацію колективної творчої думки й роботи як ці проблеми кінце розв'язати «Винаходи, що припадали попереду на долю геніїв й талану, перетворено тепер у нормальний діловий процес».

Підкресливши факт більшання цінностей людської праці, Ю. Гірш застерігає, що так твердити може здатися за надто сміливе у той час, коли Європа нараховує близько 6 мільярдів працездатних людей, які злидарюють систематично шукать шматка хліба. Проте, говорить він, можна напевно твердити, що реальна зарплата в Європі удвічі вища за її рівень у 1850 р. І якщо Європа не абияк відстає щодо засад своєї економполітики від Америки, де реальна плата удвічі вища, ніж у Німеччині, головню тому, що Європа не може так вільно вибирати собі штандорти, як Америка. Є ще, каже Гірш, величезна російська держава з квола організованим господарством. І ніщо не могло б стати на заваді Європі навіть взяти гору над Америкою, коли б зникли економічно безглузді унутрішні європейські кордони.

Далі Ю. Гірш спинається на проблемі штандорту (просторове розміщення господар. діяльності).

На даючи тут загальних авторитетних вказівок (Методологія Вебера досить відома нашим читачам), зазначимо лише твердження Ю. Гірша, що з усіх чинників, які впливають на просторове розташування, найбільш притягають до себе вугільні родовища й інші джерела енергії, що перетворення вугілля в електричну енергію не зменшує ваги цього чинника усеупереч заперечанням на це поглядам. Хоч передавання на відстань і дає економію на транспорті мертвої ваги (на перевозці вугілля), але при цьому поважно губиться напруження току. Тим то, там, де енергія головню йде, щоб змінювати форму (опалення, витоплення, електр. розклад, то-що), вона (енергія) найдешевше там, де її добувають. Через те, говорить далі Гірш, сільська індустрія («die Dorfindustrie»), на яку сподівається Генрі Форд, має гірші перспективи розвитку.

Спинаючися на факті революційного вання сім'ї, яке найяскравіше виявляється в процесі знижування числа народжень, Ю. Гірш підкреслює різкі зміни в становищі жіноцтва, яке з попередньої неспівності перетворюється в економічно самостійну величину. Значення м'язової сили (на чому раніш ґрунтувалась перевага чоловіцтва над жіноцтвом) зменшується, а значення нервової сили підвищується. Що до цього то чи наврод жіноцтво слабше за чоловіцтво, і в деяких видах праці навіть вище за його.

У своїйому палком прагненні подолати монополію чоловіцтва у деяких галузях праці—жіноцтво виявляє виключну енергію. Сексуальна суспільність вже не править за примусову спільність нащадків. Криза моралі буржуазного жіноцтва випливає з її економічної одруженості; материнство з величезної долі перетворюється у вільне поступовання. Витрати живої витворчої сили через зменшення народжувань компенсуються, опріч чинників організаційно-технічного порядку, ще й прибільшенням жіночої праці. «Переоцінка господарських цінностей» означає піднесення означає піднесення господарської,

громадської й інтелектуальної ваги жіноцтва.

Найважливіші зміни, каже Гірш, є в тій галузі, яка за старим римським правом зветься "посідання" (власність). Що більшає посідання, то менш значним (undeutlich) дедалі воно стає не посіданням над об'єктами, а правом розпоряджатися силами (Verfügungsmacht über Kräfte). Близько одна шоста частина "власності" (des Besitztums) німецької нації це вже публічна власність, де-то суттю своєю, де власність усіх. І питома вага громадської й напівгромадської власності більшає, а значення індивідуальної власності падає. Поруч з цим, говорить далі Ю. Гірш, збільшується, цілком стверджуючи Марксові передбачання, число тих, які не мають засобів продукції. А втім інтенсивність класової боротьби послаблюється (підкреслили ми тут; Ю. Гірш поділяє наївні погляди більшості буржуазних вчених, Д. К.). "Мудро було з боку власників", — говорить Ю. Гірш, — освідомити це послаблення боротьби в його основних рисах; "мудро було б для невластників" — енергійно кожним способом, усіма своїми силами намагатися послабити цю інтенсивність боротьби. Хоч як би ставилися до ідейних засад соціалістичної науки, зазначає Ю. Гірш, вона має безперечне, функціональне значення в новому становленні. Саме воно полягає в тому, що соціалістична наука подає опір до технічного і господарського поступу з боку тих, які не мали від цього безпосередньої користі, і утвердженні "психологічний еквівалент" (Das seelische Äquivalent¹⁾) відокремленню продукту від засобів продукції і тим самим одвпестити дістати роботу. У супереч цьому, ба навіть силою цієї невпевненості, продуцент не власник (der besitzlose Schaffende) повинен був стати людиною прийдешнього.

Нарешті, остання характерна риса "нового становлення" — це нагромадження від лишків народнього-господарського виробництва. Нагромадження це відбувалося не формою "тезаурації" давніх часів або для негального марнотратства на розкоші, а формою активно-творчої енергії. Від одної шостої до одної п'ятої частини результатів праці сучасних народів, твердить автор, не споживається безпосередньо. Нагромаджуються вони здебільша, як основний капітал, як засоби продукції, при цьому частинно, як житловий фонд, установи громадського призначення, то-що. Можливо, зазначає при цьому Ю. Гірш, що чимало капіталів вкладають не туди, куди слід, а це є собою одна з причин криз і депресій; та ми бачимо, що економічно найпотужніша країна — Америка — вже працює сміливо: як "стабілізувати господарство"¹⁾. Оминаючи питання про те, якою мірою здійснено це завдання, автор проте вважав за цілком ймовірне стабілізацію поступово-прискореного господарського прогресу для всіх активних учасників цього господарства. Велика

проблема на сьогодні це оптимально використати робочу силу; проблема на завтра це дійти через удосконалення трудових процесів таких швидких змін в господарських процесах, щоб маси користь од них як-найкраще й безпосередньо відчували на собі.

На цьому Ю. Гірш закінчує свою інтересну, хоч і не цілком оригінальну характеристику нових сьогочасних ознак господарського розвитку капіталістичних націй. Тут автор не порушує питання про розподіл нагромаджуваних дібр, не говорить про ті соціально-політичні умовини, які успроможнили б масам безпосередньо відчувати на собі користь од величезних технічних досягнень. Та якщо автор і пробує між іншим ці питання висвітлити, то, звичайно, в дусі славновісного "миру в промисловості".

Друга праця, що ми її тут розглядаємо ("Про взаємини між зовнішньою торгівлею і народнім добробутом"), належить авторові W. Susat'owi, директорів Імперської Статистичної Управи.

На початку книжки автор дає коротке означення понять, що таке "зовнішня торгівля" і "народній добробут". Під "зовнішню торгівлею" автор розуміє усі ті взаємини між двома народними господарствами, з яких випливають вимоги й зобов'язання, де-то, як товарову виміну у вузькому розумінні цього слова (те, що англійці означають терміном "видимий" імпорт та експорт), як і т. зв. послуги: морський транспорт, послугу чужоземцям при транзитовій торгівлі й туризмі, то-що (де звичайно означати "невидимий" імпорт та експорт).

Поняття "народній добробут" в даному зв'язку автор трактує у вузькому розумінні. Саме це — реальний народній прибуток і народне майно. Звідки виключається усі т. зв. "ідеальні" чинники народнього добробуту: освіту, мистецтво, правопорядок, тощо.

Висвітлюючи основні поняття, автор спинається на аналізі панівного погляду про взаємини зовнішньої торгівлі і народнього добробуту, згідно з яким перевищення експорту над імпортом ("активний торговельний баланс") підносить добробут народів. Якщо пристати на отакій погляд, то звідки виходить логічно виражена зовнішторгівельна політика власне, всебічно сприяти активізації торговельного балансу чи встановлюючи на це захисні мита на ряд імпортованих товарів (особливо на речі розкошу, чи важним способом посилюючи експорт) експортні премії, дешево кредит для експортерів то-що. Щоб перевірити чи правильна така зовнішторгівельна політика з погляду інтересів народнього господарства, автор виходить методологічно з такого — ідеального для керівників цієї політики припущення що, зачеплені такими заходами інші країни через будь-що не зможуть відповісти аналогічними контр-заходами, які спричинилися би до неконкурентоздатності статей експорту даної країни. Як потрібно використовувати таку ідеальну ситуацію в інтересах народнього добробуту?

Спилюючися передусім на скороченні імпорту, автор зазначає, що тут виникають по-

¹⁾ Тут мова точиться про т. зв. бль Strong'a. Див. нашу статтю "Проблема стабілізації покупательної сили долара" в № 2 "Хозяйство Украины" за 1929 р. — Д. К.

важні труднощі в самісінковому критерії того, що треба розуміти під „речами розкошу“. Так, у дорадчій комісії для вивчення питань зовніш, торгівлі деякі представники науки і практики висловлювали побоювання, чи це розкошування, коли щоденно пити каву, або тютюн курити, їсти фунт м'яса замість півфунта, носити на рік замість одного костюму — два, а то й три костюми, не кажучи вже про вишукані дамські туфлі чи черевички, тощо. При цьому, проте, забувають, що споживаючи ці речі тільки частина їхньої ціни мандрує за кордон, а головна її частина залишається в середині країни.

Щоб захистити політику скорочувати люксус-імпорт виставляється те міркування, що коштом цього скорочення треба збільшити імпорт таких предметів першої потреби, як: пшеницю чи морозжене м'ясо, яке чимало ідуть споживають недостатньо. А втім на авторову думку, цей аргумент не може переконати. Адже ж окремі мешканці країни живуть не з імпорту, а з власних прибутків, які аж ніяк не мініяються залежно від того, чи збільшуватиметься імпорт коштом скорочення ввозу предметів розкошу, прим. пшениці, чи ні. Тим то зазначене скорочення імпорту не матиме жодного впливу на поліпшення харчування. Це тому, що коротивши імпорт одних предметів, ніяк же не можна дати місце для імпорту інших — не одного гатунку — товарів.

Ще один аргумент — скоротити імпорт предметів розкошу, впливаючи в бік активізації сальдо торг. балансу, і цим впливаємо на стан зовнішньої заборгованості країни. (При цьому припускається, що збільшення заборгованості негативно відіб'ється на народньому добробуті, а це, як свідчить автор, дахко не безперечно). Автор доводить необґрунтованість і цього твердження, ілюструючи це прикладами імпорту південних овочів, який у Німеччині в 1926 р. становив 180 міль. марок. Припустимо, каже він, що заборонено ввозити південні овочі, як предмет розкошу, і це з іншими однаковими умовами поліпшити торговельне сальдо на 180 міль. крб. Який ефект вийде від цієї заборони? Ті менш більш-менш сирі, які витрачають певну частину бюджету на південні овочі, аж ніяк не збережуть цих грошей і витратять їх на одностайні речі внутрішньої продукції, чи може на них розважатимуться. Отже, не матимемо жодного нагромадження нового капіталу тільки від того, що припинимо ввозити згадані предмети. Але чи не відіб'ється ця заборона автоматично на зменшенні експорту (що зменшиться експорт наслідком відповідних заборонних заходів з боку інших держав, як горі згадані, автор методологічно виключає). Безперечно відіб'ється — відповідає автор. Припустимо, що країна — постачальниця Німеччині південних овочів — на цю ж суму купувала в Німеччині оптичні товари (автор умовно відокремлює ці дві галузі, як єдині об'єкти товарної винини). Щоб розплатитися за куповані в Німеччині оптичні товари, імпортери цих товарів шукатимуть вимоги на Німеччину (дівизи чи валюту в марках). Так вони і не знайдуть продавця, тому що експор-

тери південних овочів наслідком заборони імпортувати їх у Німеччину не мають на ней вимог. Таким робом, імпортери оптичних товарів перестануть купувати ці речі в Німеччині, може що Німеччина відкірила б на ці товари кредит; але ж збільшення кредитування має свою передумову збільшення капітало-нагромадження, а тимчасом, як вже ми говорили, припинивши імпортувати овочі, це ще не викликало нового капітало-нагромадження. Якщо, говорить автор, той чи інший німець на рік споживав овочів на 30 марок (це відповідає приблизно вартості бінокля), то фактично він споживав бінокль, цеб-то не чужий, а свій товар, хоч і робив це посередньо, купивши закордонні овочі. Переставши їсти імпорти овочів, він їхню вартість витратить на якінебудь інші аналогічні товари, а не тільки на згаданий бінокль. І звідси наука та, що це завдасть удару як оптичній індустрії Німеччини, як і овочевій промисловості другої країни, і для обох країн жодного піднесення народнього добробуту. І такими заходами аж ніяк не поліпшити торговельний баланс. Якщо, висновок Susat, це достатньо освідомили б, то припинили б забарним митним опікуномством пропагувати штучне насаджування тубільної продукції. Опріч цього, такої політики спротивились би ті галузі промисловості, які стоять у даній країні (в даному разі — Німеччині) на вишому рівні за інші країни. Така бо політика стоїть лише на заваді вірному розподілу праці, яке одне тільки в сполученні з технічним поступком може підвищити добробут країни. (Саме собою зрозуміло, що пристати на цей авторів висновок можна лише з великою обережністю і він не може бути за безумовний доказ супроти прагненню аграрних країн мати щонайбільшу господарську незалежність — Д. К.). Щоб не було кривосудних розмов, автор застерігає, що не слід розуміти висунутий ним поділ праці, що коли прим. шовкова промисловість Франції, краще розвинена за німецьку, то Німеччина повинна негайно почати споживати виключно французький шовк. Нагально так зробивши — викликало це таке грандіозне переставлення у промисловості, що це спричинилось би до важкої загальної господарської кризи. Але коли ступеніше й п'ямомірно на десятиріччя цілі промисловості переставляючи, то так, щоб у кожному разі з господарського погляду доцільно витрачувано нові капітали; що до вже неправильно інвестованих капіталів, то їх треба помаху-маху амортизувати по господарському експлуатуючи на це фабричні будинки, устаткування, тощо.

Таким робом автор висновок, що держава матиме тільки шкоду, коли вона обмежуватиме імпорт. Далі аналізує це питання з боку експорту: чи не можна часом поліпшити торговельний баланс сприяючи розвитку експорту? За цей шлях говорить напевне те, що тут треба вживати заходів не поліцейсько-адміністративного характеру, а господарсько-політичних. До того ж проблему зовнішторгівлі слід трактувати не тільки в аспекті торговельного балансу, але й з погляду загальних розмірів усього зовнішторговельного обороту.

Останнім часом, говорить автор, сприяли експортіві головню експортними кредитами, якщо не формою безпосереднього фінансування державою експорту, то формою державної гарантії товарового кредиту. Цей вид кредитування ілюструє хоч би ті 300 мільйонів кредиту німецьких фірм СРСР, що його німецький уряд гарантував на 60%. Автор і використовує цей приклад, щоб аналізувати, яке має значення отак фінансований експорт для народного господарства.

Припустимо, говорить Susat, що яка небудь залізозавальщина постачала СРСР згаданим гарантійним кредитом на 100 мільйонів крб. свого виробу. Це безпосередньо викликало додаткове навантаження підприємств, відповідне зменшення безробіття, тощо. Та відкільки німецька залізниця промисловість візьме коштів для такого фінансування? Якщо на це вона використала свої закордонні поточні рахунки чи кредити, то це значить, що на таку ж суму збільшився імпорту будь-яких товарів у Німеччину, тому що, фактично, кожний переказ капіталів з закордону відбувається, як рух товарів, у тому ж напрямі. Отже результати, такі: якою мірою залізниця промисловість збільшила збут свого виробу, додатково вивозячи його в СРСР, такою мірою від цього зазнають шкоди інші галузі промисловості; попит бо на виріб відповідно зменшився коштом додаткового імпорту закордонного виробу. А якщо залізниця промисловість мобілізувала кошти для згаданого вивозу кредиту в середині країни, то це значить, що ці кошти відтягнено від інших підприємств (прим. од гіпотетичного фінансування домобудівництва, од набуття облігацій інших галузей, тощо).

Який, значить, ефект од цих експортних кредитових угод для ринку праці? Ніякого — відповідає автор.

Відбулося лише пересування в середині промисловості — можливо, що з позитивним ефектом для одних галузей, і з негативним для інших (залежно від кон'юнктури для тих чи інших), але без результатів для промисловості в цілому. Це через те, що нового капіталонагромадження в країні в наслідок цих угод не відбулося (а капіталонагромадження залежать, як вказував автор, лише від ріжниць між прибутком і споживанням).

Отже, говорить автор, на народний добробут загалом однаково мало впливають як заходи, що сприяють експортові, як і заходи, що утруднюють імпорту.

А втім, далі продовжує автор, зовнішня торгівля все-таки має поважну силу для народного добробуту. В чому ж, у такому разі, полягає її, відома од штучного впливу, вага?

Щоб відповісти на це питання, автор бере теоретично припустимі країни межі можливого впливу зовнішньої торгівлі на народний добробут. Якщо, говорить автор, уся земля коула була б собою єдина держава, то, цілком природно, не було б і зовнішньої торгівлі (бо ми мали б абсолютну у автаркію), а тим то і не було б самого питання про її вагу для народного добробуту. Візьмімо тепер інший крайній випадок, який рівно ж не

буває на практиці, а саме, що якась невеличка держава утворилась у крижових горах, де не можливо ані обробляти землю, ані жити з обробної промисловості, а тільки добувати цінну й потрібну іншим країнам руду. Така держава, звичайно, примушена була б покривати всі потреби тільки через виміну своєї руди на виробництво інших країн.

Отже зовнішня торгівля тут була б *conditio sine qua non* самого вже існування країни. Коли встановити отакі країни межі, то зрозуміло, що у дійсності ми маємо рух у цих межах, і що міра залежності добробуту тої чи іншої країни від зовнішньої торгівлі сполучена з мірою автаркії даної країни. Тут автор застерігає, що не цілком пристає на те, як це звичайно трактують поняття "автаркія", саме коли під цим розуміють певну кількість сировини і сприятливі для розвитку сільського господарства кліматичні умовини. На авторову думку, опріч цього, ще потрібно для автаркії, щоб було населення працездатне й вміло добувати і обробляти природні багатства, щоб то потрібні т. зв. "ідеальні" добра, власне: народна освіта, висока трудова дисципліна, добре організоване управління, тощо.

А тому, що наведені передумовини автаркії (культурні чинники, клімат, сировина) по різних країнах по різному, то слід висновити, що зовнішня торгівля має відносно у силу для народного добробуту: з її посередництвом недостатня автаркія може бути доповнена менш більш доброю протезаєю. І, щоб діяти бажаного доброго ефекту, треба усунути до речі пильно і всі поволи, всі штучні перепони в розвитку зовнішторгівельних відносин, особливо забарне протекційне мито. Тоді зовнішня торгівля сама собою відповідатиме оптимуму її впливу на народний добробут (правильному відношенню розмірів її з мірою автаркії країни).

Отже, нема прямої залежності між салдом торгівельного балансу і добробутом країни, і перевищення імпорту або експорту залежить лише від взаємини між капіталонагромадженням і потребою в капіталі. Пасивний баланс свідчить про те, що потреба у капіталі є більша від капіталонагромадження, і навпаки. Абсолютна ж висота капіталонагромадження має же за пасивного балансу бути більша, ніж коли в активний. На процес нагромадження капіталів, закінчує автор, можна з ген кращою ефективністю впливати заходами внутрішньої політики.

На цьому ми закінчуємо виклад міркувань W. Susat'a про взаємини між зовнішторгівлею і економічним добробутом країни. Що авторові міркування, хоч може і не цілком оригінальні, проте визнаються на інтересне і логічно уяване трактування. Зрозуміло, не треба й підкреслювати того, що в наших умовах, саме коли маємо монополію зовнішньої торгівлі, всебічно досліджувати теж розгорання індустріалізації, будучи соціалізм, в цілому інших соціалістично-економічних умовах СРСР — питання зовнішторгівельної політики потребують ще іншим іншим критерієм.

Д. Каландар.

K-5869.

БІБЛІОТЕКА НАУК

112178

K-2000

